

Наримон Дехканов

**ЎЗБЕКИСТОНДА
МАҲАЛЛИЙ
БОШҚАРУВ
ТИЗИМИ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

НАРИМОН ДЕХКАНОВ

**ЎЗБЕКИСТОНДА МАҲАЛЛИЙ
БОШҚАРУВ ТИЗИМИ**

(Ўқув-услубий қўлланма)

Наманган - 2015

Мазкур ўқув-услубий қўлланма Наманган давлат университети Ижтимоий-иқтисодий факультети кенгаширининг 2015 йил 27 августдаги 1-сонли йиғилишида муҳокама қилинган ва нашрга тавсия этилган.

Масъул муҳаррир:

Турсунбой Файзуллаев
сиёсий фанлар доктори, профессор

Такризчилар:

Низомжон Ғофуров
тарих фанлари номзоди

Абдилатип Саримсоқов
тарих фанлари номзоди

Мазкур ўқув-услубий қўлланмада Ўзбекистонда мустақиллик йилларида маҳаллий бошқарув тизимида ўтказилган туб ислохотлар ва уларнинг моҳияти манбалар асосида тадқиқ этилган. Шунингдек халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг ҳудудларда ижтимоий-иқтисодий ва маданий соҳаларни ривожлантиришдаги фаолияти таҳлил қилинган.

Ушбу ўқув-услубий қўлланма маълумотларидан 5120300-тарих, 5220300-архившунослик, 5111600-миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими бакалавриат таълим йўналиши талабалари учун ўтказиладиган “Ўзбекистон тарихи”, “Ҳуқуқшунослик”, “Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти”, “Ўзбек давлатчилиги тарихи”, “Ўзбекистоннинг энг янги тарихи”, “Ўрта Осиё ва Ўзбекистоннинг давлат муассасалари тарихи”, “Ўзбек давлатчилиги тараққиёт босқичлари” фанлари бўйича дарс машғулотида фойдаланиш мумкин. Мазкур ўқув-услубий қўлланма олий ўқув юртлиги ижтимоий-гуманитар таълим йўналишлари талабалари учун мўлжалланган.

Дехканов Н. Б. Ўзбекистонда маҳаллий бошқарув тизими / Масъул муҳаррир Т.Файзуллаев. – Наманган. 2015. 96-бет.

© Наримон Дехканов. Наманган.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасида мустақиллик йилларида мамлакатни модернизация қилиш, демократик жараёнларни янада чуқурлаштириш йўлида изчил ислохотлар амалга оширилмоқда, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий ҳаётда маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг роли босқичма-босқич ортиб бормоқда.

Мустақиллик йилларида миллий давлатчилик асосларини яратиш, давлат бошқарувини демократлаштириш борасида, хусусан, ҳудудларда маҳаллий давлат ҳокимияти органларини шакллантириш ҳамда уларнинг амалий фаолияти соҳаларида катта тарихий тажриба тўпланди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Она юртимиз бахту икболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир” номи асарларида “Биз ўтган даврда амалга оширган ишларимизга баҳо берар эканмиз, “Кеча ким эдигу бугун ким бўлдик?” деган савол асосида уларнинг моҳияти ва аҳамиятини ўзимизга чуқур тасаввур этамиз. Айни вақтда “Эртага ким бўлишимиз, қандай янги марраларни эгаллашимиз керак?” деган савол устида ўйлашимиз, нафақат ўйлашимиз, балки амалий ишларимиз билан бунга жавоб беришимиз лозим”¹ деган кўрсатмалари тараққиётнинг ҳозирги, жамиятни янада демократлаштириш ва либераллаштириш жараёни изчил давом эттириляётган босқичида ўзбек давлатчилигига янгича шаклу шамойил бериш юзасидан тўпланган тарихий тажрибани илмий ўрганиш ва таҳлил қилишни тақозо этади.

Ўзбекистон давлат мустақиллиги қўлга киритилгандан бери ўтган давр давомида ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти барпо этишдек мураккаб ва масъулиятли йўлни босиб ўтди. Президент И.А.Каримовнинг “Ўз истиклол ва тараққиёт йўлимиз – бу гул билан қопланган йўл эмас, бу тоталитаризм меросидан халос бўлиш ва покланиш, мафкуравийлик илллати етказган зиён-заҳматларни бартараф этишнинг қийин, узок давом этадиган йўлидир. Бу – жаҳон цивилизациясига қўшилиш, чинакам сиёсий-иқтисодий истиклолга эришиш йўли”² эканлигини, босиб ўтилган мазкур йўлни “хар тарафлама чуқур ёритиб ва исботлаб берадиган изланиш ва таҳлил бугунги кунда ҳам ўзининг долзарблиги ва аҳамиятини йўқотмаганини...”³ таъкидлаганлари бежиз эмас. Табиийки, мамлакат раҳбари томонидан илгари сурилган бу фикр барча ижтимоий-сиёсий ва гуманитар фанлар, хусусан Ўзбекистон тарихи фани олдига масъулиятли вазифаларни қўйди.

Шунинг учун ҳам маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг фаолиятини тарихий нуқтаи назардан тадқиқ қилиш қуйидаги омилларга кўра долзарбдир:

¹ Каримов И.А. Она юртимиз бахту икболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. Тошкент: Ўзбекистон, 2015. – Б. 7-8.

² Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б. 28

³ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли // Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш: йўлида. Т. 16. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – Б. 4

биринчидан, Ўзбекистон тарихида республика маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини такомиллаштиришнинг тарихий тажрибаси ҳозирга қадар махсус тадқиқот сифатида кам ўрганилган;

иккинчидан, Ўзбекистонда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини тадқиқ ва таҳлил қилиш нафақат илмий, балки бугунги кундаги ҳаётнинг ўзи талаб қилаётганлиги сабабидан ҳам амалий аҳамиятга эга;

учинчидан, ушбу ўқув-услубий қўлланма мустақиллик йилларида миллий давлатчилик анъаналарини тиклаш соҳасида ўтказилган туб ислохотлар моҳиятини очиқ бериш, Ўзбекистонда давлат ҳокимияти органларини шакллантириш амалиёти ва унинг фаолият юритиш тамойилларида тўпланган тажрибанинг ўзига хос хусусиятларини ёритиб беришда муҳим аҳамият касб этади;

тўртинчидан, мазкур қўлланма маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини ўрганиш асосида миллий давлатчилик тараккиётида қўлга киритилган ютуқларни ёритиш, йўл қўйилган камчиликларни аниқлаш, улардан сабоқ чиқариш ва бартараф этишда хизмат қилади;

бешинчидан, ушбу қўлланмадаги мавзуларни ўрганиш Ўзбекистонда маҳаллий давлат ҳокимияти бошқарув тизимида халқнинг бевосита иштироки даражасини аниқлаш имконини беради;

олтинчидан, бу қўлланмада XX асрнинг 90-йиллари ва XXI асрнинг бошларида республикада амалга оширилган сиёсий ислохотлар, бошқарув соҳасидаги вазифаларнинг бир қисmini республика даражасидан вилоят, туман ва шаҳар миқёсига ўтказилиши, ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш манфаатларини ифодалаш мақсадида Олий Мажлис Сенатини маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари депутатлари орасидан сайланиши жараёнларини очиқ беради.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, ўқув-услубий қўлланмада ижтимоий-гуманитар фанларнинг, хусусан Ўзбекистон тарихи фанининг долзарб масалаларидан бири бўлган маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг республика учун хос бўлган тамойиллар асосида шаклланиши, уларнинг ҳудудлар ижтимоий-иқтисодий ва маданий ривожига фаолиятини такомиллаштириш билан боғлиқ тарихий тажриба мисол ва далиллар, амалий ёндашувлар асосида ёритиб берилди.

Қўлланмада ёритиб бериладиган мавзуларнинг назарий асосини Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг миллий давлатчилик қурилиши масалаларига бағишланган асарлари, нутқлари, хусусан, 1998 йил 26 июнда бир гуруҳ тарихчи олимлар ва журналистлар билан учрашувда берган кўрсатмалари⁴, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг тарих фанини ривожлантириш борасида қабул қилган Қарориди⁵ баён этилган тарихийлик, ворисийлик ва тадқиқот олиб боришда ягона объектив усулдан фойдаланиш, тарихга ҳолисона ёндашишга доир

⁴ Каримов И.А. Тарихий ҳотирасиз келажик ПУК // Ўш келажикни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т. 7 – Тошкент: Ўзбекистон, 1998. – Б. 132-133.

⁵ “Ўзбекистон Фанлар Академияси Тарих институти фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида” // Ўзбекистон овози. 1998. 28 июль.

коидалар ташкил килади. Шунингдек, мамлакат раҳбарининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрда бўлиб ўтган қўшма мажлисидаги маърузасида⁶ ақс этган давлат ҳокимияти ва бошқарувни демократлаштириш масалаларига оид фикр-мулоҳазалари ҳамда 2012 йил 27 январда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузурида Ўзбекистоннинг энг янги тарихи бўйича жамоатчилик кенгашини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарорида⁷ белгиланган Ўзбекистоннинг энг янги тарихини тизимли равишда тарихийлик ва ҳолислик принципларига асосланган ҳолда ўрганишни ташкил этиш, ўзбек халқининг тарихий ўтмиши ва бугунги кунига баҳо беришда бир ёклама ёндашувларга, ақидапарастликка йўл қўймаслик каби концептуал ғоялари, амалий ҳулосалари методологик асос бўлиб хизмат қилди.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини ўрганишга бағишланган мазкур қўлланма маълумотларидан тадқиқотчилар, олий ўқув юртлари талабалари ва кенг илмий жамоа ўзларининг илмий тадқиқотлари, иш мавзуга доир дарслик ҳамда ўқув қўлланмалар ёзиш, маъруза, амалий машғулотлар ўтказиш жараёнида ҳамда ижтимоий-гуманитар таълим йўналишлари бакалаврлари, магистрлари учун махсус курслар ташкил этишда фойдаланиш мумкин.

Муаллиф

⁶ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Халқ сузи. 2010. 13 ноябрь.

⁷ Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузурида Ўзбекистоннинг энг янги тарихи бўйича жамоатчилик кенгашини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012, 5-сон, 42-модда

1-маву. Ўзбек давлатчилиги тарихида маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ўрни

Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг Ўзбек миллий давлатчилигидаги ўрни масаласини тарихий жиҳатдан илмий тадқиқ қилиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки тарихий воқеа ва ҳодисалар моҳиятини чуқур англаш учун, аввало, улар тарихий жараёнларда қандай юз берганлигини, Ўз тараққиётида қайси босқичларни босиб ўтиб, шаклан ва мазмунан қандай ўзгаришлар юз берганини кузатиш мумкин. Бундай тарихий ёндошувсиз, айниқса, мустақиллик йилларида, миллий давлатчиликнинг узвий қисми бўлган маҳаллий давлат ҳокимияти органларини шакллантириш ва уларнинг фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган ислохотлар моҳиятини тушуниш, уларга ҳолисона баҳо бериш кийин. Бу ўз навбатида маҳаллий давлат ҳокимияти органларини миллий давлатчиликдаги ўрни масаласини тарихий жиҳатдан аниқлаб олишни тақозо қилади.

Маълумки, давлат ҳокимияти органлари жамиятнинг, унинг ҳар бир қисмида яшовчи аҳоли эҳтиёжлари ва миллий манфаатларини ўзида акс эттириши лозим.

1991 йил 31 августда Ўзбекистон Республикасининг давлат суверенитети расман эълон қилинди ва “Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида”ги Конституциявий қонунга биноан Ўзбекистон мустақил, демократик давлат деб эътироф этилди ҳамда ўзининг миллий давлат ва маъмурий-ҳудудий тузилишини, ҳокимият ва бошқарув идоралари тизимини мустақил белгилаш⁸ мустақкамланди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб давлат ва жамият қурилишининг ўзига хос моделини вужудга келтириш, давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасида амалга ошириладиган ислохотлардан қўзланган асосий мақсад – ҳокимиятнинг барча тармоқлари, жумладан, маҳаллий давлат ҳокимияти тизимининг масъулияти ва самарасини ошириш ҳисобланди. Бу эса 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Конституциясида ҳам ўз ифодасини топди. Конституциянинг XXI боби “Маҳаллий давлат ҳокимияти асослари”га бағишланган бўлиб, унда маҳаллий вакиллик органларининг икки бўғинли тизимда бўлиши ҳуқуқий асосланди ва ушбу меъёр 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги қонунда ҳам акс эттирилди.

Хусусан, Конституциянинг 99-моддасида: “Вилоятлар, туманлар ва шаҳарларда (туманга бўйсунадиган шаҳарлардан, шунингдек шаҳар таркибига кирувчи туманлардан ташқари) ҳокимлар бошчилик қиладиган халқ депутатлари Кенгашлари ҳокимиятнинг вакиллик органлари бўлиб, улар давлат ва фуқароларнинг манфаатларини қўзлаб, ўз ваколатларига тааллуқли масалаларни ҳал этадилар”⁹, дейилган бўлса, “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги қонуннинг I-моддасида: “Вилоятлар, туманлар ва шаҳарларда (туманга бўйсунадиган шаҳарлардан, шунингдек шаҳар таркибига кирувчи

⁸ Ўзбекистоннинг янги қонуни. 3-сон. – Тошкент: Адолат, 1993. – Б. 114.

⁹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – Б. 27.

туманлардан ташқари) ҳокимлар бошчилик қиладиган халқ депутатлари Кенгашлари давлат ҳокимиятининг вакиллик органларидир (таъкид – Д.Н.)”¹⁰, деб белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти органлари олий ва маҳаллий органларга ажратилади. Ўз навбатида маҳаллий ҳокимият органлари тизими маҳаллий вакиллик ва ижроия ҳокимияти органларига ажратилган. Табиийки бу ҳол аввало, “Маҳаллий давлат ҳокимияти тизими” тушунчасини методологик нуқтаи назардан кўриб чиқишни талаб қилади. Таъкидлаш лозимки, жамиятни сиёсий жиҳатдан бошқаришдан иборат бўлган муайян ижтимоий муносабатлар, масалан, референдум йўли билан фуқароларнинг давлат ишларида катнашишини таъминлаш бевосита маҳаллий ҳокимият тизими орқали амалга оширилади.

Ўзбекистонда маҳаллий ҳокимият тизими муносабатларининг ўзига хослиги шундан иборатки, бу муносабатлар маҳаллий ҳокимият органлари билан узвий боғлиқ ва шу органлар орқали амалга оширилади. Бу давлат ҳокимиятининг юқори ва маҳаллий органлари ҳамда ўзини-ўзи бошқариш органлари ўртасидаги муносабатлардир. Бундай муносабатлар натижасида тегишли ҳудуд аҳолиси бевосита ўз депутатлари корпуси орқали халқ депутатлари Кенгашларини, яъни маҳаллий давлат ҳокимиятини амалга оширувчи органларни ташкил этади. Масалан, “сайловчилар ўз депутатларига таклиф, ариза ва шикоятлар билан мурожаат қиладилар. Депутат сайловчилардан ўзига тушган таклиф, ариза ва шикоятларни қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган тартибда кўриб чиқади, уларни ўз вақтида тўғри ҳал этиш чораларини кўради, ўз сайлов округида фуқароларни мунтазам равишда қабул қилиб туради. Депутат шикоятларни келтириб чиқараётган сабабларни ўрганади ва зарур ҳолларда ўз таклифларини тегишли ҳокимият вакиллик органларига киритади”¹¹.

Халқ депутатлари Кенгаши ва ижроия ҳокимияти аппаратининг иш фаолияти устидан тегишли ҳудуд аҳолиси ўз депутатлари – вакиллари орқали назорат ўрнатади. Сайловчилар маҳаллий ҳокимият органларининг ҳамда халқ депутатлари Кенгашлари томонидан тузилган бошқа органларнинг ва депутатларнинг ҳисоботларини эшитиб борадилар.

Кўплаб фуқаролар маҳаллий ҳокимият органларининг иш фаолиятида бевосита депутат, фаол ва йиғилиш катнашчиси сифатида иштирок этадилар, умумдавлат ва маҳаллий аҳамиятга эга бўлган қарорлар қабул қилинишининг муҳокамасида катнашадилар, халқ депутатлари Кенгашлари иш фаолиятини яхшилаш тўғрисида таклифларини билдирадилар.

Шунингдек, Ўзбекистон фуқаролари Конституциянинг 9-моддасига мувофиқ, бевосита жамият ва давлат ҳаётининг энг муҳим масалалари бўйича қонунлар қабул қилинишида умумхалқ муҳокамаси ҳисобланган референдумларда катнашадилар. Чунки, демократик жамиятда референдум халқ ҳокимиятини бевосита амалга ошириш воситаси ҳисобланади.

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 1993. 9-сон. 320-модда.

¹¹ “Ўзбекистон Республикасида депутатларнинг мақоми тўғрисида”ги Қонун // Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 11-сон. – Тошкент: Адолат, 1996. – Б. 56.

Юкоридагилар асосида таъкидлаш жоизки, халқ ўз вакиллари орқали умумдават миқёсидаги, ҳудудлар доирасидаги масалаларни ҳал қилишда иштирок этади. Бу миллий давлатчиликдаги вакиллик органлари иштирокини белгиловчи муҳим омилдир.

Ўзбек давлатчилиги масаласига оид ва ҳозирги кунда тадқиқини кутаётган мавзулардан бири истиклол йилларида давлат ҳокимиятининг маҳаллий органларини шаклланиши ва такомиллаштирилиши жараёнларининг тажрибаси ва муаммоларини ўрганиш мустақиллик йилларида тарихчи олимлар олдида турган муҳим вазифалар ҳақида фикр юритган Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов: “Ўзбек давлатчилиги қачон пайдо бўлган?”, “Қандай тарихий босқичларни босиб ўтган?”, - деган саволлар¹²ни ўртага қўйган экан, уларга илмий асосланган жавоб бериш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан биридир.

Шу боис ҳам тадқиқот мазмун-моҳиятини очишда, аввало, Ўзбекистоннинг миллий давлатчилик тажрибасида маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг шаклланиши билан боғлиқ тарихий тажрибага қисқача бўлса-да тўхташ мақсадга мувофиқдир.

Маълумки, маҳаллий бошқарув тизимида, хусусан ҳокимият вакиллик органлари Ўзбекистонда азалий вужудга келган демократик тамойилларнинг тарихий кўриниши бўлиб, у миллий давлатчилик аънаналарида халқ билан маслаҳатлашиш, уни давлат ишларига жалб қилиш шаклида минг йиллар давомида мазмунан ва шаклан ўзгариб, ўзига хос тажрибага эга бўлиб борди. Хусусан, мустақиллик йилларида Ўзбекистонда ҳокимиятнинг вакиллик органларини шакллантириш тўғрисида И.А.Каримов “... ана шу ҳокимиятни сайлаш ва шакллантиришда халқ хоҳиш-иродасининг эркин намоён бўлишини таъминлай олмасак, энг етуқ, юксак демократик тамойилларга жавоб берадиган сайлов тизимини марказда ҳам, жойларда ҳам жорий этмасак, билиб қўйинглар, буларнинг барчаси ҳеч нарсага арзимайдиган курук гап бўлиб қолади”¹³, деб таъкидлаган эди.

Тарихий жараёнлар кўрсатганидек, вакиллик органлари барча ривожланган давлатлар маҳаллий ҳокимият органлари тизимида етакчи ўрин эгаллайди. Чунки тўғридан-тўғри, умумий, тенг ва яширин овоз бериш йўли билан сайланганлиги туфайли вакиллик органи аҳоли манфаатларини кўзлаб иш юритиш ва унинг номидан қарор қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлади. Масалан, Ўзбекистон ҳудудида қадимдан муҳим қарорлар, масалалар халқ томонидан сайланган вакиллар Кенгаши билан маслаҳат қилган ҳолда қабул қилинган. Жаҳон амалиётидан маълумки, ҳар қандай давлат бошқаруви тузумида халқнинг хоҳиш-иродаси инobatга олинмаган тақдирда, ундай тузум инқирозга юз тутган. Масала ҳоҳ умуммамлакат, ҳоҳ у ёки бу ҳудуд доирасига алоқадор бўлсин, албатта, у маслаҳатлар асосида, халқ вакиллари билан келишилган ҳолда ҳал қилинган. Бу борада халқнинг ўз вакиллари ёки

¹² Каримов И.А. Биз ўз келажигимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т. 7. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999. – Б. 138.

¹³ Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т. 11. – Тошкент: Ўзбекистон, 2003. – Б. 225.

оксоколлари оркали давлат ва жамият ишларида иштироки таъминланган ва бу азалдан Ўзбекистонда анъана тусини олган.

Бугун Ўзбекистонда юз бераётган демократик жараёнларни чуқурлаштириш, мамлакатни модернизация қилиш ҳақидаги тушунчаларни изохлаганда ва миллий давлатчиликка хос азалий кадриятлар ҳақида фикр юритганда, табиий равишда ўтмишга, бу борадаги азалий анъаналарга мурожаат қилиш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Россия томонидан Туркистон забот этилгунга қадар минтақада бошқарув тизими ҳудуддаги аҳоли менталитети, турмуш тарзи ва анъаналарига асосланган ҳолда олиб борилган. Аммо Россия босқини натижасида ўлкадаги маҳаллий анъанавий бошқарув тизимидаги сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ҳолатлар мустамлака тартибини мустаҳкамлаш ва унинг манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилди. 1867 йилда қабул қилинган “Низом”га кўра, Туркистоннинг ўтроқ аҳолиси оксокол тизимида ва кўчманчи аҳоли эса волост ҳамда овуллар тизимида бўлинди. Натижада, бошқарув тизимининг куйи бўғинида ўлканинг ерли аҳолиси вакиллари волост бошқарувчиси, овул оксоқоли, мироб, элликбоши, ўнбоши ва бошқа лавозимларда фаолият юритган. Ерли аҳоли вакилларини сайлаш тизими волост микёсида, кишлок аҳолиси иштирокида амалга оширилиши кўзда тутилган бўлса-да, амалда бу жараён назорат остида бўлиб, мустамлакачи маъмурият тасдиғи билан бевосита боғлиқ бўлган. Масалан, 1913 йил 3 октябрида Андижон уезд Навкент волости бошқарувчиси лавозимига 3 йил муддатга сайлаш учун съезд ўтказилган. Ҳар 50 хонадондан биттадан вакил ҳисобида 37 кишини сайлаш учун вакил қилинган ва улар бу жараёнда қатнашган¹⁴. Сайловда маҳаллий аҳоли вакили сайланганига қарамасдан, уни волост бошқарувчилари уезд бошлиғи ва вилоят ҳарбий губернатори томонидан тасдиқланиши керак эди. Масалан, шундай ҳолатлар бўлар эдики, аҳоли томонидан сайланган волост бошқарувчиси мустамлака маъмурият томонидан тасдиқланмай, “сайланган шахс ўз лавозимига тайинлашга нолайик” деб топиларди¹⁵.

Миллий давлатчилик тарихий тажрибасида маҳаллий ҳокимият вакиллик органларининг ўрни масаласига бағишланган тадқиқотда Туркистонда Россия империяси истилоси давридаги маҳаллий ҳокимият вакиллик органларини шакллантиришдаги ўзига хос тартибот атрофлича кўриб чиқилган. Жумладан, унда куйидаги фикрлар таъкидлаб ўтилади: “Кўккон хонлиги тугатилгандан сўнг Фарғона вилоятининг туб жой аҳолиси Россия империясининг мустамлакачиликка асосланган маъмурий-худудий бошқарув тизимида киритилади. Бунинг натижасида туб жой аҳолининг тарихий бошқарув қоидалари ўрнига империя ва унинг мустамлакаларининг мос равишдаги тартиб-қоидалар жорий қилинади... Мустамлака ҳукмронлиги ўрнатилгандан сўнг вилоят уездларга, уездлар волостларга, волостлар ўтроқ яшайдиган ҳудудларда кишлокларга, кўчманчи аҳоли

¹⁴ ЎзР МДА, И-19 фонд, 1-руйхат, 9783-иш, 7, 13, 15-варақлар.

¹⁵ ЎзР МДА, И-19 фонд, 1-руйхат, 9783-иш, 30, 94-варақлар.

яшайдиган хуудларда эса овулларга бўлинади. Баъзи бир лавозимларга жамоа томонидан сайлаш ва ёллаш йўли билан ишга олинган”¹⁶.

Мазкур даврда “кишлоқ жамоаларида асосан, маҳаллий феодаллар бўлиб, уч йилга сайлов асосида ташкил топган волост бошқарувчиси погонали сайлов йўли билан, 50 хонадондан сайланган бир киши микдориди тузилган волост кенгашида сайланиб, харбий губернатор томонидан, кишлоқ оксоколлари эса бир хонадондан биттадан сайланган вакиллар томонидан сайланиб, уезд бошлиғи томонидан тасдиқланган”¹⁷.

Ушбу давр маҳаллий ҳокимият вакиллик органларини шакллантириш ҳам ўзига хос хусусият касб этган. Хусусан, жойлардаги кишлоқ “оксоколи – жамоани бошқаришда масъул киши ҳисобланган. Оксокол ўз жамоаси номидан иш олиб борадиган вакили бўлган... Волост бошликлари ўзига тегишли волостдаги кишлоқ оксоколи, овул бошлиғи сайланадиган кишлоқ ва овул йиғинларида иштирок этиши керак бўлган. Волост бошликлари ўз фаолиятлари давомида сайловчиларнинг манфаатларини химоя қилишга, келгуси уч йилликка ҳам сайланиш учун ўз сайловчиларига ён босишга мажбур бўлганлар... Бу даврда туб ерлик аҳоли вакиллари иштирокида қуйидаги жамоат органлари фаолият олиб борган: волост йиғилиши, кишлоқ йиғини, фавқуллодда йиғин, Оксоколлар Кенгаши, хусусий йиғин, алоҳида съездлар. Маҳаллий бошқарув тизимида “Оксоколлар Кенгаши” муҳим аҳамият касб этган. Оксоколлар Кенгашига кишлоқ жамоасини назорат қилиш вазифаси юкланган бўлиб, уларнинг таркиби кишлоқ йиғинида сайланган. Кенгаш низоларнинг олдини олувчи, жамоа аъзоларининг ўзаро муносабатларини тартибга солувчи бўгин ҳисобланган”¹⁸.

Туркистон генерал-губернаторлиғи даврида волостлардаги ҳокимият тизими бошқарув ва сайлов қурултойидан иборат бўлган. Волост оксоколлигига сайловлар икки босқичда ўтказилган. Дастлаб кишлоқ йиғини тўпланган. Унда ҳар 50 хонадон соҳибидан бир киши сайланган. Кейин кишлоқ жамоасидан сайланганлар рус маъмуриятининг кузатувчилигида ўтадиган волость қурултойига йиғилганлар. Сайланганлар умумий микдорининг 2/3 қисми катнашмаса, волост йиғини ўтказилмаган ҳисобланган. Волост қурултойи волост оксоколи, халқ судьялари – қозилар, бийлар ва уларга номзодларни сайлаш; маъмуриятнинг қуйи лавозимдаги шахслари – арик-оксоколлар, мироблар, раислар, миршаблар ва бошқаларга маош белгилаш; аҳолини сув билан таъминлаш ва унинг сувдан фойдаланишини тартибга солиш; йўллар, кўприклар, турли хўжалик қурилишларининг аҳолини назорат қилиш мақсадларида ўтказилган”¹⁹.

¹⁶ Тиллабоев С. XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистон ўлкасининг маъмурий-ҳудудий бошқарув тизими ва унда маҳаллий аҳоли вакилларининг иштироки (Фарғона водийси мисолида). Тарих фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2006. – Б. 72 ва 74.

¹⁷ Ўзбекистон миқдлий давлатчилик назариясининг ҳуқуқий асослари. (Бош муҳаррир Р.Рўзиев). Учинчи китоб. – Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2005. – Б. 10.

¹⁸ Тиллабоев С. XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистон ўлкасининг маъмурий-ҳудудий бошқарув тизими... – Б. 76, 79 ва 82.

¹⁹ ЎЗР МДА, И-17 фонд, 1-руйхат, 20308-иш, 57-варақ.

Бу даврда Дума аъзолигига сайловларда иштирок этиш ҳуқуқидан кўчмас мулк (шаҳар фойдасига солиқ йиғиладиган вақфлар ҳам бунга кирган – диссертант) соҳиби бўлган, 25 ёшдан ошган, Россия фуқаролигига эга аҳолигина фойдаланган. Бу талабларга жавоб бермаган аҳолининг меҳнаткаш тоифаси сайловларга қўйилмаган. Тошкент Думаас аъзоларининг 1/3 қисми шаҳарнинг “Осиё қисми”дан, 2/3 қисми “руслар яшайдиган қисми”дан сайланган. Сайловчилар мулкый ҳолатига кўра табақаларга бўлинган. Ҳар бир табақа уни ташкил этган кишилар сони қанчалигидан қатъий назар бир хил миқдордаги аъзоларни – 24 кишини сайлаган²⁰. Масалан, биринчи чакирик Дума таркибига биринчи тоифали аъзо қилиб 24 киши сайланган. Уларнинг фақат 6 нафарини маҳаллий аҳоли вакиллари ташкил этган. Иккинчи тоифали аъзо қилиб – 8, учинчи тоифали аъзо қилиб – 7 нафар маҳаллий миллат кишилари сайланган. Шундай қилиб, 80 минг кишидан иборат бўлган маҳаллий аҳоли 21 номзодни сайлаш ҳуқуқига эга бўлганлари ҳолда, унча кўп бўлмаган, 1877 йилдаги маълумотларга кўра 3921 кишини ташкил этган рус аҳолиси Дума аъзолигига 48 номзодни сайлаган²¹.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистонда ҳокимиятнинг вакиллик органларини шаклланиши ва ривожланиши ўз навбатида мамлакат парламентининг вужудга келиши ва ривожланиши тарихий эволюцияси билан узвий боғлиқ.

Маълумки, совет ҳокимиятининг ривожланиши 1917 йилдан бошланади. Айни пайтда Ўзбекистон ҳудудида давлат ҳокимияти вакиллик органларининг шаклланиши ва ривожланиши жараёни ҳам 1917 йилдан бошланган. Шу боис Ўзбекистонда совет даврида маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг шаклланиши ва ривожланиш жараёнларини икки босқичга ажратиб ўрганиш мақсадга мувофиқдир: биринчи босқич – 1917-1924 йиллар. Бу давр Ўзбекистонда миллий-давлат чегараланишини ўтказилиши билан якунланади; иккинчи босқич – 1924-1990 йиллар. Бу давр Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши арафасида ниҳоясига етади. Шуни таъкидлаш лозимки, биринчи босқичда Туркистон Автоном Совет Социалистик Республикаси (ТАССР), Хоразм Халқ Совет Республикаси (ХХСР) ва Бухоро Халқ Совет Республикаси (БХСР) ташкил топган бўлса, иккинчи босқичда Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси (ЎзССР) ташкил топди. Давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятини бундай даврлаштиришни бошқа тадқиқотчилар асарларида ҳам учратиш мумкин²².

Маълумки, ўлкада маҳаллий аҳолини сиёсий жараёнларга жалб қилиш Россиядаги 1917 йил февраль инқилобидан сўнг бироз жонланди. Чунки февраль инқилоби (1917) нафақат Россиянинг марказий губернияларида,

²⁰ УзР МДА, И-36 фонд, 1328-иш, 18-19 варақлар.

²¹ Қаранг: Бродский Л.К. К 35 летию Ташкентского общественного самоуправления – Ташкент, 1912 – С. 37.

²² Султонов С.А. Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимияти органилари вужудга келиши ва таракқиётининг асосий босқичлари (1917-1937 йиллар) Юридик. фан. доктор – дисс. Т. 1993. Хайитов Э.Х. Ўзбекистон Республикасининг қонуни чикарувчи олий органи сохта вавқолиёди ақдийви парламентаризмга қадар – Тошкент: Ўзбекистон, 2001.

бадди чекка ўлкаларда ҳам меҳнаткаш аҳолининг сиёсий фаоллигини оширишга тўртки берди. Жойларда ишчи ва солдат депутатлари кенгашининг тузилганини меҳнаткаш аҳолида ўз орзу-умидларини, хусусан тинчлик, ер-сув муносабатларида адолатли тақсимот, бошқарув тизимига ишчи-деҳқонларни жалб этишга умид уйғотди. Албатта, Ўзбекистон шароитида ишчи-солдат депутатлари кенгашининг ташкил топиши Россиянинг марказий органлари томонидан жорий этилган бўлишига қарамай, амалда жойларда маълум бир тузилмаларига эга бўлди. А.И.Луқьяновнинг фикрича, февраль инқилоби (1917) жараёнида пайдо бўлган ишчи ва солдат депутатлари Советлари меҳнаткаш омманинг сайлаб қўйиладиган органлари бўлиб, пролетариат ва деҳқонлар инқилобий-демократик диктатурасини ифодалар эди, улар дастлабки кадамларданок ҳокимият органлари сифатида ўзини намойиш эта бошлади²³.

Ўзбекистонда биринчи ишчи депутатлари Совети Тошкентда тепловоз-вагон ремонт заводи ишчиларининг 1917 йил 2 мартдаги митингида тузилган эди. Кейинчалик советлар тузиш ҳаракати ўлканинг кўпгина хуудларига ёйилди. Андижон, Наманган, Кўкон, Скобелев (Фарғона) ва бошқа шаҳарлардаги темир йўл станцияларида ва посёлкаларда ишчи ва солдат депутатлари Советлари тузилди. Кейинчалик эса деҳқон депутатлари Советлари ҳам тузила бошланди²⁴.

Шу ўринда “Советлар ҳокимияти даврида турлича даражаларда тузилган, “халкнинг вакиллик органлари” деб бағоят мақталган Советлар дастлаб маҳаллий бошқарув органлари бўлган эди. Советларнинг марказий органлари ҳам халкнинг айрим вакиллари жалб этилган ҳолда фаолият кўрсатувчи бошқарув органлари эди”²⁵, - деган фикрга қўшилиш мумкин.

Умуман олганда, Туркистонда маҳаллий давлат ҳокимияти ва унинг вакиллик органларини ташкил топиши бўйича турли ёндашувлар мавжуд. Юқорида қайд этилганидек, айрим тадқиқотларда бунга 1917 йил 15-22 ноябрда бўлиб ўтган III ўлка съезди мисол қилиб келтирилса²⁶, бошқа бир тадқиқотда Туркистон Мухториятига ишора қилинади. Юқоридаги тадқиқотда қайд этилишича, съезднинг маҳаллий ҳокимият органларини тузиш тўғрисидаги қарори асосида янгидан сайланган РСФСР Халқ Комиссарлари Кенгаши 1917 йил 10 декабрда “Маҳаллий советларни ташкил этиш тўғрисида”ги Қарорни ишлаб чиқди ва тасдиқлади.

Бироқ советларнинг III ўлка съезди қарорига қўра, маҳаллий аҳоли давлат ҳокимияти органлари фаолиятдан атайин четлаштирилди. Масалан, Советларнинг III ўлка съездида 104 нафар делегатдан бор-йўғи учта делегат маҳаллий миллат вакиллари эди. Советларнинг III ўлка съездида тузилган Туркистон ўлкаси Халқ Комиссарлари Советининг таркибида битта ҳам

²³ Қаранг: Луқьянов А.И. Развитие законодательства о советских представительных органах власти: некоторые вопросы истории, теории и практики. – Москва: Юрид. лит. 1978. – С. 23 и 30.

²⁴ Аъзамхужаев А.А. Ўзбекистон ССРнинг ташкил топиши ва ривожланиши. – Тошкент: Фан, 1974. – Б. 253.

²⁵ Халилов Э.Ҳ. Ўзбекистон Республикасининг қонун чикарувчи олий органи: сохта вакилликдан ҳақиқий парламентаризмга қадар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – Б. 26.

²⁶ Султонов С. Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимияти органлари: вужудга келиши ва тараққийнинг асосий босқичлари (1917-1937 йиллар). Юридик фан. доктор. ... дисс. – Тошкент, 1995. – Б. 67.

махаллий миллат вакили йўқ эди²⁷. Бу эса шўро ҳокимиятининг мустамлакачилик сиёсати мохиятини очиб берди²⁸.

Туркистон шароитида биринчи миллий ҳукумат – Туркистон Мухторияти ташкил топиши ҳам ўзига хос демократик жараёнларни ўз ичига олган. Хусусан, Туркистон Мухториятини эълон қилган съезд 12 кишидан иборат Муваққат ҳукумат ташкил қилишга қарор қилади. Аммо, ҳукумат таркибига 8 киши сайланиб, қолган 4 киши – европалик аҳоли вакиллари ичидан номзод тариқасида кўрсатилиши керак эди. Айни пайтда Халқ Мажлиси таркибига сайланадиган 54 ўриндан 18 ўрин ўлкадаги турли европалик аҳоли ташкилотларининг вакиллари учун ажратилган. Бу ҳолат учдан бир ўрин ўлкадаги барча аҳолининг 7 фоизини ташкил этган европалик аҳоли вакилларига берилганлигидан далолат²⁹. Аммо шунга қарамасдан, амалда байналмилал, маҳаллий бошқармалардан ҳам вакили бўлган Туркистон Мухторияти қонга ботирилди³⁰.

ТАССР ташкил топгунгача бўлган даврда шаклланган вакиллик органлари расман вакиллик ва қонунчилик ваколатларига эга бўлмаганлар. ТАССРда давлат ҳокимиятининг маҳаллий органлари вужудга келган дастлабки қунларданок ўз негизига кўра кенг меҳнатқашлар оммаси манфаатларини ифодаловчи синфий ташкилотлар эди. Лекин ўша вақтда давлат ҳокимиятининг кўпгина кишлок органлари ё бойлар қўлида, ёки уларнинг қучли таъсири остида бўлган эди. Бойлар бу даврда саводли кишилар жуда камлигидан фойдаланиб, давлат ҳокимиятининг маҳаллий органларига ўз ваколатларини тикиштирардилар. Бу даврда советларнинг вилоят съезди ўз ҳудудида олий ҳокимиятни амалга оширарди. Вилоят советларининг ишида давлат ҳокимияти ва давлат бошқаруви уйғунлашар эди³¹.

1918 йил бошларига келиб Туркистон ўлкаси ҳудудида, тўлик бўлмаган маълумотларга кўра, 65 та Шўро, шу жумладан 25 та - ишчи депутатлар Шўролари, 18 та - солдат депутатлари Шўролари, 8 та - ишчи ва солдат депутатлари Шўролари, 7 та - дехқон депутатлари Шўролари, 5 та мусулмон депутатлари Шўролари, 2 та - солдат ва офицер депутатлари Шўролари мавжуд эди³².

²⁷ Қаранг: История советского государства и права Узбекистана. Т. 1. – Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1960. – С. 11.

²⁸ Ҳайдаров М.М. Узбекистонда мустабид давлат бошқарув тизимининг шаклланиши (1917-1941 йй) // Узбекистон давлатчилиги таракқиёт босқичлари. Илмий-назарий анжуман материаллари. –Тошкент, 2003. – Б. 49.

²⁹ Узбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи қитоб. Узбекистон совет мустамлакачилиги даврида. – Тошкент: Шарқ, 2000. – Б. 53-54; Аъзамхўжаев С. Туркистон Мухторияти. – Тошкент: “Маънавият”, 2000. – Б. 129; Унинг ўзи История Туркестанской Автономии (Туркистон Мухторияти). – Тошкент: Тошкент Ислом университети, 2006. – С. 192-193.

³⁰ Кенгрок маълумот олиш учун қаранг: Аъзамхўжаев С. Туркистон Мухторияти. – Тошкент: “Маънавият”, 2000; Унинг ўзи. История Туркестанской Автономии (Туркистон Мухторияти). – Ташкент: Тошкент Ислом университети, 2006.

³¹ Султонов С. Узбекистон Республикаси давлат ҳокимияти органлари: вужудга келиши ва таракқиётининг асосий босқичлари... – Б. 75.

³² Непомнин В.Я. Очерки истории социалистического строительства в Узбекистане (1917-1947 гг) – Ташкент: Изд-во. АН УзССР, 1957. – С. 52.

Ушбу мисоллар шуни кўрсатмоқдаки, совет даври адабиётларида советларни “оммани ташкил этиш формаси” дейиш билан вакиллик хусусиятига инкилобий ҳокимият органлари сифатида юзага келди деб таъкип қилинган.

Маълумки, 1918 йилнинг баҳорида маҳаллий советларни қайта сайлаш юзасидан кенг тадбир ўтказилди, бунинг натижасида советлардан, бир томондан, эсерлар ва меньшевикларнинг вакиллари сиқиб чиқарилди, уларнинг ўрнини большевик депутатлар ва сўл эсерлар эгалладилар, иккинчи томондан, советларга “меҳнаткаш қатламлар”дан бўлган маҳаллий аҳоли вакиллари жалб қилинди. Советларни қайта сайлаш натижасида маҳаллий миллат вакиллари Андижон кенгаши аъзолари орасида 50 фоизни, Наманган кенгани аъзолари орасида 40 фоизни, Ўш кенгаши аъзолари орасида 30 фоизни ташкил этди ва ҳоказо. Фақат Тошкент кенгаши таркибида ўзбек “пролетариати”нинг 100 дан ортиқ вакили бор эди³³. Шу муносабат билан П.А.Кобозев 1918 йил 16 апрелда РСФСР Халқ Комиссарлари Кенгашига йўллаган телеграммасида қуйидагиларни маълум қилди: “Тошкент пролетар парламенти сафларида ок мусулмон саллалари сезиларли равишда кўпайиб қолди, унинг таркибидаги аъзоларнинг учдан бир қисмига этди”³⁴. Советлар таркибида маҳаллий миллатлар депутатлари сони 1918 йил баҳоридаги қайта сайловлар натижасида қисман кўпайганлигини эътироф этган ҳолда, шуни алоҳида таъкидлаш керакки, сайланган депутатларнинг умумий сонига нисбатан маҳаллий миллатлар депутатлари сони ҳамон советларда мутлақо озчиликни ташкил этаётган эди. Яна шуни ҳам унутмаслик керакки, сайланган депутатлар бутун маҳаллий аҳолининг манфаатларинигина эмас, балки фақат унинг “пролетар” қисмининг манфаатларини ифодалар эди. Маҳаллий аҳоли орасида эса “пролетар” қатлам мутлақо озчиликни ташкил қилар эди. Шахарларда ишчи ва солдат депутатлари Советларини қайта сайлаш билан бир қаторда Советлар Туркистон кишлоклари ва овулларида ҳам кенг таркала бошлади. 1918 йилнинг баҳорида Самарқанд, Қўқон, Андижон, Наманган, Скобелев ва бошқа бир қатор уездларнинг кўпгина ҳудудларида кишлок кенгашлари ташкил этилди³⁵.

1918 йил 20 апрелда Тошкентда очилган Советларнинг V ўлка съездида 263 делегат, шу жумладан, маҳаллий миллатлардан 50 делегат иштирок этди, бу эса делегатларнинг бор-йўғи 20 фоиздан камрогини ташкил этарди. Кўриниб турибдики, маҳаллий миллат вакиллари съездда мутлақо озчиликни ташкил қилган. Съездда қабул қилинган “Россия Совет Федерациясининг Туркистон Совет Республикаси хақидаги Низом”да ишчи, солдат, дехкон депутатлари Советлари съезди Туркистон Республикасининг олий қонун чиқарувчи органи деб эълон қилинди³⁶.

Бирок мазкур даврда советлар фаолияти давлат ҳокимиятининг бошқа тармоғига қарам эди. Уларнинг фаолияти Туркистон ХКС томонидан

³³ Иноятов Х.Ш. Октябрьская революция в Узбекистане. – Москва: Политиздат, 1958. – С. 300.

³⁴ ЎзР МДА, 25-фонд, 1-руйхат, 78-йил ма жилд, 5-варақ.

³⁵ ЎзР МДА, 25-фонд, 1-руйхат, 78-йил ма жилд, 51-52 варақлар.

³⁶ Наша газета. 1918. 5 мая.

бошқариб туриларди. Хусусан, 1918 йил 9 сентябрда Туркистон ХКС муслмон депутатлари Советларини туман Советларига айлантириш тўғрисида махсус буйруқ чиқаради. Ушбу буйруққа асосан, муслмон депутатлари Советлари туман Совдепларига – “Райсовдепларга”, уларнинг ижрокўмлари эса – Райижрокўмларга айлантирилади³⁷.

Ҳокимият тепасига келган большевиклар, мумкин қадар, жойларда ўз таъсир доирасини кенгайтириш учун кишлоқ ва овулларни “советлаштириш” аҳамиятини кучайтирди. Айниқса, бу жараёнга XX аср 20-йиллари бошларидан катта аҳамият бера бошланди. Хусусан, советларнинг маҳаллий кенгашларига сайлов ўтказиш кенг авж олдирилиб, большевиклар ўз тасарруфидаги тарғибот ва ташвиқот кучларини кенг жалб этиб, жойлардаги маҳаллий кенгашларда ўз позициясини мустаҳкамлаш тарадудига тушди. Аммо ҳар қандай коммунистик ташвиқотларга қарамай, “маҳаллий аҳоли, айниқса, кишлоқ аҳолисининг аксарият қисми советларга сайловларни очикдан-очик рад қилдилар. Сайлов компаниясини “лозим даражада” йўлга қўйиш учун кўп жойларда қўшимча сайловлар ўтказилди, улар жараёнида “душман унсурлар” маъмурий воситалар билан “бетарафлаштирилди”: “феодал-бойлардан иборат юкори табақа” вакиллари сургун қилинди, қамбағал қатламларни қўрқитиш ишлари амалга оширилди”³⁸.

1920 йил 27-30 апрелда Бутунхоразм халқ вакилларининг I-курултойи бўлиб ўтди. Курултой қабул қилган Муваққат Конституциянинг 5-моддасида “... мамлакатни барча Хоразм халқи ўз вакиллари орқали билвосита бошқаради” деб қайд этиш билан бирга, олий орган йилда бир марта чақириладиган курултой бўлиб, у мамлакатни бошқарувчи Халқ Нозирлар Советини сайлайди. Конституцияда маҳаллий ҳокимият органлари район советлари (шўро) сони 22 тани ташкил этади. Сайлаш ва сайланиш ҳуқуқи диний эътиқоди, миллати, жинсидан қатъий назар республиканинг 18 ёшга тўлган ҳамма фуқаросига берилган. Айни пайтда сайлаш ва сайланиш ҳуқуқидан хон ва унинг оиласи, катта ер эгалари, йирик рухонийлар ҳамда мазкур Конституцияга қарши чиқувчилар маҳрум қилинган. Муваққат Конституция моҳиятига қўра, халқ-демократик руҳда бўлишига қарамай, айни пайтда РСФСРдаги ҳокимият бошқарув тизими – советлар ҳамда унинг тузилиш тизимини маълум даражада ўзида акс эттирган эди³⁹.

Хоразмда маҳаллий советларнинг 14 таси ўзбеклар истикомат қиладиган туманларга, 5 таси туркманлар, 3 таси козоқлар ва қорақалпоқлар яшайдиган туманларга тўғри келарди. Айни пайтда ҳар бир туманинг маҳаллий (маҳалласи)да 6 ой муддатга оксоқоллар сайланиб, улар ўз сайловчиларига ойда бир марта ҳисобот бериб турган. Янги сайланган оксоқолларни, давр руҳига мослаб, “қизил оксоқоллар” деб юритилган ва улар 1920 йил май ойида 430 нафардан иборат бўлган. “Қизил оксоқоллар”ни

³⁷ Қаранг: Ҳақимов М.Х. Борьба большевиков за создание национальной советской государственности в Туркестане. – Ташкент: Узбекистан, 1964. – С. 107.

³⁸ Узбекистоннинг янги тарихи. Узбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Иккинчи китоб. – Тошкент: Шарк, 2000. – Б. 163.

³⁹ Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости. – Ташкент: Шарк, 2000. С. 306-307.

танкига этиш тартиби шахарда мачитқўмларга қараб ёки маълум бир худуддан келиб чиқиб сайланса, туркманлар, козоқлар ва қорақалпоқлар ишайдиган овулларда уруғ-қабилачилик одатларига қараб сайланган⁴⁰.

1920 йил 6 октябрида Умумбухоро халқ вакилларининг I-курултойида Бухоро инқилобий давлат тизими масаласи муҳокама қилиниб, унда давлатнинг сиёсий тузилиши кўриб чиқилади. Қабул қилинган қарорга кўра, марказда ва жойлардаги давлат ҳокимияти органларида “ватанга муносиб ва фойдали фарзандлар” гина катнашиши мумкинлиги қайд этилади. Яна шуни таъкидлаш жоизки, жойлардаги 27 та маҳаллий давлат ҳокимияти дастлаб инқилобий қўмиталар шаклида вужудга келди. Инқилобий қўмиталар тегинли маъмурий худудларда ҳокимиятнинг олий органи сифатида белгиланди⁴¹.

Ҳар бир қишлоқ худудида маҳаллий давлат ҳокимиятининг эгаси ўша қишлоқ сайловчиларининг умумий йиғилиши эди. Сайловчиларнинг умумий йиғилиши ойда бир марта белгиланган кун ва соатда йиғиларди, бошқа ҳолларда эса йиғилиш оксоқолнинг хоҳишига кўра ҳам, мазкур қишлоқ сайловчиларининг камида учдан бирининг талабига кўра ҳам муддатдан илгари чақирилиш мумкин эди. Халқ депутатларининг кент (шаҳар) Советлари БХСР маҳаллий органлари тизимидаги асосий бўғин эди. Кент худудидаги олий давлат ҳокимияти халқ депутатлари кент Советига қарашли бўлиб, уни шу кент таркибига кирувчи қишлоқлар сайловчиларининг умумий йиғилиши 50 сайловчидан 1 депутат, лекин ҳар бир қишлоқдан камида 1 ва кўпи билан 5 кишидан ташкил топарди. Халқ депутатлари кент Советларининг ваколатига молия-хўжалик, маданий-маиший ва ўз худудининг бошқа масалаларини муҳокама қилиш ва ҳал этиш қирарди⁴².

БХСРда давлат ҳокимиятининг маҳаллий органларини вужудга келиши ниҳоятда оғир шароитларда кечди. Аҳолининг ялпи саводсизлиги ва сиёсий жиҳатдан ўта қолоқлиги меҳнатқашлар оиласини уюштириш ва уларни давлат ҳокимиятининг маҳаллий органлари фаолиятига жалб қилишда катта қийинчиликлар туғдирарди.

БХСР ва ХХСР давлат ҳокимиятининг маҳаллий органлари республикаларнинг бутун катта ёшли аҳолисини бирлаштирган кенг қамровли сиёсий органлар бўлиб, аҳолининг турли қатламларини ўз ичига олар эди, кенг меҳнатқашлар оммасини республикани бошқаришга жалб этишнинг ташкилий негизига айланган эди, амир ва хоннинг мустабид диктатурасига қарши олиб борилган кўп йиллик кураш натижасида яратилган илғор қучлар иттифоқини ташкилий жиҳатдан муҷассамлаштиради.

Маълумки, Ўрта Осиё республикаларида миллий-давлат чегараланиши ўтказилиши муносабати билан Ўзбекистон ССР ташкил этилди. 1924 йил 18

⁴⁰ Қўшжонов О., Полвонов Н. Хоразмдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва ҳаракатлар. – Тошкент: “ABU MATBUOT-KONSALTI” МЧЖ, 2007. – Б. 323-324.

⁴¹ Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости... – С. 328-329.

⁴² Султонов С. Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимияти органлари... – Б. 161.

ноябрда Туркистон, Бухоро ва Хоразм МИКнинг сессиялари ўз фаолиятларини тугатиш тўғрисида қарор қабул қилдилар.

Ўзбекистон Республикаси маъмурий-худудий районлаштириш натижасида 1926 йилга келиб, 4 бўғинли маъмурий бўлинишдан (вилоят, уезд, волость, кишлок) 3 бўғинли маъмурий бўлинишга (округ, район, кишлок) ўтди. Жумладан. “1926 йил 26 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Советлари Марказий Ижроия Қўмитасининг V сессияси республикани маъмурий-худудий районлаштиришнинг Марказий комиссия томонидан тақдим этилган лойиҳасини кўриб чиқиб, қабул қилинган қарорда Ўзбекистон таркибида 10 та округ, 88 та район, 1749 та кишлок Советини таъсис этди”⁴³.

Ўзбекистонда давлат ҳокимиятининг маҳаллий органлари тизими 1925-1937 йилларда тамоман янги, ўзбек халқи тарихида илгари кўрилмаган тизим эди. Бу органлар меҳнатқашлар кенг оммасининг ҳақиқий ҳокимиятини таъминлар эдилар⁴⁴.

Ўзбекистоннинг бу даврдаги давлат ҳокимияти органлари ишчилар, дехқонлар – барча меҳнатқашларнинг иродаси ва манфаатларини ифодаловчи синфий муассасалар эди. Улар ўзининг ижтимоий-миллий таркибига кўра вакиллик органлари эди. Бироқ, тарихий тажриба кўрсатганидек, собиқ Иттифок даврида мавжуд бўлган вилоят, туман, шаҳар, кишлок, посёлка ва овул советлари маҳаллий бошқарувда жиддий ўрин тутмаган, советлар ўша даврда фақат ҳукмрон партия қарорларини ҳаётга тадбиқ этилишини ташкил этувчи органга айланиб қолган эди.

Маълумки, 1963 йил март ойида Ўзбекистонда меҳнатқашлар депутатлари маҳаллий Советларига сайловлар бўлиб ўтди. “Ўзбекистон ССР Конституциясининг 133-моддасига биноан меҳнатқашлар депутатларининг область, округ, район, шаҳар, посёлка, кишлок ва овул советларига депутатлар сайловчилар томонидан умумий, тенг ва тўппа-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан ўтказилиши белгиланди. Сайловларда Тошкент, Самарқанд, Бухоро областларида 15000 аҳолига бир округ, Фарғона областида 25000 аҳолига бир округ, Хоразм ва Сурхондарё областида 6000 аҳолига бир округ бириктирилди”⁴⁵. Сайловларда советлар таркибига сайланган 70288 депутатдан 16518 киши ишчи, 29654 киши қолхозчи дехқондир. Маҳаллий советларга ўтказилган сайловларда сайловчиларнинг 99,9 фоизи овоз беришда иштирок этди⁴⁶. Бироқ 1977 йилги Иттифок Конституцияси қабул қилиниши билан маҳаллий советлар ваколати юқори марказий совет органларига бўйсунуши муносабати билан янада чекланади.

“1977 йилги Конституция олий вакиллик органига жуда катта ваколатлар берган. Унга кўра, Олий Совет ўзига ҳисоб берадиган давлат

⁴³ Аъзамхўжаев А. А. Ўзбекистон ССРнинг ташкил топиши ва ривожланиши... – Б. 143

⁴⁴ Султонов С. Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимияти органлари... – Б. 249

⁴⁵ ЎзССР қонунлари. Олий Совет президиуми фармонлари ва ҳукумат қарорлари йиғиниди. 1-том. Тошкент: ЎзССР Министрлар Совети мудирлиги нашри, 1947. – Б. 50.

⁴⁶ Тешабоев М. Маҳаллий Совет сайловларига тайёрларлик ва уни ўтказиш тартиби. Тошкент: Ўзбекистон, 1965. – Б. 4-5.

органларининг ваколатларига кирадиган масалаларни кўриб чикиб хал этиш ҳуқуқига эга бўлган. Шу муносабат билан маҳаллий советларнинг фаолияти ҳам чекланиб, марказнинг яққаҳоқимлиги кучайди⁴⁷. Натижада мустақилликни сиёсати янада авж олди.

Шундай қилиб, мавзуга дахлдор тарихий манбалар ва билдирилган фикр-мулоҳазаларни умумлаштириб, айтиш мумкинки, биринчидан, Ўзбекистонда миллий давлатчиликни шакллантиришнинг тарихий тажрибалари узоқ ўтмиш билан боғлиқ бўлиб, улар тарихий ривожланишда ўзинга хос турлича босқичларни босиб ўтган, иккинчидан, маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари давлат бошқарувида доимий равишда ҳар бир тарихий босқичда муҳим ўрин тутиб келган.

Назорат учун саволлар:

1. “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги қонун қачон қабул қилинган?
2. Волост курултойи қандай мақсадларда ўтказилган?
3. Дума аъзолигига сайловларда иштирок этиш ҳуқуқидан қимлар фойдаланган?
4. 1918 йилнинг баҳорида қайси ҳудудларда кишлоқ кенгашлари ташкил этилди?
5. Бутунхоразм халқ вакилларининг 1-курултойи қачон бўлиб ўтди?
6. 1963 йил март ойида Ўзбекистонда меҳнаткашлар депутатлари маҳаллий Советларига ўтказилган сайловлар натижалари ҳақида нималарни биласиз?

2-мавзу. Ўзбекистон мустақилликка эришиши арафасида халқ депутатлари маҳаллий Советлари фаолиятидаги муаммо ва нуқсонлар

Ўзбекистонда миллий давлатчиликни тиклаш ва ривожлантиришнинг тарихий тажрибаси масаласини бугунги кун нуқтаи назаридан таҳлил қилиш, табиий равишда мамлакатнинг мустақилликка эришиши арафасида маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларини ташкил этиш ва уларнинг фаолиятидаги бирёқламалилик муаммосини алоҳида ўрганишни тақозо қилади. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “... ҳаётимизда қандай ўзгаришлар рўй берганини баҳолаш учун бизга собиқ Иттифоқдан, эски мустақил тузумдан қандай тарихий мерос қолганини яна бир қарра эслашимиз зарур”⁴⁸, деб берган кўрсатмалари маҳаллий давлат

⁴⁷ Жалилов Ш. Давлат ҳокимияти маҳаллий органлари ислоҳоти: тажриба ва муаммолар. – Тошкент: Ўзбекистон, 1994. – Б. 23.

⁴⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интиломда. Биринчи қақирқ Олий Мажлисининг XIV сессиясидаги 1999 йил 14 апрелдаги маъруза. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999. – Б. 5.

хокимияти вакиллик органларининг тарихида мавжуд бўлган муаммо ва нуқсонларни аниқлаш имкониятини беради.

Маълумки, мустабид тузум даврида давлат хоқимиятининг вакиллик органлари ҳисобланган юқоридан қуйигача тузилган Советлар дастлаб халқнинг маҳаллий бошқарув органлари сифатида ташкил қилинган бўлса-да, аслида бу органлар халқнинг айрим тоифалари вакиллари жалб этилган ҳолда фаолият кўрсатувчи қуйи бошқарув органлари эди ҳолос.

Дарҳақиқат, совет хоқимияти йилларида қабул қилинган Конституция ва қонунларда халқ хоқимиятчилиги эътироф этилган бўлсада, амалда жойлардаги вилоят, туман, шахар, қишлоқ ва посёлка советлари ўз фаолиятларини коммунистик партия кўрсатмалари, қарорларига биноан ташкил қилганлар. Советларга номукобиллик асосида ўтказилган сайловлар гарчи “социалистик демократия тантанаси” деб айтилсада, давлат ва жамият ҳаётида ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмаган.

Бу борада бир мисолга эътибор қаратиш лозим. Масалан, 1980 йил 12 ноябрда ўнинчи чақирик Ўзбекистон ССР Олий Советининг иккинчи сессияси “Ўзбекистон ССР халқ депутатлари область совети тўғрисида”ги қонунни муҳокама қилди.

Ўзбекистонда шундай махсус қонунни қабул қилишни такозо қилган тарихий омиллар нима эди? Бунинг боиси шунда эдики, ХХ асрнинг 70-80 йилларида гарчи собик Иттифок микёсида турли қонун ва меъёрий ҳужжатлар қабул қилинган бўлса-да, давлат қурилишида советлар, жумладан, маҳаллий советлар партия қарорлари асосида фаолият юритувчи органга айланиб қолган эди. 1978 йили Ўзбекистон Конституцияси қабул қилингандан сўнг, расман бўлсада, давлат қурилиши соҳасида советлар ишига эътибор қучайгандай бўлди. Жумладан, 1980 йил июнь ойида СССР Олий Советининг учинчи сессиясида “Ўлка, область ва округ советларининг асосий ваколатлари тўғрисида”ги қонун қабул қилинди, у маҳаллий давлат хоқимияти вакиллик органларининг фаолиятини жонлантиришга қаратилган эди. Шунга мувофиқ тарзда Ўзбекистон ССР Олий Совети иккинчи сессияси қун тартибига қўйилган “Ўзбекистон ССР халқ депутатлари область совети тўғрисида”ги қонун лойиҳаси атрофлича муҳокамадан сўнг қабул қилинди. Қонун 3 боб, 61 моддадан иборат бўлиб, ҳар бир боб ва модда алоҳида масалаларни ўз ичига олувчи меъёрларни кўзда тутган⁴⁹. Хусусан, мазкур қонуннинг биринчи бобида область советини сайлашнинг конституцион принциплари ва фаолиятининг асосий қоидалари баён этилган. Қонуннинг иккинчи боби область советларининг давлат, хўжалик ва социал-маданий қурилишнинг турли тармоқлари ва йўналишларидаги асосий ваколатларига бағишланган. Учинчи бобдан эса область советининг иш услуби, формалари ва методлари ўрин олган. Умуман, қонуннинг барча моддалари партия кўрсатмаларига мослаштирилган. Буни сессияда маъруза қилган Ўзбекистон КП МКнинг ташкилий бўлим мудирини – Г.Орловнинг қуйидаги хулосаси ҳам кўрсатмоқда: “Хуллас, ана шу боб (учинчи боб – диссертант)нинг

⁴⁹ Ўнинчи чақирик Ўзбекистон ССР Олий Советининг иккинчи сессияси стенографик ҳисоботи Тошкент ЎзССР Олий Совети нашри, 1981. – Б. 114.

моддаларида партиямизнинг советлар ва улар органларининг меҳнаткашлар оммаси билан узвий алоқасини мустахкамлаш тўғрисидаги, гражданларнинг талаб-эҳтиёжлари ва фикрларига сезгирлик ва диққат-эътибор билан қараш тўғрисидаги, уларнинг сиёсий ва ижодий активлигини ошириш ҳақидаги талаблари ўзининг яққол ифодасини топган. Буларнинг ҳаммаси советнинг чинакам халқ ҳокимияти органи бўлишига қаратилгандир⁵⁰.

Шунингдек, сессияда сўзга чиққан Андижон область ижроия комитетининг раиси бўлиб ишлаган депутат Жўра Ҳасанов ҳам шундай фикр билдиради: “Халқ депутатлари область Совети тўғрисида”ги қонун лойиҳасини диққат билан ўрганиб чиқиб, шуни алоҳида таъкидлаймизки, бу лойиҳа партиянинг давлат, ҳўжалик ва социал-маданий қурилишга қаратилган йўлини тўла ифода этади⁵¹.

Яна шуни қайд қилиш ўринлики, 1980 йил бошларида маҳаллий советлар фаолиятида яна бир янгилик жорий этилди. Бир ярим миллиондан ортиқ аҳоли яшайдиган областларда қундалик вазифаларни зудлик билан (оператив) хал этиш учун республика Олий Совети Президиумининг ижозати билан ижроия комитетларининг раиси, раиснинг биринчи ўринбосари, ўринбосарлари ва ижроия кўмитаси секретаридан иборат таркибда ижроия комитетларининг президиумларини тузиш амалиёти жорий этилди. Бундай президиумлар Тошкент, Самарканд ва Фарғона областларида тузилди⁵².

Кўриб чиқилаётган даврда советлар фаолиятининг яхшиланишига ва уларнинг фаоллигини ошишига доимий комиссиялар катта таъсир кўрсата бошлади, уларнинг фаолияти тобора янгидан-янги тажриба билан доимо такомиллашиб ва бойиб бора бошлади. Масалан, 1980 йилги сайловлар натижаларига кўра, республика маҳаллий советларида 13 мингдан ортиқ доимий комиссия тузилиб, уларга 87 минг нафар депутат сайланган⁵³. Шунинг учун ҳам таҳлил қилинаётган “Ўзбекистон ССР халқ депутатлари область совети тўғрисида”ги қонунда доимий комиссияларга бағишланган махсус бўлим бўлиб, унда бу комиссиялар ишининг асосий принциплари, форма ва усуллари таърифлаб берилган.

Ва ниҳоят, ушбу қонун билан халқ депутатлари область совети республикада маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органи эканлиги мустахкамлаб қўйилди. Жумладан, “Ўзбекистон ССР халқ депутатлари область совети тўғрисида”ги қонуннинг 1-моддасида “СССР Конституциясига ва Ўзбекистон ССР Конституциясига мувофиқ, халқ депутатлари область совети областда давлат ҳокимияти органидир. Халқ депутатлари область совети маҳаллий аҳамиятга молик ҳамма масалаларни умулдавлат манфаатларига ва шу совет территориясида истикомат қилувчи граждандларнинг манфаатларига асосланиб халқ этади, юқори давлат органларининг қарорларини амалга оширади, халқ депутатлари қуйи

⁵⁰ Учинчи қақриқ Ўзбекистон ССР Олий Советининг иккинчи сессияси стенографик хисоботи... –Б. 117.

⁵¹ Учинчи қақриқ Ўзбекистон ССР Олий Советининг иккинчи сессияси стенографик хисоботи. –Т.: ЎзССР Олий Совети нашри. 1981. –Б. 118.

⁵² Учинчи қақриқ Ўзбекистон ССР Олий Советининг иккинчи сессияси стенографик хисоботи... –Б. 117.

⁵³ Учинчи қақриқ Ўзбекистон ССР Олий Советининг иккинчи сессияси стенографик хисоботи... –Б. 117.

советларнинг фаолиятига раҳбарлик қилади, республика ва умумиттифок аҳамиятига молик масалаларни муҳокама қилишда қатнашади, шу масалалар юзасидан ўз таклифларини киритади”⁵⁴, - деган меъёр белгилаб қўйилади.

Умуман, ушбу таҳлилдан келиб чиқадиган хулоса шундан иборатки, совет тузуми даврида, хусусан XX асрнинг 80-йилларида Марказнинг маъмурий-бўйруқбозлик сиёсати, партиянинг яққоқимлиги кишиларнинг давлат ҳокимияти вакиллик органларига нисбатан ишончсизлигини тугдирар, сайловлар натижасида вужудга келган вакиллик ва ўзини-ўзи бошқариш органлари эса ҳукмрон партия раҳбариятининг ижтимоий ҳаётнинг демократик асослари мавжудлигини кўрсатиш учун номигагина тўқилган гап эди. Бундан ташқари вакиллик органларида тузилган турли жамоатчилик комиссиялари, депутатлар гуруҳлари, шаҳар, қишлоқ, овул, посёлка советлари фаолияти ўз даврига мос тарзда “Марказ”дан берилган кўрсатма ва йўл-йўриқлар асосида ташкил қилинарди. Ўзини-ўзи бошқариш органлари ҳам ҳукмрон партия назорати остида бўлиб, улар мустақил фаолият кўрсата олмасди.

Бир сўз билан айтганда, Ўзбекистон мустақилликка эришгунига қадар тарихий далил ва мисоллар исботлаганидек, коммунистик партия ҳукмронлиги меҳнатқашларнинг вакиллик органлари ҳисобланган советларнинг қонунларда кўрсатилган даражада фаолият кўрсатишига тўсқинлик қилар эди. Яна шуни ҳам айтиш керакки, кўриб чиқиладиган даврда маъмурий-бўйруқбозлик сиёсатининг амалга оширилиши кўп ҳолларда советларни маҳаллий давлат ҳаётига тааллуқли масалаларни ҳал қилишдан четлаштирар эди. Масалалар асосан аввал партия органларида ёки марказларда кўрилиб, кейингина советларнинг қарорлари билан расмийлаштирилар эди. Шу боисдан ҳам амалда советлар партия органлари ҳамда марказий органлар қабул қилган қарорлар ва кўрсатмаларни расмийлаштирувчи органига айланиб қолган эди.

Шундай қилиб, бу даврда компартия ҳукмронлиги ниҳоятда кучайиб кетганлиги боис, барча тадбирлар партия розилигисиз амалга оширилмас эди. Ўз навбатида Советлар ҳам ўз фаолиятларида партиянинг аралашувисиз ҳеч нарсани ҳал қила олишмас эди.

Компартия органларини Советларнинг ишига, уларнинг вазифа ва функцияларни амалга оширишга аралашуви, айрим вазифаларни бевосита ўзи бажариши оқибатида Советлар мавқеининг пасайиб кетишига, уларга нисбатан ишончсизликни вужудга келишига сабаб бўлар эди.

Шубҳасиз юқоридагилар мустақиллик арафасида Ўзбекистонда замонавий маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларини шакллантиришни тарихий зарурият қилиб қўйган биринчи муаммо эди.

Иккинчидан, мустақилликка эришиш арафасидаги замонавий вакиллик органларини шакллантиришда яна бир муаммо яққол кўзга ташланар эди. Яъни бутун мустақил тузумда бўлганидек, бу вақтда ҳам жойларда турли даражадаги советларга ўтказиладиган сайловлар ҳам номигагина бўлиб,

⁵⁴ Ўнинчи қақирик Ўзбекистон ССР Олий Советининг иккинчи сессияси стенографик ҳисоботи 6. 156

сайловчиларнинг танлаш ҳуқуқи мутлақо камситилар, улар фақат депутат бўлиши аввалдан белгилаб қўйилган муайян шахсга овоз беришда қатнашар эди, ҳолос. Шунинг учун сайловларга қизиқиш сўниб борди, ахборот воситаларида эса сайловлар кўтаринки руҳда ўтганлиги, унда депутат мутлақ кўпчилилик овоз олиб сайланганлиги қатта воқеа сифатида эълон қилинар эди. Сайловларда эса номзодларнинг биттадан ошмаслиги, унинг ҳам юқоридан белгиланиши сайловчиларнинг қамайиб кетишига сабаб бўлар эди. Бу эса бир шахснинг ўнлаб, ҳатто юзлаб кишиларнинг ўрнига ҳам овоз беришлари, қолган бюллетенлар эса сайлов комиссияси аъзолари томонидан “ёппасига ташланиши” ҳолатларининг келиб чиқишига олиб келди. Муқобиликка асосланмаган бундай сайловлар охир-оқибатда у ёки бу лавозим эгаси бўлган, мавжуд тузум “чизигидан чиқа олмайдиган”, мустақил фикр-зикрига эга бўлмаган, ўзининг аниқ дастури ҳамда мақсади йўқ бўлган, сиёсий билими саёз кишилардан депутатлар қаторидан ўрин олишига олиб келди.

Совет ҳокимияти йилларида сайланган депутатлар амалда юқори ташкилотлар томонидан тайинланган бўларди. Хусусан, собик СССР даврида депутатлик “партия шаблонига тушган ва бу борада хизмат вазираси, касби, жинси партия сиёсати ва мафқураси манфаатлари нуктаи назаридан эътиборга олинган шахсларга насиб этган. Уларга кўпинча “халқ хизматқори” деган иборалар ҳам қўшиб ишлатилар эди. Ҳатто, иш фаолияти тўла рус тилида олиб борилган собик СССР Олий Советига рус тилини умуман билмайдиган, қонун билан ишлаш қўникмасидан мутлақо йироқ депутатлар ҳам сайланган... Албатта, бундай тадбирдан кўзда тутилган мақсад депутатнинг Олий Советнинг партия сиёсий бюроси чизигидан чиқмаслигига эришиш бўлганлигига ҳеч бир шубҳа йўқ. Қолаверса, бу Иттифокда ҳамма миллат, жинс вакиллари тенг ҳуқуқлидир, деган сохта тамойилни кўз-кўз қилишдан бошқа нарса эмас эди”⁵⁵.

Совет тузуми даврида, адолат билан айтганда, халқ бир қатор ҳуқуқлардан манфаатдор бўлган, аммо бу ҳуқуқлар амалда қоғоздагина бўлиб, инсонни инсон қаторига қўшишдан кўра, инсонийликдан чиқаришга, уни таҳқирлашга хизмат қилган. Хусусан, сайлаш ва сайланиш ҳуқуқи “кўзга кўринмас режиссёрлар” ишораси билан амалга оширилган, бу эса инсонни таҳқирловчи томошанинг ўзгинаси бўлган⁵⁶.

Шу ўринда юқоридаги фикрлар исботи учун қуйидаги таққослашни келтириш жоиз. Масалан, совет давридаги сайлов жараёни шундай эдики, унда Иттифок, республика, вилоят, шаҳар ва туман даражасида ҳокимиятнинг вакиллик органларига икки тамойил асосида депутатлар сайланар эди: биринчиси, номзодларни синфий тамойил асосида ишчилар, қолхозчилар, зиёлилар партия ва совет ходимларидан иборат тарзда танланар эди. Иккинчиси, эгаллаб турган лавозимига кўра вакиллик органларига сайланадиган депутатлар ҳам бўлар эди. Масалан, Марказий идоралар раҳбарлари, юқори партия органлари қотиблари, бўлим мудирлари, шунга

⁵⁵ Файзуллаев Т. Бизга қандай депутат керак? // Халқ сўзи. 2004. 30 ноябрь.

⁵⁶ Ризо Б. Озодликнинг олис йўллари. – Тошкент: 1 афғур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриети, 2002. – Б. 32.

мос тарзда вилоятлар, шаҳарлар ва туманлардаги тегишли партия кўмитаси котиблари, бўлим мудирлари, вилоят бошқармалари раҳбарлари вазифасига кўра ҳар бир ҳудуд вакиллик органларига муқобил номзодларсиз депутат бўлар эди. Ва ниҳоят, ўша давр сайловларида бўлажак депутатлар корпусининг таркиби, аввало, юқори партия органларида кўриб чиқилгандан сўнггина, номигагина муқобил номзодларсиз сайловлар ўтказилар эди.

Кўриниб турибдики, “советлар даврида ижроия ҳокимият вакиллик ҳокимияти билан кўшилиб кетганди. Советларга бошқа депутатлар ҳам – олдий ишчилар, деҳқонлар, қурувчилар, сут соғувчилар, чўпонлар ҳамда маориф, фан, соғликни сақлаш, маданият соҳаси вакиллари ҳам сайланарди. Аммо уларнинг вакиллик ҳокимиятидаги иштироки ҳар йили 2-3 марта сессиялар ва доимий комиссиялар йиғилишида катнашиб, қўл кўтариб овоз бериш билан чекланар, советларнинг ишини тўлиқ партия ташкилоти ва ижроқўм бошқарарди”⁵⁷.

Шунингдек, “депутатликка номзод қилиб, партия ишига содиқ бўлган ишлаб чиқариш илгорлари, ишда ҳам, жамоатчилик ўртасида ҳам яхши хислатлари ва меҳнат фаолияти билан танилган кишилар кўрсатилар”⁵⁸ эди.

Умуман, халқ депутатлари маҳаллий советларида бўладими ёки республика ва Иттифок Олий Советлари сессияларида бўладими, уларда кўриб муҳокама қилинадиган масалалар, аввало, партия ташкилотларининг юқори раҳбар органларида кўриб, муҳокама қилиниб, маъқуллангандан сўнггина тегишли советларнинг сессияларда кўриб чиқишга тавсия қилинар эди. Чунки сайлов жараёнларига бундай яққахон ҳукмрон партиянинг раҳбарлик қилишига собиқ Иттифок Конституциясида белгиланишига кўра, коммунистик партия жамиятнинг раҳбари ва йўналтирувчи кучи, унинг сиёсий негизи деб алоҳида қайд этилган эди.

Учинчидан, яна шунга таъкидлаш керакки, 90-йиллардаги замонавий маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларини шакллантиришдаги яна бир муаммо, айтиш мумкинки нуксон бу – Советлар фаолиятига раҳбарлик қилиш тўла-тўқис партия қўлига ўтди. Аниқроғи, 80-йиллар охиридан Советларни партия органларига қўшиш жараёни бошланди. Хусусан, партиянинг XIX конференцияси кўрсатмаларига асосан, область, шаҳар, район партия комитетлари биринчи секретарлари айна бир пайтда маҳаллий Советларнинг раислари ҳам этиб сайландилар. Масалан, 1990 йил 10 март куни халқ депутатлари Наманган область советининг ташкилий сессияси бўлиб ўтди. Сессия совет раиси номзодини тасдиқлаш масаласига бағишланади. Сессияда сўз олган 28-Ўзбекистон сайлов округидан депутат Т.Ж.Жўраев шундай дейди: “Бугун биз масъулиятли масалани халқ қилишимиз даркор, бу ҳам бўлса ҳозиргача советлар тажрибасида кўрилмаган, халқ депутатлари область совети раислигига номзод кўрсатиш, ёпик-яширин овоз бериш йўли билан бу лавозимга лойиқ кишини сайлашимиз лозим. Бундай шароитда советларга партиянинг ёрдами зарур.

⁵⁷ Эркаев А. Ўзбекистон йули. –Тошкент: Маънавият, 2011. – Б. 100.

⁵⁸ Тешабоев М. Маҳаллий Совет сайловларига тайёргарлик ва уни ўтказиш тартиби. –Тошкент: Ўзбекистон, 1965. –Б. 18.

Советлар обрўйини партия обрўси билан мустақкамлаш мақсадга мувофиқдир. Партия ходими совет раислигига сайланса советларга раҳбарлик эскича “ташқаридан” эмас, балки ичкаридан, яъни советнинг ўз ичидан амалга оширилади. Яна бир фикр. Ҳозирги кунда областни бошқарувига яна бир раҳбар қўшилиши, менимча, мақсадга мувофиқ эмас. Шунинг учун, депутат-коммунистлар номидан область совети раислигига 170-Кўшан сайлов округидан депутат, область партия комитетининг биринчи секретари ўртоқ Алламурадов Бўри Алламурадовични сайлашни таклиф қиламан”⁵⁹.

Ўз навбатида Т.Ж.Жўраев таклифи бошка депутатлар томонидан ҳам қўллаб-қувватланиб, Наманган вилояти партия қўмитасининг биринчи котиби бўлиб ишлаётган Б.Алламурадов совет раиси этиб сайланиб, совет раисининг ўринбосари эса бевосита советлар иши билан шуғулланадиган бўлди. Худди шу тартиб ўз навбатида республиканинг барча ҳудудларида ҳам амалга оширилди.

Юқорида баён қилинганларга асосан мустабид тузум шароитида, хусусан 80-йилларнинг охири 90-йилларнинг бошига келганда ҳаётнинг ўзи замонавий маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларини шакллантиришни тарихий зарурият қилиб қўйган эди.

Шундай қилиб, таҳлил қилинган мавжуд факт ва далиллар асосида айтиш мумкинки, мамлакатда мустабид тузум шароитида дастлаб ишчи-солдат ва матрослар, кейинчалик дехқонлар Совети номи билан юзга келган вакиллик органлари аввал меҳнатқашлар депутатлари Советлари, кейинчалик эса халқ депутатлари Советлари деб аталиб, улар ҳамма вақт ҳам жамиятнинг сиёсий негизи деб эътироф этиб келинган бўлсада, амалда областлар, районлар, шаҳарлар, посёлкалар, қишлоқлар, овулларда халқнинг давлат ҳокимиятидаги ҳақиқий демократик органи даражасида фаолият кўрсата олмади. Бу ўз навбатида маҳаллий давлат ҳокимиятининг замонавий вакиллик органларини шакллантиришни тақозо қилар эди.

Гап 90-йилларда маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларини ташкил қилишнинг тарихий тажрибаси ҳақида кетганда, албатта, 1990 йил 20 июнда И.А.Каримов ташаббуси билан “Мустақиллик Декларацияси” қабул қилиниши ва унда янги тамойиллар белгилаб берилганини кўрсатиб ўтиш керак. Масалан, Декларацияда: “Ўзбек халқининг давлат қурилишидаги тарихий тажрибаси ва таркиб топган бой анъаналари, ҳар бир миллатнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқини таъминлашдан иборат олий мақсад ҳақи ҳар бир кишининг фаровон ҳаёт кечиришини таъминлаш – олий мақсад сифатида эътироф этилган бўлиб, Ўзбекистон халқининг келажаги учун тарихий масъулиятни чуқур ҳис этган ҳолда, халқаро ҳуқуқ қоидаларига, умумбашарий қадриятларга ва демократик принципларга асосланиб, Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллигини эълон қилади”⁶⁰, - деб эътироф этилиши замонавий маҳаллий вакиллик органлари янги тизимини яратиш имкониятини бошлаб берди.

⁵⁹ Наманган вилоят давлат архиви, 275-фонд, 2-руйхат, 828-йиғма жилд, №1/21 ҳужжат, 3-4 ыарақлар.

⁶⁰ Инсон ҳуқуқлари (ўқув қўлланма). Муаллифлар жамоаси. –Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – Б. 239.

Ушбу коида ва талаблар асосида маҳаллий Советларга ўтказилган сайловлар ҳокимиятнинг замонавий вакиллик органларини шакллантиришда, аниқроғи ҳокимиятни халқ вакилларига ўтишида муҳим босқич бўлди.

Маълумки, юз йиллар мобайнида жаҳоннинг барча ривожланган мамлакатларида сайловлар халқ иродасини эркин ифода этиш ва унинг жамият сиёсий ҳаётидаги иштирокининг асосий шакли деб ҳисобланган. Сайловнинг ўтказилишини ташкил этиш муаммоси доимо эътиборда бўлган ва бундай вазифани Ўзбекистонда 1989 йил 20 октябрда тузилган Марказий сайлов комиссияси, шунингдек жойларда ташкил қилинган маҳаллий сайлов комиссиялари бажарди. Шунини айтиш керакки Ўзбекистонда Марказий сайлов комиссияси илк бор доимий ишловчи орган сифатида беш йил муддатга тасдиқланди⁶¹. Республикада ташкил қилинган сайлов комиссиялари амалий фаолиятларида 1989 йил 20 октябрда қабул қилинган “Ўзбекистон ССР халқ депутатлари маҳаллий советлари депутатлари сайлови ҳақида”ги қонун талаблари асосида иш кўрилди. Чунки сайлов тўғрисидаги янги қонун Ўзбекистон фуқароларининг сайлов компаниясидаги иштироки шаклларини кенгайтирди ва уларнинг манфаатлари ҳуқуқий ҳимояланишини жорий этди. Депутатликка номзодларни кўрсатиш ҳуқуқига эга бўлган субъектлар доирасининг кенгайтирилганлиги сайлов тўғрисидаги қонунда янгилик бўлди. Меҳнат жамоалари, жамоат ташкилотлари, ҳарбий хизматчиларнинг ҳарбий қисмларидаги йиғилишлари билан бир қаторда турар жойлар бўйича сайловчиларнинг йиғилишлари, олий ўқув юр்தларининг ўқитувчилари ва хизматчилар жамоалари талабалар билан биргаликда депутатликка номзодлар кўрсатиш ҳуқуқини олдилар.

Ушбу қонуннинг яна бир жиҳати шунда эдики, амалиётда биринчи марта давлат ҳокимияти олий ва маҳаллий органларининг ваколатлари муддатлари тенглаштирилди. Барча Советлар учун ягона бўлган беш йиллик ваколат муддати яхлит тизим сифатидаги ҳокимият вакиллик органларининг фаолиятига мос тушди. Халқ депутатларининг навбатдаги сайлови давлат ҳокимияти тегишли органларининг ваколоти муддати тугашига икки ой қолганида эмас, балки камида тўрт ой олдин тайинланадиган бўлди. Сайлов компанияларининг муддати камида икки барабар оширилиши депутатларнинг анча саралаб танланишини таъминлаши лозим эди. Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатларида Министрлар Советининг Раисидан ташқари, Ўзбекистон Министрлар Советининг таркибига қирувчи шахслар, республика идораларининг раҳбарлари, Олий суд раиси ва аъзолари, Бош давлат ҳақами ва давлат ҳақамлари, Конституциявий назорат қўмитасининг раиси ва аъзолари бир вақтнинг ўзида Ўзбекистон халқ депутатлари бўла олмасликлари белгилаб қўйилди.

Бир мандатли сайлов округларида депутатларни бир неча номзод орасидан сайлаш имконияти қонунчилик асосида мустаҳкамлаб қўйилганлиги энг муҳим янгилик бўлди. Унга қўра, халқ депутатлигини номзодлар сони чеклаб қўйилмаган, сайлов бюллетенларига истилган

⁶¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Советининг Веломостлари. 1989. № 26-28. – Б. 55-56

миқдордаги номзодларни киритиш мумкин бўлганки, бу сайловчиларга депутатларни чинаямига танлаш ҳуқуқини берган.

Конун халқ депутатлигига номзодлар фаолиятининг кафолатларини янги даражага кўтарди. Депутатликка номзодлар рўйхатга олинган пайтдан ёнгиборан, улар сайлов олди йнгилишларида ва бошқа йнгилишларда, кенгашларда, мажлисларда, матбуотда, телевидение ва радио оркали сўзга чиқишда, шу жумладан ўзларининг бўлгуси фаолиятлари дастури билан сўзга чиқишда тенг ҳуқуқларга эга бўлдилар.

Демак, хозирги демократик Ўзбекистон Республикаси характерига мос тушадиган, ҳуқуқий талабларга мос келадиган маҳаллий вакиллик органлари тизимини яратиш иши Ўзбекистон расман мустақилликка эришгунига қадар, яъни Ўзбекистон хали Иттифок таркибида турган вақтда бошланган эди⁶². “Ўзбекистон ССР халқ депутатлари маҳаллий советлари депутатлари сайлови ҳақида”ги конун асосида ўтказилган сайловлар жараёнида халқ депутатлари маҳаллий советларининг ташкил этилиши бу борада қўйилган дастлабки қаламлар бўлди.

1990 йил 18 февралда мазкур конун бўйича Ўзбекистон ССР халқ депутатлари область, район, шаҳар, шаҳарлардаги районлар, посёлка ва қишлоқ советлари депутатлари сайлови бўлиб ўтди. Сайлов натижасида Республикада 11 область, 156 район, 124 шаҳар ва 18 шаҳардаги район, 103 посёлка ва 1245 қишлоқ советлари сайланди. Ана шу сайлов даврида республикада 73514 сайлов округи ташкил қилинди. Сайловолди йнгилишларда 100 мингдан ортик номзод муҳокама қилинди. Уларнинг 65,5 фоизи меҳнат жамоалари йнгилишларида, 20 фоизи фуқароларнинг истикомат қиладиган жойларидаги йнгилишларида, 11 фоизи жамоат ташкилотлари йнгилишларида муҳокамадан ўтди. Қўпгина округларда сайлов муқобиллик асосида ўтди. 86,6 минг номзод рўйхатга олинди. 9 та маҳаллий советларга сайлов округидаги сайлов конунчилиқ бузилганлиги учун сайлов ҳақиқий эмас деб топилди. 46 округда номзод кетиб қолганлиги туфайли сайлов бўлмаган деб топилди. Номзодлар иккидан ортик бўлмаган 1849 округда бирорта ҳам номзод етарли овоз ола олмаганлиги учун қайта сайлов ўтказилди. 138 та область, 65 та район, 268 та шаҳар, 76 та шаҳарлардаги район, 25 та посёлка ва 38 та қишлоқ советларига сайлов бўйича округларда, ҳеч бир номзод тегишли овозни ололмаганлиги учун, энг кўп овоз олган иккитадан номзод такрор овозга қўйилди⁶³. Бундай ҳол аввалги сайловларда учрамаган эди. Бу конун сайловларни демократик руҳда ўтишига замин яратиб берди, натижада маҳаллий вакиллик органларини сифат жиҳатдан яхшилашга томон қўйилган биринчи қадам бўлди⁶⁴.

⁶² Хусанов О. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва маҳаллий давлат ҳокимияти асослари... –Б. 52.

⁶³ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий Совети Котибияти жорий архиви. 1990; Йнгирма биринчи қақирик Ўзбекистон ССР халқ депутатлари маҳаллий Советлари депутатлари сайловининг яқунлари туғрисида Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг ахбороти // Совет Ўзбекистони. 1990. 24 февраль. № 47.

⁶⁴ Хусанов О. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва маҳаллий давлат ҳокимияти асослари... –Б. 55.

Буни даврий матбуот нашрларида эълон қилинган маълумотлардан ҳам билса бўлади. Жумладан, сайловда бевосита қатнашган Андижон области Ленинск (ҳозирги Асака) шаҳридаги Окбўйра кишлоғида яшовчи Исомиддин ота Асранов шундай дейди: “Бу йил ёшим 80 га тўлади. Бугун республикада 30-йилларнинг иккинчи ярмида ўтказилган биринчи сайлов эсимга тушмоқда. Ўшанда мен “Мустаҳкам” кишлоқ советининг раиси эдим. Лавозимимга кўра мени сайлов округининг раиси этиб тайинлашди. Эсимда, бизга депутатликка номзодларни зўрлаб ўтказишар эди. Сайловчилар номзодларни аввал кўрмаган бўлишар эди. Бугун ўтган сайловдан юртдошларимнинг онги жуда ошганини, жамиятимиз ва унинг сайлов системаси демократиялашиб бораётганини яққол кўриб турибман”. Бундай фикрни Хоразм области 452-Хива сайлов округи сайловчиси, сайлов куни роса юз ёшга тўлган Шарифа опа Отажонова ҳам давом эттириб, шу пайтгача “ҳозиргидек демократик сайлов бўлмаган, энди ҳақиқий сайлов бўляпти”, деб таъкидлайди. Сайлов Самарқанд областида ҳам кўтаринки руҳда ўтди. Буни Самарқанд университети биносида жойлашган ташвиқот пункти мудир, тарихчи Р.Азимов сўзларидан ҳам билиб олиш мумкин. Жумладан, у: “Сайлов нормал ўтди. Сайловчиларнинг катта гуруҳи эрталаб соат 7 даёқ овоз беришга келди. Улар орасида уруш ва меҳнат ветеранлари, студентлар, муаллимлар бор эди”, деб таъкидлайди. Ўтган сайлов ҳақида Жиззах шаҳар Совети депутатлигига номзод, шаҳар соғлиқни сақлаш бошқармаси бош врачининг ўринбосари Э.Миразимов ҳам ўз муносабатини билдириб шундай дейди: “Бу галги сайлов фаол ўтди. Аввалги йиллардан бунинг фарқи шу бўлдики, одамлар сайлов участкаларига бирон нарса харид қилиш илинжида эмас, балки депутатликка кўрсатилган номзодларнинг бирини ёқлаб овоз бериш учун келдилар”⁶⁵.

Умуман, бу сайловда Қорақалпоғистон АССР Олий Совети Президиуми, область ижроия комитетлари ва Тошкент шаҳар ижроия комитетидан олинган маълумотларга кўра, республика маҳаллий советлари депутатлари сайловида 9.376.454 нафар сайловчи ёки сайловчилар умумий сонининг 93.4 фоизи қатнашди.

Қорақалпоғистон АССРда овоз беришда сайловчиларнинг 98,3 фоизи, Наманган областида – 98,1 фоизи, Сирдарёда – 97,6 фоизи, Хоразмда – 97,3 фоизи, Андижонда – 96,1 фоизи, Қашқадарёда – 96,0 фоизи, Самарқандда – 95,5 фоизи, Фарғонада – 95,3 фоизи, Сурхондарёда – 95,0 фоизи, Бухорода – 92,6 фоизи, Тошкент областида – 91,4 фоизи ва Тошкент шаҳрида – 80,5 фоизи қатнашди⁶⁶.

⁶⁵ Сайлов бўлиб ўтди // Совет Ўзбекистони. 1990. 20 февраль. № 43.

⁶⁶ Ўзбекистон ССР халқ депутатлари сайлови якунлари тўғрисида Марказий сайлов комиссиясининг ахбороти // Совет Ўзбекистони. 1990. 22 февраль. № 45.

**1990 йил 18 февралда маҳаллий советларга бўлиб ўтган
сайлов натижалари**

советлар	жами сайловчилар	овоз беришда иштирок этганлар	фоиз хисобида
Область	8.243.611	7.824.355	94.9
Район	6.232.670	6.083.573	97.6
Шаҳар	4.239.475	3.715.720	87.6
Шаҳарлардаги район	1.641.990	1.349.055	82.2
Посёлка	434.287	393.289	90.6
Қишлоқ	5.740.365	5.307.109	92.5

Овоз бериш якунларига кўра, республика бўйича маҳаллий советларга 71 минг нафар депутат сайланди. Шундан 2.071 нафар область советлари депутатлари, 11.549 нафар район советлари депутатлари, 7.222 нафар шаҳар советлари депутатлари, 1.321 нафар шаҳарлардаги район советлари депутатлари, 3.446 нафар посёлка советлари депутатлари, 45.391 нафар қишлоқ советлари депутатларини ташкил этди⁶⁷.

Мураккаб шароитга карамай, бутун республикада сайлов уюшқоқлик ва омманинг юксак фаоллиги руҳида ўтди. Сайловда сайловчиларнинг 90 фоиздан кўпроғи иштирок этганлигини айтишнинг ўзи кифоя. Натижада ҳокимиятнинг барча органлари, яъни Ўзбекистон ССР Олий Советидан то қишлоқ советигача ҳамма жойда ана шундай органлар шакллантирилди⁶⁸. Шунингдек, халқнинг мухтор вакиллари ҳисобланган депутатларнинг “энг ишбилармон, энг адолатли, энг иродали, халқ учун ўз жонини фидо қилишга ҳам тайёр кишилар бўлиши керак” лиги⁶⁹, шу билан бирга “энг муҳими, халққа виждон билан, ҳалол хизмат қилишни асосий мезон деб билиш лозим” лиги таъкидланди⁷⁰.

Бирок, сайлов демократик принципларга асосланган ҳолда бўлишига карамай, бу сайлов жараёнларида бир қатор камчиликларга ҳам йўл қўйилган эди. Масалан, сайловда республика аҳолиси томонидан Олий ва маҳаллий Кенгашларга депутатлар сайланди. Аммо мазкур сайлов жараёни таҳлилидан келиб чиқиб шуни таъкидлаш мумкинки, сайловни хусусиятига кўра “яқдиллик ва жипслик” вазиятида ўтди деб бўлмайди. Айни пайтда демократик жамиятнинг белгиларидан бири бўлмиш фикрлар хилма-хиллиги яққол кўзга ташланганига карамадан, мазкур сайловда катнашганлар сони қутилган даражада бўлмади. Бундан келиб чиқиб шуни айтиш мумкинки, аҳолининг “сиёсий фаоллиги жуда ошди” деб бўлмайди⁷¹.

⁶⁷ Ингирма биринчи чакирик Ўзбекистон ССР халқ депутатлари маҳаллий Советлари депутатлари сайловининг якунлари тўғрисида Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг ахбороти // Совет Ўзбекистони. 1990. 24 февраль. № 47.

⁶⁸ Куч-гайратларни бирлаштириш – қайта куриш муваффақиятининг гарови // Совет Ўзбекистони. 1990. 24 февраль. № 47.

⁶⁹ Депутат – ҳамма ишга бош-қош. Ўзбекистон ССР ва Қорақалпоғистон АССР, область, шаҳар, район, посёлка, қишлоқ ва овул Советлари халқ депутатлари а муурожаат // Совет Ўзбекистони. 1990. 1 март. № 51.

⁷⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. –Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б. 145.

⁷¹ Сайлов бўлиб ўтди // Совет Ўзбекистони. 1990. 20 февраль. № 43.

Шу билан бирга баъзи сайлов округ ва участкаларида сайловнинг муқобил номзодларсиз ўтганлигини кузатиш мумкин. Жумладан, “Тошкентнинг аҳоли зич яшайдиган районларидан бири – Чилонзордаги 576-сайлов участкасида Олий, шаҳар ва район Советлари номзодлари ёзилган учта бюллетенда фақат биттадан кишининг номи бор эди. Буни кўрган кўпгина сайловчилар ўзларининг танлаб олиш ҳуқуқи бузилганлиги сабабли ҳамма номзодларни кетма-кет ўчириб ташладилар. Бунинг устига бюллетенга киритилган “Ташметросарой” трестининг бошқарувчиси Г.Штерн, қурилиш трестининг слесари Э.Норбоев, район партия комитетининг секретари Т.Морнинг фамилиялари одамларга таниш эмас эди. Сайловолди даврида улар билан учрашув ҳам камдан-кам ўтказилди. Сайловчиларнинг “овози учун зарурат” бўлмаганидан кейин учрашувларнинг ҳам ҳожати йўқ эди. Халқ депутатларини сайлаш учун тузилган беш юз округнинг учдан бир қисмида фақат биттадан номзод бор эди. Айти пайтда сайловга тайёргарлик ишлари ҳам тўлақонли бўлган дейиш қийин. Хусусан, депутатликка номзодларнинг жуда қисқа таржимаи ҳоллари ёзилган расмий сайловолди варақалари 1990 йил 18 февралдан бир неча кун аввалгина пайдо бўлиб, бу нарса фуқароларнинг сиёсий ва ижтимоий фаоллигини кўтаришга ёрдам бермаганлиги мутлақо равшан”⁷².

Юқорида қайд этилган ҳолат республиканинг барча ҳудудларига хос бўлган дейиш мумкин. Масалан, Нукус шаҳридаги Глиэр номи санъат мактабида жойлашган участка сайлов комиссиясидаги рўйхатда аҳоли истиқомат қиладиган жойларда бирорта йиғилиш ўтказилганлиги кўрсатилмаган, кўпчилик сайловчилар сайловга келиш ҳақидаги таклифнома ҳам олишмаган. Комиссия таркибида 11 киши ишлашига қарамай, “сайловчиларни уйларида тополмадик” кабилидаги баҳоналар тўқилган. Қашқадарё областининг кўпгина округларида ҳам сайлов муқобил номзодларсиз ўтказилди. Термиз сайлов участкаларида овоз берувчилар вилоят, шаҳар ва посёлка Советларига кўрсатилган номзодларнинг фамилияларини бюллетенларни ўқигандан кейингина билиб олишди. Сайловчиларнинг барчаси ҳам участка сайлов комиссиясидан ёзма таклифнома олмаганлиги маълум бўлиб қолди. Охир-оқибатда сайловни ўтказиш чоғида ва овозлар саналаётганида сайлов қонуни бузилганлиги сабабли округ сайлов комиссиялари район Советларига сайлов ўтказувчи тўрт сайлов округида, шаҳар Советларига сайлов ўтказувчи иккита ва қишлоқ Советларига сайлов ўтказувчи учта сайлов округида сайловни бекор қилдилар. Депутатликка номзод қолмаганлиги сабабли бир сайлов округида сайлов бўлмади”⁷³.

Шу билан бирга таъкидлаш жоизки, вилоят, шаҳар ва туманларда эркин сайловлар ўтказишнинг қонун томонидан берилган энг муҳим воситаларидан бири сифатидаги рақобатга етарлича тайёр эмаслик айрим салбий ҳодисаларни ҳам келтириб чиқарди. Баъзан қишлоқ туманларида ишчан,

⁷² Сайлов бўлиб ўтди // Совет Ўзбекистони. 1990. 20 февраль. № 43.

⁷³ Ўзбекистон ССР халқ депутатлари сайлови якуналари тўғрисида Марказий сайлов комиссиясининг ахбороти // Совет Ўзбекистони. 1990. 22 февраль. № 45.

қисбий жихатдан тайёргарлик кўрган номзодлар учун эмас, балки кўпроқ ўз қариндошлари, ошна-оғайнилари учун овозлар берилган. Айрим шахслар сайлов тўғрисидаги қонунларнинг демократик нормаларидан ғаразли мақсадларда фойдаланиб, ўзларининг номуносиб номзодларини кўрсатганлар ва сайловчиларни алдаш йўли билан ҳам, баъзи ҳолларда эса очикдан-очик кўрkitиш йўли билан ҳам уларнинг сайланишига уринишлар бўлган.

Бундан ташқари, Ўзбекистонда аниқ, анча демократикроқ, жаҳон андозларига жавоб берадиган, рақобатга асосланган сайлов тизимини нуждуга келтиришга ўша даврда Марказдан бўлган кўрсатма ва йўл-йўриқлар билан жиддий тўсикка учраган. Бу борада узок йиллар Олий Мажлис Раиси бўлиб ишлаган Э.Халиловнинг қуйидаги фикрлари ўринлидир. Унинг фикрича, “округ сайловчилари вакилларининг конференцияларини ўтказиш мумкинлигини назарда тутган “Ўзбекистон Республикаси халқ депутатлари сайлови ҳақида”ги Қонуннинг 32-моддасини келтириш мумкин⁷⁴. Бу институт аслида иттифок қонун чиқарувчиси томонидан мажбуран қабул қилдирилган эди: бу конференцияларнинг ваколатлари сайловчилар сайловолди округ йигилишларининг ваколатларига ўхшаш бўлиб, уларни ўтказиш мумкинлиги “СССР халқ депутатлари сайлови тўғрисида”ги Қонуннинг 38-моддасида назарда тутилган эди. Халқ депутатлари сайлови пайтида бу конференциялар номзодларни олдиндан танлаш шакли, у ёки бу номзодни саралаб олиш учун ўзига хос ғалвир вазифасини ўтаган. Бир қанча жойларда вакиллар конференциялари битта ёки иккитадан номзодни қолдириб, сайловчиларни танлаш имкониятидан маҳрум этганлар. Ҳатто иккита номзод бўлган жойларда ҳам кўпинча иккинчиси номигагина, хўжа кўрсинга бўлган. Бошқа номақбул ҳоллар ҳам бўлган. Масалан, ўзини ўзи макташнинг машини олган сафсатабозлар ўзига йўл очган ва аксинча, камтар, юқори ишчанлик фазилатларига эга бўлган ҳалол фуқаролар сояда қолиб кетган⁷⁵.

Булардан кўриниб турибдики, ягона коммунистик партиянинг ҳукмронлик роли сайлов тизимини ислоҳ қилиш йўлида ҳам бевосита ва билвосита қийинчиликлар туғдирар эди, бир партияли тизимда сайловларни тўла демократлаштиришни мураккаблаштирар ёки халқда танлаш имкониятининг ўзини умуман истисно этар эди.

Ҳаёт эса тарихий шарт-шароитлар Ўзбекистонда илк бор муқобиллик асосида сайлов ўтказиш, уни янада демократлаштириш, сайловчиларнинг ижтимоий ҳаётда фаоллигини ошириш, миллионлаб фуқароларнинг давлат бошқарувида сўзла эмас, амалда иштирок этиши, маҳаллий вакиллик органлари ишнинг шаклларини бойитиш ва унинг фаолиятини янги мазмун билан тўлдиришни тобора зарур қилиб қўя бошлади.

Масалан, XX аср 90-йиллари бошларига келиб Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлар аянчли аҳволга тушиб қолган эди. Статистик маълумотларга қараганда, 1990 йилга келганда Ўзбекистон асосий

⁷⁴ Ўзбекистон Республикаси Олий Советининг Вedomостлари. 1989. № 26-28. – Б. 28.

⁷⁵ Халилов Э. Х. Ўзбекистон Республикасининг қонун чиқарувчи олий органи: сохта вакилликдан ҳақиқий парламентаризмга қадар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – Б. 62.

ижтимоий ва иқтисодий кўрсаткичлар бўйича собиқ Иттифок микёсидаги ўртача даражадан ҳам анчагина орқада эди. Бу собиқ СССРдаги охириги ўринлардан бирига тўғри келарди. Хусусан, Ўзбекистон киши бошига ялли ижтимоий ишлаб чиқариш бўйича собиқ СССРнинг 15 та республикаси ичида 12-ўринда ва айна пайтда аҳоли жон бошига миллий даромад ишлаб чиқариш бўйича эса ўртача даражадан икки хисса паст эди. Айна пайтда Ўзбекистон саноатдаги меҳнат унумдорлиги бўйича собиқ СССРда 40 фоиз, кишлок хўжалигидаги меҳнат унумдорлиги жихатидан эса икки барабар орқада эди. Халқ истеъмол моллари ишлаб чиқариш Ўзбекистонда собиқ Иттифокнинг бор-йўғи 40 фоизини ташкил этган. Шунингдек, аҳоли “ўрта хисобда гўшт маҳсулотларини, тухумни, умуман мамлакат аҳолисига нисбатан, икки барабар кам истеъмол қилар эди. Ойига ўрта хисобда 75 сўмдан камроқ ялли даромад оладиган аҳолининг улуши мамлакатда 12 фозидан сал кўпроқ бўлса, Ўзбекистонда 45 фоизга тўғри келади. 1 миллионга яқин киши ижтимоий ишлаб чиқаришда ўзининг кўлидан келадиган ишни топа олмас эди”⁷⁶.

Ижтимоий-маънавий муҳит хақида гапирганда шуни айтиш керакки, XX аср 80-йиллари охирида Марказ ташаббуси билан “Ўзбекистон халқ хўжалиги комплексини бошқаришнинг бош схемаси” деб аталган зўрма-зўраки схема ишлаб чиқилиб, вилоятлар, районларни асосларсиз сунъий равишда кўшишга киришилди. Ушбу ўзгаришлар жамоатчиликдан яширинча тайёрланди. Оқибатда халқ хўжалигига бир неча юз миллион сўмлик зарар етказилди.

Республикадаги бундай ижтимоий-иқтисодий ва маънавий танглик биринчи навбатда маҳаллий партия, совет органлари, жамоат ташкилотлари халқдан, унинг дарди ва эҳтиёжларидан ажралиб қолганлигини, вазиятни назорат қилиш, воқеаларни олдиндан билиш ва уларни бошқариш қобилиятидан маҳрум бўлиб қолганликларини кўрсатар эди. Масалан, 1990 йил 4 июнда Ўзбекистон коммунистларининг XXII съездида Тошлок туманидаги масъул лавозимни эгаллаб турган шахслар шахсий манфаатлари йўлида “жон куйдириб”, ўзлари ва қариндош-уруғларига яқка тартибда уйжой қуриш учун ер участкалари ажратиб беришгани, аммо айна пайтда туман микёсида 400 нафар оддий меҳнаткаш аҳолига мазкур муаммолар ечимида рад жавоби берилгани қайд этилган. Мазкур съездда яна ўша Тошлок туманида аҳолига сотишга ажратилган 319 та автомашинанинг ярмидан кўпи, аниқроғи 236 таси мазкур туманда яшамайдиган “жумладан, бошқа жумҳуриятларда истиқомат қиладиган кишиларга гайриқонуний тарзда тақсимланган. Уй-жой тақсимлаш тартиби кўпол тарзда бузилган, газлаштириш, сув таъминоти, ишга жойлаштириш масалалари неча йиллар мобайнида ҳал бўлмади қолаверган”⁷⁷.

⁷⁶ Қайта қуришнинг бориши ва асосий йўналишлари, Ўзбекистон ССРнинг суверенитетини ва иқтисодий мустақиллигини таъминлаш вазифалари, мамлакат ва жумҳуриятнинг янги сиёсий системасида Ўзбекистон Коммунистик партиясининг урни ва мавқеи хақида. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети Партия XXII съезди сиёсий маърузаси. –Тошкент: Ўзбекистон, 1990. –Б. 8-9.

⁷⁷ Қайта қуришнинг бориши ва асосий йўналишлари. –Б. 19-20.

Шу билан бирга съезда халқ хўжалиги режаларининг барбод этилашини учун катта айб маҳаллий советлар ижроия комитетларининг зиммасига тушади, деб уктирилади. Андижон, Тошкент, Сурхондарё, Қашқадарё вилоятларининг ижроия комитетлари, Қорақалпоғистон АССР Министрлар Совети ва Тошкент шаҳар ижроия комитети саноатни ривожлантириш беш йиллик режаларини барбод этганликлари, уй-жой этишмай турган вақтда Андижон, Самарқанд, Жиззах ва Сирдарё вилоятларининг ижроия комитетлари ва Тошкент шаҳар ижроия комитети режада кўзда тутилган уй-жойларнинг фойдаланишга топширилишини таъминламаганликлари таъкидланди. Жумладан, маърузада қайд қилинганидек, “Самарқанд, Бухоро, Сурхондарё, Фарғона областларида коммунал хўжаликни ривожлантиришдаги аҳвол жуда ёмон... Қорақалпоғистон АССР Министрлар Совети ва Хоразм область ижроия комитети республика ҳукуматининг “ёрдами” билан энг йирик сув иншоотлари қурилиш режаларини батамом барбод этдилар... Кўпгина мактаблар бинолари “тўкилиб турган” ва нобоп биноларда ишлаб турган бир шароитда маҳаллий советлар... [айби билан] ўтган тўрт йил мобайнида 65 миллион сўмлик маблағ ўзлаштирилмай колди ёки 14 минг ўринли мактаблар фойдаланишга топширилмади... Самарқанд область ижроия комитетининг касалхоналар ва поликлиникалар қурилишига муносабатини одамлар сихат-саломатлиги тўғрисидаги “ғамхўр”ликнинг ёркин мисоли деса бўлади. Бу вилоят касалхоналар ва поликлиникалар билан таъминланишда энг сўнги ўринда туришига қарамай, область раҳбарлари ана шу максадлар учун ажратилган 10 миллион сўм пулнинг ўзлаштирилишини барбод этдилар”⁷⁸.

Албатта бундай муаммо ва камчиликлар маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари ишини замон талабларига мослаштиришни тақозо қилар эди. Шунинг учун ҳам 1990 йил 24 февраль куни Тошкентда Ўзбекистон ССР, халқ депутатлари маҳаллий Советлари вакиллари билан йиғилиш бўлади. Унда И.А.Каримов “Одамлар биздан амалий ишлар ва аниқ режаларни кутмоқда” мавзусида маъруза қилади. Унда жумладан шундай фикрлар билдирилади: “Барча замонларда, аниқроғи давлат пайдо бўлгандан буён, инсон ўзининг хавфсизлигини химоя қилишни, шахсий ҳуқуқлари ва эркинликлари таъминланишини давлатдан кутади, ҳокимиятдан нажот излайди. Ҳокимият шу табиий талабларга жавоб беролмаса, очигини айтганда, бунақа ҳокимият ҳеч кимга керак бўлмайди. Шунинг учун, бугун ҳар бир депутат, ўзининг юксак ва масъулиятли ваколатларини бажаришга киришар экан, ўзига шундай савол бериши керак: биз ҳокимият намояндалари ва идоралари мана шу хавфсизликни, эркинликни, ана шу кифолатларни таъминлаяпмизки ёки йўқми? Агарда бу саволга ҳар қандай асоссиз сабабларни никоб қилмасдан, ҳалол жавоб қайтарадиган бўлсак, у ҳолда, виждонан айтгиш керакки, ҳокимият инсонга ана шу асоссиз ҳуқуқлар ва шарт-шароитларни таъминлаб бера олишга кун сайин тобора заифлик қиляпти... Агар биз — халқ вакиллари фожияларнинг олдини ололмас

⁷⁸ Қайта қуришнинг бориши ва асосий йўналишлари... - Б. 28-29.

эканмиз, халқ хоқимиятга билдирган ишонч тезлик билан тугаб бораверади”⁷⁹.

Бу борада И.А.Каримов ўз фикрларини давом эттириб: “Халқ хоқимияти органлари, халқ сайлаб қўйган ва тўла ҳуқуқли вакил бўлмиш ҳар бир депутат доимо, ҳар куни ва ҳар соатда меҳнаткашларнинг эҳтиёжлари, ташвиш ва манфаатлари билан яшаган, ўзларининг барча иш ва режаларида халқ билан, ҳар бир шаҳар ва районда, қишлоқда, қорхона ва хўжалиқда, меҳнат коллективи ва ҳар бир маҳаллада аҳолининг барча қатламлари билан бир жон, бир тан бўлиб чамбарчас боғланган тақдирдагина ўзларининг масъулиятли бурчини муваффақиятли бажариб, ўз олдидаги қатта вазифаларни удалай олади”⁸⁰, деб таъкидлайди.

Янги тарихий шароитда ҳаёт ўртага қўяётган бундай вазифаларни бажариш, албатта замонавий маҳаллий давлат хоқимияти вакиллик органларини шакллантиришни кун тартибига қўярга эди.

Бу борада сайловларни кўппартиявийлик асосида ўтказиш муҳим аҳамиятга эга бўлди. Шунинг учун сайловлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини ривожлантиришнинг аниқ ва равшан йўналишларидан бири – сиёсий партияларнинг макомини Ўзбекистон сайлов тизимида иштирок этиши шарт бўлган субъектлар сифатида белгилаш бўлди. Шу ўринда эсалатиб ўтиш лозимки, Ўзбекистон собиқ СССР барбод бўлганидан кейин ташкил топган давлатлар орасидан биринчилар қатори кўппартиявийлик асосидаги сайлов тизимига ўтди. 1991 йилнинг 18 ноябридаёқ Олий Кенгаш “Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида”ги Қонунни⁸¹ қабул қилган бўлиб, унда сайловларни кўппартиявийлик асосида ўтказиш назарда тутилган. Мазкур Қонун 1991 йил декабрда муқобиллик асосида ўтказилган Ўзбекистон Президенти сайловида синовдан муваффақиятли ўтди.

Сиёсий партияларнинг олий органлари билан бир қаторда маҳаллий хоқимият вакиллик органлари номидан Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашлари депутатликка номзодлар кўрсатиш ҳуқуқига эга бўлганликлари Ўзбекистондаги сайлов тўғрисидаги қонун лойиҳасининг мутлақ ўзига хос хусусияти бўлди.

Масалан, “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги Қонуннинг 20-моддасида “Халқ депутатлари вилоят Кенгашлари депутатлигига номзодлар кўрсатиш ҳуқуқига сиёсий партиялар эгадирлар. Халқ депутатлари туман, шаҳар Кенгашлари депутатлигига номзодлар кўрсатиш ҳуқуқига сиёсий партиялар, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари эгадирлар”⁸², деб белгилаб қўйилган.

Юқорида баён этилганларга хулоса тариқасида айтиш жоизки, Ўзбекистон тарихида маҳаллий давлат хоқимияти вакиллик органларини

⁷⁹ Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Тошкент: Ўзбекистон, 2011 – Ғ. 129

⁸⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Тошкент: Ўзбекистон, 2011 – Ғ. 132

⁸¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 1992. № 1. –Ғ. 37-51

⁸² Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 1994. 5-сон. 125-модда

шакллантиришда биринчи марта жаҳон тажрибаси ҳисобга олинган демократик сайлов тизими яратилди. Бу тизим эркин, ҳалол сайловларни ўтказиш имконини беради, мамлакатда парламентаризм принциплари қарор топишига хизмат қилади ва демократик ўзгаришлар муқаррарлигини муҳим қафолати бўлади. Айни пайтда шуни таъкидлаш зарурки, мамлакат эндигина демократияни ўрганаётган, сайлов амалиётини демократлаштиришнинг ўзига ҳос мактабидан ўтаётган, эски тизимдан мерос бўлиб қолган тадбирбозлик ва сохталик, юзакилик унсурларидан аста-секин қутулаётган эди. Табиийки, бу йўлда бартараф этилиши лозим бўлган хатоликлар ва нуқсонлар бор эди.

Назорат учун саволлар:

1. 1980 йил 12 ноябрда ўнинчи чакирик Ўзбекистон ССР Олий Советининг иккинчи сессиясида қайси қонун муҳокамаси бўлиб ўтди?
2. 1980 йилги сайловлар натижаларига кўра нечта доимий комиссия тuzилди ва уларга қанча депутат бириктирилди?
3. 1990 йил 10 март куни бўлиб ўтган халқ депутатлари Наманган область советининг ташкилий сессиясида қим область совети раислигига сайланди?
4. Ўзбекистонда мустақилликка эришиш арафасида ташкил этилган маҳаллий советлар фаолиятида қандай муаммо ва камчиликлар мавжуд эди?
5. 1990 йил 18 февралда маҳаллий советларга ўтказилган сайлов натижалари ҳақида нималарни биласиз?

3-мавзу. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг шакллантирилиши

Ўзбекистон миллий давлатчилигида давлат ҳокимиятининг вакиллик органларини шакллантириш масаласи тарихий ривожланишнинг ҳар бир босқичида ўзига ҳос тарзда кечди.

Ўзбекистон ўз давлат мустақиллигига эришганидан сўнг нафақат олий вакиллик органи тизимида ўзгаришлар, балки маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятида ҳам муҳим амалий ишлар амалга оширилди.

Аввало айтиш жоиз, мамлакатда маҳаллий ҳокимият органлари тизими Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар асосида таркиб топди. Бундай тарихий вазиятда давлат бошқарувининг бу тизимида ислохот ўтказишни тақозо қилган омил нимадан иборат эди? Бу борада таъкидлаш лозимки, XX аср 90-йилларининг бошларига келганда ҳам республикада фаолият кўрсатиб келган маҳаллий советлар ўзларининг демократик хусусиятларига эга эмас эди. Маҳаллий Кенгашлар, аввал кўрилганидек, ўзига ҳос равишда КПСС сиёсатини ҳаётга тадбиқ этиш қуролига, аниқроғи партия ташкилотлари раҳбарлик қиладиган бир муассасага айланган эди.

XX аср охириларида бошлаб эса бозор иқтисодиётига ўтиш жараёни маҳаллий Кенгашлар мустақиллигини кенгайтириш, ҳудудлар тизимида туб

Ўзгаришлар яшашни ҳам талаб қила бошлади. Маълумки, совет тузуми даврида маъмурий-бўйрукбозлик тизими шароитида ҳудудий тараккиёт кўпинча марказлаштирилган тарзда қайта тақсим қилинадиган давлат ажратмалари ҳисобига амалга оширилар эди. Эндиликда эски жамиятдан янгича ижтимоий муносабатларга ўтиш жараёнида маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари ўз ҳудудининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлашга бевосита масъул қилиб белгиланиши керак эди.

Республика вилоятларида маҳаллий советлар фаолиятидаги камчиликларни таҳлил қилган И. А. Каримов янги тарихий шарт-шароитлар талабидан келиб чиқиб миллий давлатчилик асосларини, хусусан маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятини тубдан ислоҳ қилиш лозимлигини уқдириб, республика “сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, маънавий тараккиёти ҳамда миллий муносабатлар муаммоларининг бутун мазмунини ҳал этишда: “Ўзбекистоннинг миллий давлатчилигини мустаҳкамлашда унинг ҳақиқий сиёсий ўзлигини таъминлашни энг муҳим бўғин деб ҳисоблаймиз... Жумҳуриятнинг сиёсий эркинлигига эришиш халқ ҳокимияти органлари бўлмиш барча поғоналардаги советларнинг мавқеи ва обрў-эътиборини ошириш, уларнинг ҳуқуқлари ва ваколатларини кенгайтириш борасида ҳам муҳим чора-тадбирлар кўришни талаб қилади”, деб қайд этган эди⁸³.

Табиики, биринчи навбатда “ҳамма поғоналарда собик Иттифокка бўйсунадиган ва Марказ чизиғидан чикмайдиган давлат тузилмаларини тубдан ўзгартириб, мустақиллик заминидан қайтадан тузишга тўғри келди”⁸⁴. Шу боисдан ҳам Ўзбекистон мустақилликка эришиши билан демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш жараёнидаги энг муҳим вазифалардан бири – маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларини янги шароитларга мос келадиган тизимини яратишга киришилди.

Бу борадаги биринчи кадамлардан бири, тарихий тажрибадан келиб чиқиб ва Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Янги уйни қурмай туриб, эскисини бузманг” деган кўрсатмаларига амал қилиб, аввал фаолият кўрсатган вакиллик органларининг вилоят, туман ва шаҳар бўғинлари саклаб қолинсада, уларни шаклан ва мазмунан янги талабларга мос ҳолда ислоҳ қилишга киришилди. Шу мақсадда 1992 йил 4 январда Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида маҳаллий ҳокимият органларини қайта тузиш тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди. Бу қонун билан маҳаллий ҳокимият органлари тизимида бутунлай янги орган – ҳоким вазовими таъсис этилди ва унинг вакиллик органларига ҳам бошчилик қилиши белгиланди. Мазкур қонунда биринчи марта ҳуқуқий маромлар даражасида маҳаллий давлат органларининг вакиллик ҳокимияти ва ижроия ҳокимиятига бўлиниши мустаҳкамланди⁸⁵.

⁸³ Қайта қуришнинг бориши ва асосий йўналишлари... – Б. 51-52.

⁸⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – Б. 4.

⁸⁵ Хусанов О. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва маҳаллий давлат ҳокимияти асослари... – Б. 56.

Маҳаллий ҳокимият органларининг вакиллик ва ижро ҳокимияти органлариға бўлиниши ҳокимият тақсимланиши йўлидаги муҳим қадам бўлди. “Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида”ги қонунининг 5-моддасида ҳокимият бўлиниши конституцион қонунчилик даражасида мустаҳкамланиб, Ўзбекистон Республикаси Давлат идоралари тизими ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижроия ва суд ҳокимиятиға ажратиш тартиби асосида қурилиши белгиланган эди⁸⁶. 1992 йил 4 январдаги қонун эса шу масаланиннг мантикий давоми бўлди ва маҳаллий ҳокимиятнинг икки турини ҳуқуқий асосда мустаҳкамлади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти ваколатларини ажратиш асосида миллий давлатчиликни барпо этишининг зарурлигини қўрсатар экан, шу билан бирға республика ҳокимияти ҳамда маҳаллий ҳокимиятнинг ваколатлари ва вазифаларини аниқ белгилаб қўйиш муҳим масала эканлигини ҳам алоҳида таъкидлади⁸⁷.

Маълумки, Ўзбекистонда 1992 йил Конституция қабул қилинғунға қадар маҳаллий вакиллик органларининг уч бўғинли тизими мавжуд эди. Жумладан, кишлок, посёлка, овул халқ депутатлари Кенгашлари – қуйи бўғин, туман, шаҳар халқ депутатлари Кенгашлари – ўрта бўғин, вилоятлар ҳамда Тошкент шаҳар халқ депутатлари Кенгашлари – юқори бўғин ҳисобланган.

Қўриниб турибдики, мустақилликнинг дастлабки йилларида республиканиннг энг қуйи бўлинишлари кишлок, посёлка (шаҳарча)ларда вакиллик органлари тuzилмайдиган бўлиб, маҳаллий вакиллик органларининг икки бўғинли тизими вужудға келди, яъни: туман, шаҳар халқ депутатлари Кенгашлари – қуйи бўғин; вилоятлар ва Тошкент шаҳар халқ депутатлари Кенгашлари – юқори бўғин ҳисобланадиган бўлди.

Мустақиллик мустаҳкамланиши жараёнида тарихий атамаларға ҳам миллийлик ва анъанавийлик руҳини киргизиш мақсадға мувофиқ деб топилди. Бу борада мустақил тузум даврида қиритилган “Совет” атамасиға ҳам бошқача рух бағишлаш лозим деб топилди. Шу боис Олий Мажлиснинг 2003 йил 29 августда бўлиб ўтган XII сессиясида қабул қилинган ““Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги Қонунға ўзғартириш ва қўшимчалар қиритиш ҳақида”ги Қонунға қўра шу вақтға қадар қонуннинг русча матнидаги “Советы” ибораси ўрниға 2004 йил 1 январдан “Кенгаш” ибораси қўлланадиган бўлди. Шу мақсадда мазкур Қонуннинг 34-банди тегишли ўзғартиришларни ўзида акс эттирди⁸⁸.

Шу ўринда аввалари совет тузуми даврида қўллаб келинган, мамлакат мустақиллиги йилларида эса “Кенгаш” сўзи билан алмаштирилганлиги боис мазкур атаманиннг қўлланиш масаласиға ҳам тўхталиб ўтиш лозим. “Кенгаш” (“Kengash”) сўзи “кенгашмок” сўзидан ҳосил этилган бўлиб, халқ депутатлари маҳаллий Кенгаши атамаси муайян маъмурий-худудий бирликдан сайланган ҳамда аҳолининг, аниқроғи туман, шаҳар ёки вилоят

⁸⁶ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 1991. 11-сон. 246-модда.

⁸⁷ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг уз истиқлол ва тараққиёт йўли. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – Б. 16.

⁸⁸ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг ахборотномаси. – Тошкент. 2003. 9-10 сон. – Б. 134.

ахолисининг манфаатларини ифода этувчи депутатларнинг кенгаши, йиғилиши маъносини англатади⁸⁹.

Шундай қилиб, илгари қўлланиб келинган маҳаллий Советлар ўрнига маҳаллий ҳокимиятнинг вакиллик органлари сифатида халқ депутатлари вилоят, шаҳар ва туман Кенгашлари тушуниладиган бўлди. Демак, юқоридагиларни умумлаштириб айтиш жоизки, мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларини шакллантиришда Ўзбекистон учун ўзига хос тажриба тўпланди.

Албатта, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларини шакллантиришда миллий давлатчилик аънаналарига амал қилиниши, унинг Ўзбекистон учун хос тажриба дейишга асос бўлади. Чунки бундай тажриба ҳар бир мамлакатда ўзига хос тарзда кечганини кўриш мумкин. Масалан, Россия Федерациясининг амалдаги Конституциясига эътибор берсак, унда асосан давлат органлари федерал давлат органларига ва федерация субъектлари органларига бўлинади. Федерация субъектлари таркибидаги маъмурий-худудий тузилишларда (туман, шаҳар, кишлок) давлат органлари тузилмасдан маҳаллий ўзини-ўзи бошқарув органлари тузилади⁹⁰.

Ўзбекистон Республикасида қонунчилик ҳокимияти ягона орган – Олий Мажлис томонидан амалга оширилади. Маҳаллий микёсда эса бундай органлар йўқ. Россия Федерациясида вилоят, ўлка, округ ва йирик шаҳарларда ҳам қонун чиқарувчи органлар мавжуд⁹¹. Шу маъмурий-худудий бўлақларнинг вакиллик органлари ҳам ўзларининг ҳудуди учун қонун қабул қила оладилар. Бизнинг республикада эса қонун фақат Олий Мажлис томонидан қабул қилинади ва унга ўзгартиришлар киритилади.

Маҳаллий микёсда ҳокимият маҳаллий вакиллик, маҳаллий ижроия ҳамда шу ҳудудда суд органлари ўртасида тақсимланади. Бу органлар давлатнинг тегишли функцияларини бажаради.

Маҳаллий вакиллик органлари ўз ҳудудда республиканинг қонун чиқарувчи органи – Олий Мажлис бажарадиган ишларга хос вазифаларни бажаради. Масалан, норматив характердаги ҳужжатлар қабул қилиш, ҳокимнинг баъзи ҳужжатларини тасдиқлаш, ҳокимнинг маҳаллий вакиллик органлари олдида ҳисобдорлиги, ижро органларининг бўлинмаларини тузишда иштирок этиш ва ҳоказо.

Россия Федерациясида давлат ҳокимияти органлари биздаги сингари марказий ва маҳаллий органларга бўлинмасдан, Федерация давлат ҳокимияти ва субъектлар давлат ҳокимиятига бўлинади. У ерда “маҳаллий давлат ҳокимияти” деган тушунча йўқ. Ҳокимият масаласи асослари Конституциянинг “Конституцион тузум асослари” деган 1-бобда берилган. Россия Федерацияси Конституциясида маҳаллий ўзини-ўзи бошқаришга алоҳида (8-боб) боб ажратилган бўлиб, у 4 моддадан иборат. Конституцияга

⁸⁹ Расулов Қ, Абдураимов Д. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати. Ахборот-маълумотлар рисоласи. – Тошкент, 2007. – Б. 83.

⁹⁰ Қаранг: Конституция Российской Федерации. Принята референдумом 12 декабря 1993 года. Комментария к Конституции Российской Федерации. – Москва: БЕК, 1994. – С. 408.

⁹¹ Қаранг: Конституция Российской Федерации. Принята референдумом 12 декабря 1993 года. Комментария к Конституции Российской Федерации. – Москва: БЕК, 1994. – С. 408.

биноан маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органлари шаҳарларда, кишлоқ жойларида тузилади ва шу жойда давлат органларига хос кўпгина ваколатларга эга бўлади⁹².

Қозғистон Республикасининг амалдаги Конституциясида маҳаллий давлат ҳокимиятини вакиллик ва ижроия органларидан иборат бўлиши белгилаб қўйилган. Конституцияда қайд қилинишича, республика конунда белгиланган бўйича маъмурий-ҳудудий бўлақларга бўлинади. Уларда маҳаллий вакиллик ва ижроия органлари ташкил қилинади⁹³.

Туркменистон Конституциясида эса “Маҳаллий ижро ҳокимияти” ва “Маҳаллий ўзини-ўзи бошқарув” деган бўлим ва боб мавжуд⁹⁴. Шаҳар, посёлка ва ободаги Генгешлар ўзини-ўзи бошқарув тизимини ташкил этади ва шу ҳудудларда халқ ҳокимияти вакиллик органи ҳисобланади (Конституциянинг 85-моддаси)⁹⁵.

Қирғизистон Республикасида маҳаллий Кенгашлар ва маҳаллий давлат маъмуриятининг қуйидаги ҳудудий поғонаси ўрнатилган:

- овул, посёлка ва шаҳар Кенгашлари;
- шаҳар, район Кенгаши ва давлат маъмурияти;
- вилоят Кенгашлари ва вилоят давлат маъмурияти.

1996 йил кишлоқ ва посёлка Кенгашлари қошида янги институт – айул окмоту (кишлоқ бошқаруви) ташкил қилинди. Ушбу ижро этувчи – фармойиш берувчи орган овул Кенгашига ўз фаолияти ҳақида ҳисобот бериб туради.

Овул, посёлка ва шаҳар Кенгаши раислари мазкур Кенгашларда яширин овоз бериш йўли билан сайланади. Айул окмоту бошлиғи эса шаҳар давлат маъмурияти бошлиғи томонидан туман Кенгаши ва овул, посёлка Кенгашлари депутатлари билан келишилган ҳолда тайинланади⁹⁶.

Сайловлар халқ иродасини бевосита амалга оширишнинг анъанавий шакли бўлиб, жамиятда демократик тамойиллар даражасини белгилашда муҳим роль ўйнайди.

Демократик давлатларда сайловлар давлат ҳокимияти ташкил этилишининг сиёсий воситаси бўлиб ҳисобланади ва фуқаролар иродасини ифода этилишини кафолатлайди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мамлакатимиз сайлов тизимининг мустаҳкам ҳуқуқий асослари белгилаб берилган. Чунки сайловлар орқали фуқаролар давлат ҳокимияти вакиллик органларини шакллантиришда иштирок этади ва шу тарзда давлат ишлари бошқарувида ўз манфаатларини ҳимоя қиладилар ҳамда ҳуқуқларини амалга оширади. Сайловлар фуқароларга мамлакатда фаолият юргизаётган сиёсий партиялар дастурларининг ҳақиқий маъносини англашга, улар фаолиятини баҳолашга имкон беради. Шу жиҳатдан сайловда иштирок этувчиларнинг

⁹² Қаранг: Конституция Российской Федерация. Принята референдумом 12 декабря 1993 года. Комментария к Конституции Российской Федерации. – Москва: БЕК, 1994. – С. 408.

⁹³ Қаранг: Конституция Республика Казахстан. Казахстанская правда. 1993. 2 февраль.

⁹⁴ http://www.turkmenistan.spb.ru/politic/constitution/85_88.shtml.

⁹⁵ Қаранг: Конституция Туркменистана. – Ашгабат: Туркменистан, 1992. – С. 26.

⁹⁶ Материалы международной конференции, посвященное проблеме “Правовое регулирование органов местного самоуправления: законодательство и практика”. Ташкент. 15-16 февраля 2001 г.

сиёсий тафаккури сайлов тизимидаги энг асосий тамойиллардан ҳисобланади. Сабаби, сайлов мохиятан парламентга бўладими ёки маҳаллий Кенгашларгами, бу жараён шунчаки хизматчи, яъни депутат сайлаш эмас, балки, ҳар бир сайловчининг давлат бошқарувида иштирок этиши ва шунингдек, жамият бошқарувидаги ваколатларини кимга беришини ўзи онгли ҳис қилиши билан ҳам муҳим аҳамиятга эгадир.

Албатта, жамият ҳаётини тубдан янгилашга киришилган мустақилликнинг дастлабки йилларида фуқароларнинг хошиш-истакларини, манфаатларини умумжамят манфаатлари билан уйғунлаштира оладиган, айна пайтда сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий билимларга эга, ҳаётий тажрибага бой депутатлардан иборат маҳаллий Кенгашларни шакллантириш ғоят муҳим вазифа эди. Мана шу талаблардан келиб чиқиб 1994 йил 5 майда Ўзбекистон Республикасининг “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг XVI сессияси 1994 йил 23 сентябрда Олий Мажлисга ва вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайловни 1994 йил 25 декабрда ўтказишга қарор қилди⁹⁷. Қарорда бўлажак сайловга тайёргарлик билан боғлиқ вазифалар белгиланди. Ушбу қонун асосида мамлакатимиз мустақилликка эришгандан сўнг илк бор кўппартиявийлик асосида 1994 йил 25 декабрда халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларига сайловлар ўтказилди. Ушбу сиёсий компанияга Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари катта тайёргарлик кўрдилар.

Масалан, Тошкент шаҳрида Олий Мажлисга сайлов ўтказувчи 30 та округ, халқ депутатлари шаҳар Кенгашига сайлов ўтказувчи 60 та округ тузилди. Қонунда белгиланган тартибда ва тавсия этилган вақтда календарь режасига асосан Олий Мажлисга сайлов ўтказувчи 30 та сайлов Комиссияси ва шаҳар Кенгашига сайлов ўтказувчи 60 та сайлов комиссияси ташкил этилди. Сайлов комиссиялари таркибига саноат корхоналари, жамоат ташкилотлари, халқ таълими, соғлиқни сақлаш ходимлари ва маҳалла йиғинлари вакилларидан иборат 810 киши жалб этилди⁹⁸.

Андижон вилоятида ҳам қонунларга тўла риоя қилинган ҳолда сайловга пухта тайёргарлик кўрилди. Олий Мажлисга, вилоят, туман, шаҳар Кенгашларига муносиб номзодлар кўрсатилди. Улар орасида олимлар, ҳуқуқшунослар, иқтисодчилар, врачлар, ўқитувчилар, ишчи-хизматчилар бор эди. Депутатликка номзодлар кўрсатиш демократик принципларга амал қилинган ҳолда олиб борилди. Бу жараён сиёсий партиялар, ҳокимият вакиллик органлари иштирокида, муқобиллик асосида амалга оширилди. Шунинг таъкидлаш керакки, вилоят ҳокимлиги сиёсий партиялар ҳамда ҳокимият органлари ўртасида ўзаро ҳурмат ва ижодий фикрлашувлар бўлишига катта эътибор берди. Сиёсий партияларнинг сайловларда тенг ҳуқуқли асосларда иштирок этишини таъминлаш учун керакли шарт-

⁹⁷ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 1994. 10-сон. – Б. 44.

⁹⁸ Сайлов яқин // Тошкент оқшоми. 1994. 16 ноябрь.

шароитлар яратиб берилди⁹⁹. Натижада вилоятлар, туманлар ва шаҳарларда нақиллик органлари бўлган халқ депутатлари Кенгашларига халқнинг муносиб номзодлари сайланди.

Бир сўз билан айтганда, ушбу сайловлар мустақилликка эришилгандан сўнг Ўзбекистон халқи учун яна бир унутилмас тарихий воқеа бўлди. Бу ҳақда даврий матбуотда бир қатор маълумотлар нашр этилди. Жумладан, “Ўзбекистонда илк бор кўппартиявийлик асосида демократик ва ошкоралик руҳида сайловлар ўтказилган¹⁰⁰” лиги бевосита сайловчилар томонидан ҳам эътироф этилди.

Тошкент шаҳридаги 9-Миробод округ сайлов комиссияси раиси Хайрулла Акбаров, бу галги сайловларнинг демократик, кўппартиявийлик асосида ўтаётганлиги билан ҳам тарихда қолишни алоҳида таъкидлайди. Наманган шаҳридаги 74-сайлов участкасига ташриф буюрган нафақахўр Исмаилов Абдуллаев ҳам ўтаётган сайлов тўғрисида “Мен кўп сайловларни кўрганман. Илгари бир номзодга овоз бериларди. Минг шукрки, мустақиллик туфайли биринчи маротаба адолатли сайлов бўлмоқда. Ҳамма жойда 2-3 нафардан номзод кўрсатилган. Халқ ўзига муносибини танлаб олади”, – деб таъкидлайди.

Самарқанд вилоятидаги 120-Пахтачи сайлов округи сайловчиси, ўқитувчи Толиб Қодиров ҳам шу фикрларни тасдиқлаб, шундай дейди: “Бошқа мамлакатлардаги вакиллик органларининг шаклланиши ва самарали фаолият кўрсатишига назар ташлайдиган бўлсак, кўппартиявийлик асосида ўтказилган сайлов демократиянинг энг мақбул йўли эканлигини кўрамиз. Жадал ривожланиш, юксак тараққиёт, фуқаролар ҳамжиҳатлиги ва фаровонлиги сари бораётган мустақил Ўзбекистон учун бундай сайловлар гоятда муҳимдир”.

Сирдарё вилояти “Маҳалла” ҳайрия жамғармасининг вилоят бўлими раиси Холмирза Шакар “бу сайлов илгариларига ўхшамаслигини сайловчиларнинг юз-кўзларидан ҳам билиб олиш қийин эмас. Чунки бу мустақилликни қўлга киритганимиздан кейинги биринчи сайловдир. Шунинг учун ҳам у фуқароларимизда катта масъулият уйғотмоқда. Шахсан мен тинчлик, осойишталик ҳамда халқимиз бой-бадавлат бўлиши учун овоз бердим”, – дейди¹⁰¹.

Бўлиб ўтган сайловларда депутатлик мандатлари учун урта ижтимоий-сиёсий куч – “Ватан тараққиёти”, Халқ демократик партиялари ва фуқароларнинг маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органларидан кўрсатилган номзодлар кураш олиб бордилар¹⁰². Масалан, ўтказилган сайловлар натижасида халқ депутатлари Тошкент шаҳар Кенгашига фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларидан 31 депутат, Халқ демократик партиясидан 27 та депутат, “Ватан тараққиёти” партиясидан 2 та депутат

⁹⁹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов ўтказувчи округ сайлов комиссиялари ишчи гуруҳи семинар-кенгаши материаллари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1994. – Б. 126.

¹⁰⁰ Бош йўналишда // Тошкент окшоми. 1995. 13 январь.

¹⁰¹ Ўтган яқшанба кунги сайловларда ҳамюртларимиз муносиб номзодлар учун овоз бердилар // Халқ сўзи. 1994. 27 декабр. № 252.

¹⁰² Ислохотлар йулида собиткада бўлайлик // Тошкент окшоми. 1995. 27 январь.

сайланди. Сайланган депутатлардан 32 нафари турли идора ва ташкилотлар раҳбарлари, 15 нафари ҳокимият, 7 нафари эса таълим ва соғлиқни сақлаш тизими вакиллари, 6 нафари партия ходимлари эди¹⁰³.

Мамлакат ва унинг ҳар бир ҳудудида халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларига сайловлар ўзига хос демократия мактабига айланди. Буни 1999 йил 5 декабрда бўлиб ўтган сайловлар ҳам яққол кўрсатиб берди.

“Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ, Ўзбекистонда халқ депутатлари вилоят Кенгашларига сайлов ўтказувчи 669 та, туман Кенгашларига сайлов ўтказувчи 4617 та, шаҳар Кенгашларига сайлов ўтказувчи 859 та сайлов округи ҳамда 7723 та сайлов участкаси, шунингдек, тегишли ҳудудий, округ ва участка сайлов комиссиялари тузилди. Барча сайлов комиссиялари таркибида 120 мингдан ортиқ киши иш олиб борди. Маҳаллий ҳокимият вакиллик органларига ҳаммаса бўлиб “Адолат” социал-демократик партияси, “Ватан тараққиёти” партияси, “Миллий тикланиш” демократик партияси, “Фидокорлар” миллий демократик партияси, Ўзбекистон Халқ демократик партияси, халқ депутатлари туман ва шаҳар Кенгашлари, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ва сайловчилар ташаббускор гуруҳлари томонидан кўрсатилган қарийб 17 минг номзод рўйхатга олинди. Ўрта ҳисобда вилоят Кенгашига сайлов ўтказувчи бир округ бўйича тўрт нафарга яқин, туман ва шаҳар Кенгашига сайлов ўтказувчи бир округ бўйича эса учтадан номзод рўйхатга олинди. Мамлакатимиз бўйича 12692202 нафар киши сайловчилар рўйхатига киритилган бўлиб, уларнинг 12061266 нафари ёки 95,03 фоизи овоз беришда иштирок этди. Тегишли сайлов комиссияларининг маълумотларига қараганда, барча округларда сайлов бўлиб ўтган деб топилди. 5 декабрдаги овоз бериш натижаларига кўра, халқ депутатлари вилоят Кенгашларига 464 киши, туман Кенгашларига 4112 киши ва шаҳар Кенгашларига 624 киши депутат этиб сайланган¹⁰⁴.

Тошкент шаҳридаги 24-Юнусобод сайлов округига қарашли 597-сайлов участкаси, Андижон вилояти Шаҳрихон туманидаги 235-сайлов участкаси, Бухоро шаҳридаги 66-сайлов участкаси, Жиззах шаҳридаги 17-сайлов участкаси, Наманган вилоятининг 86-Шаҳанд сайлов округидаги 129-сайлов участкаси, Самарқанд вилоятидаги 114-Нуробод сайлов округи, Сирдарё вилояти Бобўт туманидаги 57-сайлов участкаси, Сурхондарё вилояти Ангор туманидаги 132-сайлов участкаси, Тошкент вилоятининг 172-Навбахор сайлов округидаги 774-сайлов участкаси, Фарғона вилоятидаги 192-Наврўз сайлов округи, Хоразм вилоятидаги 176-Қорамон сайлов участкаси, Қорақалпоғистон Республикасининг 245-Беруний сайлов округи ҳудудидаги сайлов участкаларида бўлиб ўтган сайловларда фуқароларнинг фаоллиги яққол намоён бўлди. Масалан, даврий матбуот маълумотларига кўра, Сурхондарё вилояти Ангор туманидаги 132-сайлов участкасига овоз бериш

¹⁰³ Биринчи қақирик халқ депутатлари Тошкент шаҳар Кенгашининг иккинчи сессияси материаллари. 03-ҳужжатлар йиғмажилди. Халқ депутатлари Тошкент шаҳар Кенгаши жорий архиви. 1995. – Б. 50.

¹⁰⁴ Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашлари депутатлари сайлови тўғрисида ахборот // Халқ сўзи. 1999. 14 декабрь. № 245.

учун келган нафакахўр Парда Курбоновнинг фикрлари буни тасдиқлайди: “Менинг оиламдан 40 киши сайловда катнашади. Кўп йиллар чўпонлик қилганман. Шўролар даврида мен учун ҳам сайлов участкасидаги “актив”ларнинг ўзлари овоз бериб қўя қолишган. Ҳозир “активу”, “ноактив” деган гап йўқ. Одаммисан – фаолрок бўлмоғинг керак. Бир оиладан 40 сайловчи дедим. Барчамиз ўзимиз келиб овоз бердик”¹⁰⁵.

Бундан кўриниб турибдики, мазкур сайлов ҳам фуқароларни сиёсий фаоллиги янада ошганини кўрсатди. Сайловда иштирок этган сиёсий партиялар кўпайганлиги, депутатликка бевосита фуқаролар томонидан ҳам номзодлар кўрсатилганлиги, сайлов компаниясининг барча босқичлари оммавий ахборот воситаларида кенг ёритилганлиги ҳар кимга давлат ишларини бошқарувидаги ўз иштирокини, Ўзбекистон истикболи учун масъулиятини ҳақиқий тарзда ҳис этиш ҳамда ўз хоҳиш-иродасини эркин билдириш имконини берганлиги мазкур сайлов жараёнини аввалгилардан фарқини кўрсатади.

Шу билан бирга ушбу сайлов ўтказилгандан сўнг маҳаллий Кенгашлар сессияларида олтита доимий комиссия тузилди. Аввалги сайловларда эса доимий комиссиялар сони бештани ташкил этган эди. Масалан, 1995 йил 9 январда бўлиб ўтган биринчи чакирик халқ депутатлари Қашқадарё вилояти Кенгашининг биринчи сессиясида бешта – қонунийлик, ҳуқуқ-тартибот ва фуқаролар ҳавфсизлигини таъминлаш масалалари, иқтисодий ислохотлар, маҳаллий бюджетни шакллантириш масалалари, ижтимоий-маданий тараққиёт масалалари, саноат, транспорт, қурилиш ва алоқа масалалари, коммунал хўжалик ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масалалари бўйича доимий комиссиялар тузилган бўлса¹⁰⁶, 2000 йил 11 январда бўлиб ўтган иккинчи чакирик халқ депутатлари Қашқадарё вилоят Кенгашининг биринчи сессиясида ёшлар сиёсати ва соғлом авлод масалалари бўйича доимий комиссияси ҳам тузилди¹⁰⁷.

Таъкидлаш лозимки, бўлиб ўтган сайловда бир қатор камчиликларга ҳам йўл қўйилди. Жумладан, 850 сайлов округида икки нафардан ортик номзод кўрсатилган ва улардан биронтаси ҳам депутат этиб сайланмаган. 95 та сайлов округида эса икки нафардан номзод кўрсатилган ва бирорта номзод сайловчилар яримдан кўпининг овозини олишга муваффақ бўлмаган¹⁰⁸. Шу сабабли 1999 йил 19 декабрь куни эса 202 та округда – халқ депутатлари вилоят Кенгашларига, 443 та округда – туман ва 205 та округда – шаҳар Кенгашларига сайловлар бўйича такрорий овоз бериш ўтказилди, унда сайловчиларнинг тўрт миллион нафарга яқини иштирок этди. 5 ва 19 декабр кунлари ўтказилган икки тур бўйича овоз бериш натижаларига қўра халқ депутатлари вилоят Кенгашларига – 661, туман Кенгашларига – 4564, шаҳар

¹⁰⁵ Адолат ва демократия намоёниши // Халқ сўзи. 1999. 7 декабр. № 241.

¹⁰⁶ Биринчи чакирик халқ депутатлари Қашқадарё вилоят Кенгашининг биринчи сессияси материаллари. 03-ҳужжатлар йиғмажилди. Халқ депутатлари Қашқадарё вилояти Кенгаши жорий архиви. 1995. –Б. 61.

¹⁰⁷ Иккинчи чакирик халқ депутатлари Қашқадарё вилоят Кенгашининг биринчи сессияси материаллари. 03-ҳужжатлар йиғмажилди. Халқ депутатлари Қашқадарё вилояти Кенгаши жорий архиви. 2000. –Б. 57.

¹⁰⁸ Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашлари депутатлари сайлови тўғрисида ахборот // Халқ сўзи. 1999. 14 декабрь. № 245.

Кенгашларига – 831 депутат сайланди. Бирок 8 та округда халк депутатлари вилоят Кенгашларига, 53 та округда туман Кенгашларига ва 28 та округда шаҳар Кенгашларига сайловларда такрорий овоз бериш пайтида ҳам номзодлардан бирортаси етарли миқдорда овозларни тўплай олмади¹⁰⁹.

Маҳаллий вакиллик органларига сайланган депутатлардан 61 нафари – “Адолат” социал-демократик партияси, 85 нафари – “Ватан тараққиёти” партияси, 20 нафари – “Миллий тикланиш” демократик партияси, 509 нафари – “Фидокорлар” миллий демократик партияси, 1997 нафари эса – Ўзбекистон Халк демократик партияси вакиллари дидир¹¹⁰.

2004 йил 26 декабрда Қорақалпоғистон Жўкорги Кенгеси, Ўзбекистон халк депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов бўлиб ўтди. “Халк депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига тўла мувофиқ равишда ошкоралик ва очиклик руҳида ўтган навбатдаги сайловда 12 миллион 197 мингдан зиёд киши ёки сайловчиларнинг 85,1 фоизи қатнашди. Бунда ҳар бир сайлов округи бўйича битта депутатлик ўрнига камида 3 нафар номзод, Андижон, Хоразм вилоятларида ва Тошкент шаҳрида эса 4-5 номзод қўйилган эди¹¹¹. Бирок, сайловда овоз бериш натижалари бўйича 946 та сайлов округида ёки округлар умумий сонининг 15 фоизидида номзодлардан бирортаси ҳам сайланиш учун зарур бўлган овозлар сонини тўпламади.

Биргина халк депутатлари Сурхондарё вилоят Кенгаши депутатлигига номзодлар сифатида 5 та сиёсий партия ва сайловчилар ташаббускор гуруҳларидан 316 нафар номзод рўйхатга олинган бўлиб, шундан “Адолат” СДПдан – 50 нафар, “Миллий тикланиш” ДП ва “Фидокорлар” МДПдан – 55 нафардан, ЎзЛиДеП ва ХДПдан – 60 нафардан, Ўзини-Ўзи бошқариш органларидан – 31 нафар ва сайловчилар ташаббускор гуруҳларидан – 5 нафар номзод кўрсатилди. 2004 йил 26 декабрда ўтказилган сайловларда 44 нафар номзод, 2005 йил 9 январда ўтказилган такрорий овоз бериш натижасида эса 16 нафар номзод депутат этиб сайланди¹¹².

Ўзбекистонда 2009 йил 27 декабрда халк депутатлари маҳаллий Кенгашларга ўтказилган сайловлар ҳам аввалгилари каби қонун талаблари ва Марказий Сайлов Комиссияси ишлаб чиққан концепция талаблари асосида кўппартиявийлик (сайловда 4 партия иштирок этди – Д.Н.) тамойиллари асосида ўтказилди. Сайлов натижаларига кўра барча вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашларига 6143 нафар депутат сайланди.

Депутатларнинг 20 фоиздан ортиғини¹¹³ сайловларнинг такрорий босқичида, яъни иккинчи турда сайланганлиги сайловлар мамлакатда

¹⁰⁹ Халк депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайловлар якунлари тўғрисида ахборот // Халк сўзи. 1999. 29 декабрь. № 257.

¹¹⁰ Халк депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайловлар якунлари тўғрисида ахборот // Халк сўзи. 1999. 29 декабрь. № 257.

¹¹¹ Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати аъзоларининг сайловига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори // Халк сўзи. 2004. 31 декабр. № 270.

¹¹² Халк депутатлари Сурхондарё вилоят Кенгаши жорий архиви. 05-ҳужжатлар йиғмажилди. 2005. – Б. 34.

¹¹³ Ўзбекистон Республикаси Марказий Сайлов Комиссияси ахборотномаси. – Тошкент, 2010. 1-2 сонлар. – Б. 8.

демократик тарзда ўтганлиги ва халқ ўз иродасини тўла намоеън этганлигини яққол кўрсатди.

Умуман, кўриб чиқиладиган даврда ҳар бир тарихий шарт-шароитлар ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. Масалан, мавжуд статистик маълумотлар кўрсатаётгани, агар биринчи даврда, аниқроғи, 1990 йил 18 февралдаги сайловда синфийлик тамойили ўз аксини топган бўлса, депутатлик корпусида ишчилар, колхозчи-деҳқонлар сони муҳим кўрсаткич бўлди. Кейинги сайлов жараёнларида яъни 1994 йил 25 декабрдан – 2009 йил 27 декабргача ўтказилган халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларига сайловларда синфийлик тамойилидан воз кечилди ва кўппартиявийлик тамойили асосида сайловлар бўлиб ўтди. Шу билан бирга маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари нафақат шаклланиш тамойилига кўра, балки номланиши ва фаолият йўналишлари билан ҳам собиқ тоталитар тузум даври вакиллик органларидан фарқ қила бошлади.

Юқоридагиларга асосланиб айтиш мумкинки, Ўзбекистонда маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг ҳозирги андозаси XX асрнинг 90-йилларида амалга оширилган сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг натижаларини, шунингдек хорижий ва миллий тажрибани акс эттиради. Республикада мустақиллик йилларида уч босқичда амалга оширилган сиёсий ислохотлар натижасида давлат ҳокимиятининг маҳаллий вакиллик органларининг демократик тизими вужудга келди. Улар:

1. XX аср 90-йилларининг бошларидан – 1994 йил 25 декабргача бўлган даврда амалга оширилган ислохотлар;
2. 1994 йил 25 декабрдан – 2004 йил 26 декабргача бўлган даврда амалга оширилган ислохотлар;
3. 2004 йил 26 декабрдан – 2010 йилгача бўлган даврда амалга оширилган ислохотлар.

Шундай қилиб, мустақилликнинг дастлабки йилларида маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларини шакллантириш билан боғлиқ ҳуқуқий ҳужжатлар ва жойлардаги ислохотларни амалга оширишга қаратилган воқеа ва ҳодисалар, тажрибаларни умумлаштириб хулоса қилиш мумкинки, миллий давлатчиликни тиклаш йўлидаги ислохотлар, ўтказилган сайловлар ва унда халқнинг хоҳиш-иродасининг эркин ифодалаш имкониятларининг яратилганлиги Ўзбекистонда демократик жараёнларни янада ривожлантириш борасида қўйилган тарихий кадам, ўзига хос тажриба бўлди. Ўзбекистонда давлат ҳокимияти вакиллик органлари табиатан аънавий демократик муассаса мақомига эга бўлди.

Назорат учун саволлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида маҳаллий ҳокимият органларини қайта тузиш тўғрисида”ги қонуни қачон қабул қилинди?

2. Қозоғистон Республикаси Конституциясига мувофиқ, маҳаллий давлат ҳокимияти қандай органларга бўлинади?

3. Туркменистонда қайси органлар халқ ҳокимияти вакиллик органлари ҳисобланади?

4. 1996 йил Қирғизистонда кишлоқ ва посёлка Кенгашлари қошида қандай янги бошқарув органи тузилди?

5. 1994 йил 25 декабрда ўтказилган сайловларда депутатлик мандатлари учун неча ижтимоий-сиёсий куч кураш олиб борди?

6. Ўзбекистонда 2009 йил 27 декабрда халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлариға ўтказилган сайлов натижалари ҳақида нималарни биласиз?

4-мавзу. Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг ҳудудий вакиллик органи – Олий Мажлис Сенатини шакллантиришдаги иштироки

Ўзбекистонда XX асрнинг охири ва XXI асрнинг бошларидаги тарихий шарт-шароитлар шу билан изоҳланадики, бу даврга келиб ўзбек миллий давлатчилиги ҳам шаклан, ҳам мазмунан янги босқичға кўтарилиши учун имкониятлар етилди.

Ривожланган демократик давлатлар тажрибасидан маълумки, давлат ҳокимияти вакиллик органларининг ваколатлари ва тузилиши масаласи мамлакат парламентининг қандай эканлиғига, яъни у бир палатали ёки икки палатали эканлиғига боғлиқдир. Чунки демократик давлатнинг шаклланиши ва ривожланиши парламент фаолиятини такомиллаштириш билан ҳам белгиланади. Шу боис ҳам XX аср охириларида давлат тузилишининг шакли қандайлигидан қатъий назар, демократик мамлакатларнинг аксариятида қонун чиқарувчи органлар икки палатали парламент сифатида фаолият кўрсата бошлади ва бу борада тинмай изланишлар олиб борилди.

2005 йилға келиб жаҳоннинг кўпчилик мамлакатида парламентлар икки палатадан иборат эди. Агар XX асрнинг 70-йилларида жаҳоннинг 45 мамлакатида парламент икки палатадан иборат бўлган бўлса, XXI аср бошлариға келиб уларнинг сони 70 таға етди¹¹⁴. Статистик маълумотларға қараганда, шу даврга келиб жаҳоннинг яна 10 мамлакатида парламентни икки палатали қилишға тайёргарлик бормоқда.

Шуни айтиш жоизки, йирик унитар давлатларда ҳам икки палатали парламент тузилган эди. Буюк Британия, Франция, Италия, Испания, Бельгия, Голландия, Швеция қабиле Европа мамлакатларида аввалдан кўп палатали парламентлар шаклланган эди. Собик Иттифоқ парчалангандан сўнг, Иттифоқдаги республикалар ўрнида вужудға келган МДХ таркибидаги давлатларда ҳам икки палатали тизимға ўтилган эди.

Маълумки, 2000 йил 14 мартида Парижда бўлиб ўтган жаҳон сенатларининг махсус анжумани ҳам қонун чиқарувчи органлар икки палатали механизмнинг феномениға, унинг демократик ва ҳуқуқий давлат таркиб топишидаги ўрниға бағишланган эди. Анжуманда бўлиб ўтган барча баҳсларнинг асосий хулосаси шундан иборат бўлдики, икки палатали

¹¹⁴ Лебедева С.В. Формирование Сената. – Ташкент: ТГЮИ, 2004. –С. 3.

парламент мамлакат минтакалари, кичик тузилмалари, олисрок жойлашган қисмларининг манфаатларига риоя этилишига олиб келади. Иккинчи палата конунлар чиқариш жараёнида учрайдиган популизм, лоббизм ва енгил-елпи, тор доирадаги манфаатларга қарши турувчи қўшимча филтер сифатида иш тутади¹¹⁵.

Анжуманда ўринли таъкидланганидек, икки палатали тизим ижроия ҳокимияти билан бир палатали парламент ўртасидаги ортикча тортишувларнинг олдини олади ҳамда парламент ва ҳукумат ваколатларининг аралашиб кетишига йўл қўйилмайди. Мана шу жаҳон амалиётини чуқур таҳлил қилган давлатимиз раҳбари И.А.Каримов 2000 йил 25 май куни иккинчи қақрик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг иккинчи сессиясида Ўзбекистонда икки палатали парламент тузиш ғоясини илгари суриб, мамлакатимиз аҳолиси турмуш тарзида ўзгаришлар бўлаётганлиги, уларнинг сиёсий ва маънавий онги улғайиб бораётганлиги ҳақли равишда республикамиз парламенти фаолиятида ўзгаришни тақозо этаётганини табиий бир жараён деб билиб, “мен доимий асосда ишлайдиган икки палатали парламент тизимига ўтиш таклифини киритмоқчиман. Яъни, биз 2004 йилда бўладиган сайловларда парламентни икки палатали қилиб ташкил этишимиз лозим”¹¹⁶, - деб уқтиради.

Давлат раҳбари И.А.Каримов ушбу ғояни илгари сураётган экан, Ўзбекистонда икки палатали парламентни тузиш учун барча – яъни тарихий, сиёсий шарт-шароитлар етилганини, аниқроғи, маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларини, яъни халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларини шакллантиришда ҳам муайян тажриба тўпланганлигини, кўппартиявийлик тизими нафақат маҳаллий Кенгашларни, балки Олий Мажлисни шакллантиришда ҳам тўла қарор топганлигини инobatга олган эди. Хусусан, бошқарув тизимининг барча институтлари жамият ва давлат билан биргаликда сиёсий, иқтисодий соҳаларда ва шунингдек, халқаро майдондаги кучлар нисбатини ақс эттиргани ҳолда, ўз фаолиятини ташкил этишнинг ўзига хос ва мос шакллари танлаб, конун чиқариш ва бошқа вазибаларни янада самаралироқ бажаришни жорий этишни мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ўзбекистонда икки палатали парламентни тузиш зарурлиги яна шу ҳолат билан изоҳланадики, ХХI асрнинг бошларига келиб Ўзбекистонда биринчидан, ижро этувчи ва конун чиқарувчи ҳокимият тармоқлари ўртасидаги мувозанат янада барқарор бўлишига эришилди. Эндиликда жамият тараққиётининг янги тарихий босқичида жаҳон амалиётидан келиб чиқиб, бирон тарзда чекланмаган бир палата тамомила янги тамойил асосида тузилган иккинчи палата томонидан чеклаб туриш зарурияти вужудга келди. Иккинчидан эса бундай йўл билан “назоратчи” палата мавжудлиги туфайли парламентнинг янада уйғун ишлашига эришилади. “Зеро, иккинчи палата вазибаларига биринчи палатанинг баъзан шошма-шошарлик билан қабул

¹¹⁵ Қаранг: Труд, 17 марта 2000 г.

¹¹⁶ Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т. 8. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – Б. 483.

килган қарорларини чуқур ўрганиб чиқиш киради. Яъни, иккинчи палата биринчи палатанинг ҳатолари ва шошиб қабул қилган қарорларини тузатишга қодир бўлиб, қонун ҳужжатлари янада чуқур ва ҳар томонлама ишлаб чиқилишига ҳамда янада пухта ўйланган, пишиқ, вазмин қарорлар қабул қилинишига қўмаклашади”¹¹⁷.

Қўриниб турибдики, икки палатали парламент ҳуқуқий ва адолатли демократик давлат барпо этишнинг, демократия ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг энг яхши воситаси. Бу борада биз шуни таъкидламоқчимизки, Ўзбекистон тажрибаси кўрсатиб берганидек, бир палатали тизим ёш, ривожланаётган давлатлар эҳтиёжларига, ўз миллий қонунчилигини эндигина шакллантираётган парламентларнинг манфаатларига кўпроқ жавоб беради. Икки палатали парламент қонун чиқарувчи органнинг тутган ўрни, мавқеи мустаҳкам бўлган ва парламент аънчалари ривожланган давлатлар учун кўпроқ тўғри қелади. У ёки бу тизимнинг тўғри ёки нотўғри танланганлиги муайян мамлакатнинг тарихий аънчаларига, миллий хусусиятларига, иқтисодий ва ижтимоий тараққиёт даражасига ҳам боғлиқлиги шубҳасиз.

Табиийки, иккинчи палата афзалликлари ҳақида гап борар экан, ўзўзидан шундай савол туғилади: нега унда Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки йилларида бир палатали парламент тузилган? Шу ўринда қуйидаги изоҳларни бериб ўтиш жоиз қўринади. Қонуларга мувофиқ, дастлаб, аниқроғи 1994 йил 25 декабрда ва 1995 йил 8 январда бўлиб ўтган сайловда шакллантирилган Олий Мажлис 250 депутатдан иборат давлат ҳокимиятининг ягона, бир палатали вакиллик органи бўлган. Мустақилликнинг дастлабки йилларида “... ёш мустақил унитар давлат учун ўтиш давридаги энг мақбул парламент бир палатали парламент”¹¹⁸ бўлди. Ушбу даврда “Ўзбекистон ижтимоий тараққиётининг мазкур босқичи учун бир палатали парламент энг мақбул усул”¹¹⁹ деб ҳисобланди. Зеро, янги давлатда ҳуқуқий асослар бўлмаган бир шароитда айнан бир палатали парламент мамлакат тараққиётини жадаллаштиришга хизмат қилувчи зарур қонун ҳужжатларини узоқ чўзмай, тезроқ қабул қилиш имконини беради. Яъни, бир палатали парламент давлат тараққиётининг ушбу жараёни учун одатда зудлик билан эпчилроқ иш тутиши жиҳатидан маъқул бўлади.

Шуни ҳам таъкидлаш муҳимки, маълум тарихий тажриба тўпланганидан сўнг шакллантириладиган икки палатали парламент фаолияти мутлақо бошқа ташкилий-тузилмавий асосга, яъни профессионализм замирида қурилмоғи лозим. Профессинал парламент тўғрисидаги тасаввуримиз, одатга қўра, депутатларнинг доимий асосда ишлашлари билан боғлиқ. Бу тушунча депутатлар ўз ваколатлари даврида депутатлик

¹¹⁷ Халилов Э.Х. Ўзбекистон Республикаси референдуми – миллий давлатчилик тараққиётининг муҳим босқичи. –Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – Б. 18.

¹¹⁸ Халилов Э.Х. Ўзбекистон Республикаси референдуми – миллий давлатчилик тараққиётининг муҳим босқичи... – Б. 20.

¹¹⁹ Файзуллаев Т. Процессы укрепления государственной независимости Узбекистана: теория и практика. Автореф. дис. ... докт. полит. наук. – Ташкент: Академия государственного и общественного строительства при Президенте Республики Узбекистана, 1998. – С. 33.

фаолиятдан бошқа касб билан шугулланмайдиган парламентга эга бўлган давлатларда шаклланган. Яъни депутатлар ваколат давридаги фаолиятини касб, давлат хизмати деб биладилар.

Ўтиш даврида, ижтимоий турмушни ислох қилиш шароитида, демократик институтлар ривожланмаган ҳамда профессионал сиёсатчилар сафи етарли даражада бўлмаган бир пайтда Ўзбекистон парламенти шаклланаётганда халқ хўжалигининг муайян тармоқларида меҳнат қилаётган депутатлар ўз ўринларида ишларини давом эттиришлари муҳимдир. “Бу йўл орқали Олий Мажлиснинг бевосита ҳаёт билан, жамоатчилик талаб-истаклари ва халқ билан алоқаси таъминланади. Бу ўз навбатида қундалик ҳаётимизга, хўжалик юритиш соҳаси учун зарур қонунларни яратишга катта таъсир ўтказди”¹²⁰.

Бундан ташқари, парламентда барча депутатлар доимий асосда ишлашлари учун объектив шарт-шароитлар талаб этилади. 1991-2000 йилларда Ўзбекистонда шундай шарт-шароитлар йўқ эди. Бу ерда гап, бозор иқтисодига асосланган, очик демократик жамият қуриш мақсадини қўзлаган янги жамиятнинг ҳуқуқий асосларини яратиш жаҳасида профессионал билимлар орттирган кадрлар етарли эмаслиги ҳақида бормоқда. Шу билан бирга профессионал парламентни шакллантириш учун профессионал сиёсатчиларнинг етарли қатлами мавжуд бўлиши ҳамда кўппартияли тизим ривожланган бўлиши, тегишли сиёсий маданиятга эга бўлган электорат – сайловчилар мавжудлиги, тегишли ҳуқуқий база яратилиши ва ҳоказолар зарур эди.

Агар мустақилликка эришиш биланок дарҳол профессионал асосда ишловчи икки палатали парламент тузишга киришилганида Ўзбекистон парламентига доимий асосда ишлаш учун қимлар ва қандай “қучлар” келиши мумкинлигини, улар қандай қонунлар қабул қилишлари мумкинлигини ва умуман мамлакатимиз қандай аҳволга тушиши мумкинлигини тасаввур қилиш қийин эмас эди.

2000 йилга келиб эса И.А.Каримов иккинчи чақирик Олий Мажлиснинг иккинчи сессиясида илгари сурган икки палатали парламентни тузиш зарурлиги тўғрисидаги ғояни, ҳаётга татбиқ қилиш лозимлиги сезилиб қолди. Малакали юристлар, иқтисодчилар, сиёсатшунослар ишлайдиган янги профессионал парламентга ўтиш учун мамлакатимизда реал тарихий шарт-шароитлар пишиб етилган эди.

Шу боис ҳам Ўзбекистонда ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи тизими қарор топганлиги, миллий парламент аъъаналари ривожланганлигига асосланиб, шунингдек мамлакат минтақаларининг ўзига хослигини ҳисобга олган ҳолда парламент тузилишида бир палатали тизмидан икки палатали тизимга ўтиш учун амалий қадам қўйилди. Парламент фақатгина қонун чиқарувчи эмас, балки вакиллик органи ҳамдир. Шунинг учун унинг юқори

¹²⁰ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истикболининг асосий тамойиллари // Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т. 3. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – Б. 21.

палатасида факат аҳоли вакилларининг бўлиши эмас, балки барча минтакалардан тенг вакиллар бўлиши лозимлиги белгиланди.

Қонун чиқарувчи олий органда иккинчи палатанинг тузилиши қонунларнинг қабул қилинишига минтакаларнинг таъсирини ошириш, парламент қабул қилаётган ҳужжатларда халқнинг хоҳиш-иродаси янада тўлиқроқ намоён бўлишига имкон бериши кўзда тутилди.

Шу боис ҳам иккинчи палата бевосита сайловчиларнинг манфаатларини эмас, энг аввало, ҳудудларнинг манфаатларини ифода этиши лозим эди. Уни шакллантириш ва фаолият кўрсатиш тартиби ҳам аввалги бир палатали Олий Мажлисни шакллантиришдан бирмунча бошқачароқ бўлди. Шунга кўра иккинчи палатада Қорақалпоғистон Республикаси, ҳар бир вилоят ва Тошкент шаҳрида халқ депутатлари вилоят, барча туман ва шаҳар Кенгашларининг қўшма мажлислари ўтказилиб, уларда мамлакат парламентининг юқори палатасига, олти нафардан депутат сайлаш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланди. Мазкур вакиллар орасида вилоят Кенгашлари депутатлари билан бир қаторда туман ва шаҳар Кенгашларининг депутатлари ҳам бўлиши унинг вакиллик органи эканлигини билдирар эди. Бу вакиллар маҳаллий Кенгаш депутатлигича қолавериб, фаолияти аъзоларнинг доимий асосда ишлашига боғлиқ бўлмаган юқори палатанинг ялпи мажлисларига вақти-вақти билан тўпланиб мамлакат парламентида умумдавлар аҳамиятига молик муҳим масалаларни ҳал этиш билан бирга қилинган ишлар тўғрисида жойларда ҳисобот бериб туришлари ва шу орқали қонун чиқарувчи органнинг реал воқеликдан узилиб қолмаслигини, халқ билан алоқасини таъминлашлари керак эди. Зеро, парламент назоратининг кучи халқ билан мунтазам алоқада бўлишига, унинг қонунлар ижроси қандай бораётганлигидан, ҳокимият барча органларининг фаолиятдан батафсил хабардорлигига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади.

Юқори палатанинг асосий вазифаси қуйи палата қабул қилган қонунларни таҳлил этиб, тегишли қарорлар қабул қилишдан иборат бўлади. Яъни, юқори палата ўз минтақаларининг манфаатларини ва ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олган, шунингдек, ўз минтақалари аҳолисининг хоҳиш-иродаси ва кайфиятига суянган ҳолда ҳамда объектив шарт-шароитлардан келиб чиқиб тегишли қарорлар қабул қилади.

2001 йил 6-7 декабрь кунлари бўлиб ўтган иккинчи чакирик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг еттинчи сессиясида парламентни икки палатали қилиб тузиш зарур, деган хулосага келинди. Олий Мажлиснинг мазкур сессиясида 2002 йил 27 январь куни келгуси чакирикда икки палатали парламентни тузиш масаласи бўйича Ўзбекистон Республикаси референдумини ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилинди. Референдумнинг овоз бериш бюллетенига “Сиз келгуси чакирик Ўзбекистон Республикаси парламентини икки палатали қилиб сайланишига розимисиз?” деган савол киритилди.

“Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси референдумни ўтказиш бўйича тегишли округ ва участка комиссияларини ўз вақтида ташкил этди. Референдум қатнашчиларига ўз хоҳиш-иродаларини

эркин билдиришлари учун барча имкониятлар яратилди. Референдум 2002 йил 27 январь куни демократик асосда, очик ва ошкора, кенг жамоатчилик, хорижий давлатлар, халқаро ташкилотлар, оммавий ахборот воситалари вакиллари иштирокида бўлиб ўтди. Референдумда овоз берувчилар рўйхатига киритилган 13 266 602 нафар фуқароларнинг 12 113 070 нафари ёки 91,58 фоизи иштирок этди. Овоз беришда катнашган фуқароларнинг 11 344 242 нафари ёки 93,65 фоизи икки палатали парламент тузишни қўллаб-қувватладилар”¹²¹.

Шу ўринда табиийки, “Олий Мажлиснинг мазкур чакириги тугашига ҳали уч йил бор эди-ку, икки палатали парламент тўғрисидаги референдум нима учун аввалдан ўтказилиши керак бўлди?” – деган савол тугилиши мумкин. Референдумга қўйилган масалага сайловчилар ижобий муносабат билдирганлари тақдирда, мавжуд ҳуқуқий базани жиддий ўзгартириш, сайловларга оид ҳамда янги парламент ишига тааллуқли қатор қонун ҳужжатларини қайта кўриб чиқиш зарур эди. Чунки биринчидан, икки палатали парламентни тузишнинг янги тартибини яратиш, иккинчидан, янги парламентнинг ҳуқуқий мақоми, унинг ваколатларини аниқлаб олиш, учинчидан, ҳар иккала палатанинг ваколатларини қонуний тарзда тақсимлаб қўйиш талаб қилинар эди. Ва нихоят, тўртинчидан, бўлажак икки палатали парламент фаолиятини ташкил этишни йўлга қўйиш ва фаолият олиб бориш учун зарур шарт-шароитларни тайёрлаш талаб этилади. Буларнинг бари талайгина назарий ва амалий ишлар бажарилишини, кўплаб ижодий, илмий ва амалий қучлар сафарбар этилишини такозо қилар ва натижада кўп вақт талаб этиларди.

Референдум яқунлари Олий Мажлиснинг 2002 йил 4 - 5 апрель кунлари бўлиб ўтган саккизинчи сессиясида муҳокама қилиниб, қуйидагича хулосага келинди:

- референдум яқунлари халқимизнинг, бир томондан, демократик давлат ва очик фуқаролик жамияти куриш, эркин бозор иқтисодиётига ўтишдан иборат Ўзбекистон йўлини қўллаб-қувватлаётганини кўрсатди. Шунингдек, ислохотларни изчил ва қатъийлик билан давом эттириш ва янада чуқурлаштиришни катта умид билан қутаётганлигини билдирди;

- “Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида” Конституциявий қонун ва “2002 йил 27 январда ўтказилган Ўзбекистон Республикаси референдумининг яқунлари бўйича амалга оширилдиган қонунчилик ишларининг асосий йўналишлари тўғрисида” қарор қабул қилинди. Бу ҳужжатлар икки палатали парламент тузиш ишларини бошлашга асос бўлди;

- Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва “Олий Мажлис Сенати тўғрисида”ги Конституциявий Қонунда Ўзбекистон парламентининг юқори палатаси ҳудудий вакиллик палатаси деб эълон қилинди;

- Ўзбекистон Конституцияси ҳамда мамлакат қонун чиқарувчи олий органининг юқори палатаси фаолиятини тартибга солувчи конституциявий

¹²¹ Усмонов К. Ўзбекистонда парламент таракқиётининг янги босқичи. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги НМИУ, 2004. – Б. 20-21.

конунлар ҳамда бошқа ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ, парламентга сайлов бўлиб ўтганидан кейин Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг беш йил муддатга 100 нафар сенатордан иборат бўлган Сенати шакллантирилади¹²².

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати аъзоларини Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органлари депутатларининг тегишли қўшма мажлисларида мазкур депутатлар орасидан яширин овоз бериш йўли билан Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳридан тенг миқдорда – олти кишидан сайланади. Сенатнинг ўн олти нафар аъзоси фан, санъат, адабиёт, ишлаб чиқариш соҳасида ҳамда давлат ва жамият фаолиятининг бошқа тармоқларида катта амалий тажрибага эга бўлган ҳамда алоҳида хизмат кўрсатган обрўли фуқаролар орасидан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланади¹²³.

Юқорида келтирилган далиллардан кўриниб турибдики, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси юқори палатасини шакллантиришда минтакавий вакиллик органлари сенаторларни сайлаш орқали, ўн олти нафар сенаторни тайинлаш йўли билан эса Ўзбекистон Республикаси Президенти бевосита иштирок этади.

Олий Мажлис Сенатининг шаклланиш тартиби бўйича И.А.Каримов ўз фикр-мулоҳазаларини билдириб, “юқори палата таркибини вилоят, шаҳар ва туманлардан маҳаллий Кенгашларга сайланган депутатларнинг вакиллари ташкил этади. Мисол учун, Қашқадарё вилоят Кенгашига сайланган депутатлар, шаҳар ва туманларда сайланган ноиблар ҳисобидан вилоят миқёсидаги йиғилишда ана шу Кенгашларнинг олти-етти нафар энг ишончли вакили мамлакат парламентининг юқори палатасига сайланади. Улар юқори палатада шу вилоятнинг манфаатларини ҳимоя қилади. Албатта, юқори палатага сайланган вакиллар ўз вилоятларидаги ҳақиқий аҳволни яхши билиши, унинг имкониятлари, муаммолари ҳақида етарлича тасаввурга эга, бир сўз билан айтганда, ҳаётнинг аччиқ-чучугини татиб кўрган, ҳар томонлама тобланган кишилар бўлиши керак. Менинг яна бир таклифим бор: юқори палатага ҳар қайси вилоятдан сайланган депутатларнинг сони бир хил бўлиши керак. Бу – вилоятлар ўртасида тенгликни таъминлайди”, - дейди¹²⁴.

Юқори палатанинг 84 нафар аъзоси сайлови эса янги тахрирдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги Қонун асосида амалга ошириладиган бўлди. Бу сайлов олдинги чакирик депутатларининг ваколат муддати тугаганидан кейин бўлиб ўтиши кўзда тутилди. Олий Мажлис Сенатига сайлов маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари депутатлари сайлови билан бевосита уйғунлашди, яъни ўзаро боғлиқ бўлди. Қонун чиқарувчи органнинг юқори палатасига парламент

¹²² Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – Б. 14

¹²³ “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида”ги 2002 йил 12 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституциявий Қонуни 2-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмлари.

¹²⁴ Каримов И.А. Узғариш ва янгиланиш – ҳаёт талаби // Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – Б. 484.

аъзоларини сайлашнинг ўзига хос жиҳати ҳам аслида шу эди. Бу иш сенаторликка номзод кўрсатишнинг кўп босқичлилик тизимидан келиб чиқади ва айти шу жиҳати билан Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатасига (куйи палатага) умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳукуқи асосида овоз бериш йўли билан амалга ошириладиган сайловлардан фарқ қилади.

Бошқача қилиб айтганда, куйи палата депутатлари Ўзбекистондаги сиёсий партиялардан кўрсатилган номзодлар орасидан сайлов округларида фуқаролар томонидан бевосита сайланади, айти бир вақтда фуқароларнинг сенаторлар сайловидаги иштироки билвосита тарзда маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари (Қорақалпоғистон Республикаси Жўкорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашлари) депутатлари томонидан сайлаш орқали амалга оширилади. Шунини таъкидлаш жоизки, парламентнинг куйи палатасига 150 нафар (шундан 135 та депутат сиёсий партиялардан, 15 та депутат Ўзбекистон Республикаси Экологик ҳаракатидан сайланади – Д.Н.) депутатни сайлаш сайлов округлари бўйича кўппартиявийлик асосида, маҳаллий вакиллик органлари депутатлари сайлови билан бир вақтда ўтади.

Маҳаллий вакиллик органларининг янги сайланган депутатлари сайланганларидан сўнг ўз таркибларидан бир ой ичида яширин овоз бериш йўли билан Олий Мажлис сенаторларини (Қорақалпоғистон Республикаси, ҳар бир вилоят ва Тошкент шаҳридан олти кишидан) сайлайдилар. Бу Сенат ҳудудий вакиллик органи эканлиги ҳамда сайловни ўтказиш хусусияти ва ўзига хос томонлари қонун чиқарувчи олий органнинг юқори палатасига вакиллари кўрсатган минтақалар билан чамбарчас боғлиқ эканлиги тақозосидир. Шунини ҳам айтиб ўтиш керакки, Сенатда мамлакат барча минтақаларининг вакиллари (84 киши) кўпчиликни ташкил этишига ва у ҳудудий вакиллик асосидаги қонунчилик органи эканлигига қарамай, парламентнинг юқори палатасида ҳудудий мансубликка кўра ҳамда сиёсий ёки бошқа асосда гуруҳлар тузишга йўл қўйилмайди.

Юқори палатага сайлов қандай ўтказилишига кенгрок тўхталиб ўтилса, аввало минтақавий ҳокимият вакиллик органи депутати сенаторликка номзод қилиб кўрсатилиши мумкин эканлигига эътиборни қаратиш керак. Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатларида сенаторликка номзодга нисбатан ёш чеклови белгиланган бўлиб, у сайлов куни 25 ёшга тўлган бўлиши лозим. Номзодга қўйиладиган яна бир талаб унинг сайлов ўтказиладиган кунига қадар қамада беш йил мамлакат ҳудудида муқим яшаган бўлиши шарт эканлигидир. Сайловларни фақатгина давлат маблағлари ҳисобидан молиялаштиришга йўл қўйилади.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, сенаторлар сайлови Қорақалпоғистон Республикаси Жўкорғи Кенгеси, маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари сайланганидан кейин бир ой муддат ичида уларнинг қўшма мажлисларида ўтказилади. Шу мажлисларнинг ваколатлилиги уларда маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари депутатлари умумий сонининг қамада учдан икки қисми иштирок этиши билан таъминланиши керак. Айти пайтда Сенатга бўладиган сайловларни ўтказишда Ўзбекистон Республикаси

Марказий сайлов комиссиясининг вакили ҳам иштирок этади. Комиссия Сенат аъзоларини сайлаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлайди.

Овоз бериш натижаларига кўра бошқа номзодларга нисбатан кўпрок овоз олган Сенат аъзолигига номзодлар, давлат ҳокимияти вакиллик органларининг мажлисда иштирок этган депутатларининг эллик фоиздан ортиги уларни ёқлаб овоз берган бўлса, сенатор мақомига эришадилар. Агар номзод берилган овозларнинг зарур миқдорини тўпламаган бўлса, такрорий овоз бериш ўтказилади. Сенаторларнинг такрорий сайлови сенаторликка асосий сайлов ўтказилганидан кейин ўн беш кунлик муддатдан кечиктирмай куйидаги ҳолларда ўтказилади:

а) агар сайлов ҳақиқий эмас деб топилган бўлса;

б) агар такрорий овоз бериш натижасида белгиланган миқдорда сенаторлар сайланмаган бўлса.

Марказий сайлов комиссияси қўшма мажлисларнинг баённомалари асосида беш кун ичида Сенат аъзоларини рўйхатга олади. Мазкур комиссия рўйхатга олганидан кейин ўн кун ичида оммавий ахборот воситаларида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг таркибига сайланган кишиларнинг рўйхатини эълон қилади. Ҳар бир вилоятдан тенг миқдорда сенаторларнинг сайланиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясининг 2004 йил 18 сентябрдаги 198-сон қарори билан тасдиқланган ва 2005 йил 4 январдаги 240-сон ва 2006 йил 14 апрелдаги 270-сон қарорлари билан ўзгартиришлар киритилган “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати аъзоларини сайлаш тартиби тўғрисида Низом”да ҳам ўз аксини топган. Мазкур Низом Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, “Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати тўғрисида”ги конституциявий қонунлари ҳамда “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонунига мувофиқ тайёрланган бўлиб, Олий Мажлис Сенати аъзоларини Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органлари депутатларининг тегишли қўшма мажлисларида сайлаш тартибини белгилайди.

Яна шу нарса Низомда кўзда тутилдики, Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлов яқунлари эълон қилинганидан кейин уч кунлик муддатда Сенат аъзоларини сайлаш учун депутатларнинг қўшма мажлислари ўтказилишини эълон қилади. Марказий сайлов комиссиясининг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, шунингдек Тошкент шаҳрида депутатларнинг қўшма мажлисларини ўтказиш санаси, вақти ҳамда жойи кўрсатилган қарори оммавий ахборот воситаларида эълон қилинади. Қўшма мажлис, агар унда депутатлар умумий сонининг камида учдан икки қисми ҳозир бўлса, ваколатли ҳисобланади. Қўшма мажлисда Марказий сайлов комиссиясининг вакили иштирок этиши шарт қилиб белгиланган.

Марказий сайлов комиссияси дастлабки “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати аъзоларининг сайлови юзасидан Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органлари депутатларининг тегишли қўшма мажлислари 2005 йил 17- 20 январь кунлари ўтказилишини белгилади”¹²⁵.

2005 йилда мамлакатнинг барча вилоятларида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатига биринчи сайлов бўлиб ўтди. Хусусан, Қашқадарё вилоятида бу жараён қандай амалга оширилганлиги тўғрисида батафсилроқ тўхталаш мумкин. 2005 йил 17 январь куни Қарши шаҳар ҳокимияти мажлислар залига вилоят маҳаллий Кенгашларининг 435 нафар депутати ташриф буюрди. Қўшма мажлисни Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси раисининг ўринбосари Қ.Тоғаев очди. У эътиборли, катта тажрибага эга, ёши энг улуғ депутатлар орасидан, 25-сайлов округидан вилоят Кенгаши депутати Э.Ражабовни мажлисга раислик қилувчи номзод сифатида таклиф киритди. Қўшма мажлисининг иштирокчилари мажлисининг кун тартибини ва иш регламентини тасдиқладилар. Кун тартибига Сенат аъзоларини сайлаш тўғрисидаги масала киритилди. Қўшма мажлис ишини таъминлаш ва юритиш учун турли Кенгашлар депутатлари орасидан очик овоз бериш орқали оддий кўпчилик овоз билан беш киши миқдорида ишчи ҳайъати тузилди. Депутатлар ваколатини текшириш, тушган таклифларни ҳисобга олиш ва қўшма мажлис томонидан қабул қилинадиган қарорларни расмийлаштириш учун уч кишидан иборат котибият тузилди. Қўшма мажлис қарорлари очик овоз бериш орқали оддий кўпчилик овоз билан қабул қилинди. Қўшма мажлисда раислик қилувчи тавсияси бўйича очик овоз бериш орқали оддий кўпчилик овоз билан Сенат аъзолигига номзодлар кўрсатиш бўйича Оксоқоллар кенгаши сайланди. Раис тавсиясига кўра Оксоқоллар кенгаши таркибига ўз мансабига мувофиқ вилоят ҳокими киритилди. Оксоқоллар кенгаши давлат ва жамият фаолиятининг турли тармоқларида катта амалий тажрибага эга бўлган ҳамда алоҳида хизмат кўрсатган, сайловчилар томонидан кенг қўллаб-қувватланган обрўли депутатларни ҳам Сенат аъзолигига номзод сифатида кўриб чиқди.

Яширин овоз бериш бюллетенига киритиш учун Оксоқоллар кенгашининг Сенат аъзолигига олти номзод бўйича таклифи кенгаш раиси томонидан ўқиб эшиттирилди. Яширин овоз бериш бюллетенига олтита Сенат аъзолигига номзодлар киритилди ва қўшма мажлисда ҳар бир номзод бўйича алоҳида муҳокама ўтказилди.

Жумладан, Қашқадарё вилоятидан Сенат аъзолигига номзодлар этиб, Қашқадарё вилояти ҳокими Нуриддин Зайниев, Муборак тумани ҳокими Панжи Аллакулов, Яккабоғ тумани ҳокими Зафар Рўзиев, Қарши муҳандислик-иктисодиёт институти ректори Муродулла Нормуродов, “Шўртангазкимё” мажмуаси директори Алишер Султонов, Нишон туманидаги “Пахтаобод” фермер хўжалиги раҳбари Баван Усмоновлар

¹²⁵ Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати аъзоларининг сайловига тайёргарлик қўриш ва уни ўтказиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори // Халқ сўзи. 2004. 31 декабр. № 270.

кўрсатилди. Қўшма мажлисда номзодлар бирма-бир муҳокама қилинганидан сўнг мажлисда депутатлар кўпчилигининг овозини олган Сенат аъзолигига номзодлар яширин овоз бериш бюллетенига киритилди. Яширин овоз беришни ўтказиш ва унинг натижаларини аниқлаш учун депутатлар орасидан тўққиз нафар, шу жумладан комиссия раиси ва котибидан иборат таркибда санок комиссияси сайланди. Яширин овоз бериш бошланишидан олдин санок комиссиясининг раиси овоз беришни ўтказиш тартибини эълон қилди, комиссия аъзолари ҳозирлигида сайлов қутисини текширди ва муҳрлади. Сайлов қутиси ва унинг ёнига овоз берувчилар яширин овоз бериш хоналаридан ўтиб борадиган қилиб жойлаштирилди. Депутатлар санок комиссияси аъзосига ўз шахсини тасдиқловчи ҳужжатни кўрсатишиб, овоз берувчилар рўйхатига имзо қўйишди. Сўнгра уларга яширин овоз бериш бюллетени берилди. Бюллетенлар овоз берувчилар томонидан яширин овоз бериш хонасида ўзлари ёқлаб овоз бераётган Сенат аъзолигига номзодларнинг фамилиялари рўпарасида, ўнг томонда жойлашган бўш квадратларга белги қўйиш билан тўлдирилди. Овоз берувчилар тўлдирилган бюллетенларни сайлов қутисига ташлашди. Овозларни санаб чиқиш санок комиссияси аъзолари томонидан яширин овоз бериш натижалари аниқланмагунга қадар танафуссиз амалга оширилди. Натижада олти номзод мутлақ кўпчилик овоз билан Сенат аъзолигига сайландилар. Овозларни санаб чиқиш натижалари бўйича баённома тузилди. Мазкур баённома санок комиссиясининг барча аъзолари томонидан имзоланди ва Марказий сайлов комиссиясига юборилди¹²⁶.

Худди шундай тартибда, яъни Марказий Сайлов Комиссияси ишлаб чиққан Низом асосида мамлакатнинг бошқа ҳамма вилоятларида ҳам Олий Мажлис Сенати аъзолари сайлови бўлиб ўтди. Жумладан, 2005 йил 17 январь куни Қорақалпоғистон Республикаси ҳамда Жиззах ва Сирдарё вилоятларида Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашлари депутатларининг қўшма мажлислари ўтказилди. Уларда мазкур давлат ҳокимияти вакиллик органлари депутатларидан ҳар бир ҳудуд бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенатига олти нафардан вакил сайланди¹²⁷. Масалан, Жиззах вилоятидан Жиззах туманидаги “Қуёш севар Парда” фермер хўжалиги раҳбари П.Зиятов, Жиззах шаҳар ҳокими Ҳ.Иномжонов, “Соғлом авлод учун” хайрия жамғармаси Жиззах вилояти бўлими ижрочи директори Н.Каримова, Пахтакор хизмат кўрсатиш касб-хунар коллежи директори И.Отабоев, Дўстлик тумани ҳокими М.Ҳолбўтаев, Жиззах вилояти ҳокими У.Яманкулов¹²⁸лар Олий Мажлис Сенати аъзолигига сайландилар.

Шунингдек, 19 январь куни Тошкент шаҳрида ҳамда Андижон, Наманган ва Навоий вилоятларида халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашлари депутатларининг қўшма мажлиси бўлиб ўтди. Мажлисида

¹²⁶ www.qashqadaryo.uz.

¹²⁷ Олий Мажлис Сенати аъзолари сайлови // Халқ сўзи. 2005. 18 январь.

¹²⁸ Шрифхўжаев М. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати. – Тошкент: Шарк, 2005. – Б. 142.

қонунда ва Марказий сайлов комиссияси томонидан тасдиқланган Низомда белгиланган тартибда яширин овоз бериш йўли билан Олий Мажлис Сенатига вакиллар сайланди¹²⁹. 20 январь куни эса Сурхондарё ва Тошкент вилоятларида халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг қўшма мажлиси ўтказилди. Таъкидлаш лозимки, миллий қонунчиликда кўзда тутилган тартиб ва муддатларда Олий Мажлис Сенатига бўлиб ўтган илк сайлов юксак савияда ташкил этилди. Маҳаллий Кенгашлар депутатлари ўз сафларидан олий давлат вакиллик қонун чиқарувчи органи – Олий Мажлисида тегишли ҳудуд манфаатларини муносиб намоён этишга лаёқатли вакиллари сенатор этиб сайладилар. Халқнинг икки палатали парламентни шакллантириш борасидаги хохиш-иродасини рўёбга чиқаришга қаратилган ушбу улкан ижтимоий-сиёсий тадбир мамлакатда демократик ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамияти барпо этиш йўлидаги яна бир муҳим кадам бўлди¹³⁰.

2005 йил 24 январда Марказий сайлов комиссиясининг мажлиси бўлиб ўтди. Мажлисида “Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси тўғрисида”ги қонуннинг 5-моддаси ҳамда “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонуннинг 58-моддасига мувофиқ 17-20 январь кунлари Олий Мажлис Сенатига бўлиб ўтган сайлов натижалари кўриб чиқилди. Сенатга сайланган 84 нафар аъзо рўйхатга олинди. Мажлисида таъкидланганидек, ҳокимият вакиллик органлари депутатларининг Сенат аъзоларини сайлаш бўйича қўшма мажлислари сайлов қонунчилиги талабларига мувофиқ ўтди. Сенат таркибига жамиятнинг деярли барча ижтимоий қатламлари вакиллари сайландилар. Сенаторларнинг қарийб 15 фоизи аграр соҳасининг намоёндалари бўлиб, мамлакатимиз кишлоқ хўжалигида ижтимоий-иқтисодий ислохотларни амалга оширишда фаол иштирок этаётган таниқли фермер хўжаликлари раҳбарлари бўлса, 20 фоиздан ортиғи эса таълим, илм-фан ва маданият тизими вакиллари бўлди. Улар ёшларни маънавий-маърифий тарбиялаш, иқтисодиётнинг турли тармоқлари ва мамлакат ижтимоий соҳаси учун кадрлар тайёрлаш бўйича асосий вазифаларни рўёбга чиқаришга хизмат қилувчи таълим муассасалари, яъни олий таълим, коллеж ва лицейлар раҳбарлари эди. Сенаторлар орасида йирик олимлар, маданият ва санъат арбоблари ҳам бор эди. Мамлакат саноати мажмуи вакиллари сенаторларнинг 10 фоизини ташкил этди. Улар асосан энг йирик ишлаб чиқариш корхоналари раҳбарлари, иқтисодиётнинг устувор тармоқлари вакилларида иборат бўлди. Сенат аъзоларининг 15 фоизи турли соҳаларда фаолият юритувчи, ижтимоий-сиёсий ҳаётда фаол иштирок этувчи хотин-қизлар бўлди. Сенаторлар орасида етти миллат вакиллари бўлиб, уларнинг 89 фоизини ўзбеклар, 11 фоизини қорақалпоқлар, руслар, туркманлар, қозоқлар, украинлар, корейлар ташкил этди. Сенатда ҳудудий вакиллик ва ижро ҳокимияти органларининг раҳбарлари ҳам бор эди. Мажлисида Олий Мажлис Сенати аъзоларининг сайлови очик ва ошқора

¹²⁹ Сенаторлар сайланди // Халқ сўзи. 2005. 20 январь.

¹³⁰ Сенат аъзолари сайлови бўлиб ўтди // Халқ сўзи. 2005. 21 январь.

Ўтгани, конунчилик бузилиши билан боғлиқ бирор-бир ҳолат кайд этилмагани алоҳида таъкидланди¹³¹.

Шу тарзда шакллантирилган Сенатнинг ваколатлари, мажбуриятлари ва фаолиятига доир масалалар белгилаб берилди. Бунини И.А.Каримов куйидагича изоҳлади: "... вакиллик органи сифатида тузилаётган, ҳудудий субъектлар – маҳаллий кенгашлар депутатлари вакилларини тенг миқдорда бирлаштирувчи юқори палата – Сенатнинг шакллантирилиши конунчиликнинг энг юқори органи бўлмиш Олий Мажлисга, таъбир жоиз бўлса, мамлакатнинг юрак уришини билиб туриш, минтакалар билан бевосита алоқаларни амалга ошириш, уларнинг манфаатларини ақс эттириш ва ҳимоя қилиш имконини беради... минтакавий кучларнинг, бир сўз билан айтганда, мамлакат аҳолиси барча ижтимоий катламларининг манфаатларини тўлиқ ифода этиш учун зарур асос ва кафолатларни яратади"¹³².

Ўзбекистонда Олий Мажлис Сенатини шакллантириш тажрибасидан келиб чиқиб, уни жаҳон амалиёти, хусусан МДХ мамлакатларида сенаторлар сайлови жараёнлари билан солиштирилса улардаги тартиб-меъёрлар фарқ қилишини кузатиш мумкин. Хусусан, Россия Федерациясида 2008 йилга қадар мамлакат парламентининг юқори палатасига ҳар бир субъектдан 2 тадан вакил сайланган. Унинг биттаси губернатор томонидан тайинланган, иккинчиси субъект маҳаллий Думаси депутатлари томонидан сайланган.

Қозоғистон Сенатига ҳар бир вилоятдан 2 нафардан сенатор сайланади. Сенаторлар вилоятларнинг барча вакиллик органлари депутатлари йиғилишларида сайланадилар. Ҳар 2 йилда сенаторларнинг ярми қайта сайланади. Қозоқ Сенатининг ўзига хос хусусияти шундаки, сайланган сенаторлардан ташқари Президент томонидан 7 нафар сенатор тайинланади, улар Сенат таркибига киритилади ва сенаторларнинг ¼ қисмини ташкил этади. Сенатор бўлиш учун 30 ёшга етган, олий маълумотли, 3 йилдан кам бўлмаган муддат давомида сайланаётган ҳудудда муқим яшаган ва камида 5 йил иш стажига эга бўлган Қозоғистон фуқароси бўлиш керак¹³³.

Юқори палатани айрим давлатларда тўғридан-тўғри сайловлар йўли билан (Польша, Италия, Швейцария), билвосита сайловлар йўли билан (Голландия, Словения, Франция), аралаш йўл билан (Испания, Ирландия) ва тайинлаш йўли билан (Германия) шакллантирилади. Миллий парламент тарихида илк бор шаклланган юқори палата – Сенатни таркибан шакллантиришда Ўзбекистон дунё парламентаризми тажрибасини ижодий ўзлаштириб, ўзига хос усулни танлади¹³⁴.

Мазкур даврда Ўзбекистонда халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари фаолиятидаги муҳим тажриба ва янгилик шундан иборат бўлдики, маҳаллий вакиллик органлари эндиликда ҳудудий вакиллик органи – Олий Мажлис Сенатини шакллантиришда бевосита иштирок этиш имкониятига эга бўлди.

¹³¹ Олий Мажлис Сенати аъзолари сайлови натижалари // Халқ сўзи. 2005. 25 январь.

¹³² Каримов И.А. Биз танлаган йўл демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т. 11. – Тошкент: Ўзбекистон, 2003. – Б. 222.

¹³³ Лебедева С.В. Формирование Сената... – С. 13.

¹³⁴ Шарифхўжаев М. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати. – Тошкент: Шарқ, 2005. – Б. 44.

Умуман, 1995-2010 йиллар ўзбек миллий давлатчилигининг таркибий қисми ва муҳим бўғини бўлган маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг ривожланиши ва такомиллашиб бориши даври бўлди.

Назорат учун саволлар:

1. 2000 йил 14 мартда қайси шаҳарда жаҳон сенатларининг махсус анжумани бўлиб ўтди?
2. Ўзбекистонда қачон икки палатали парламент тузиш гоёси илгари сурилди?
3. Ўзбекистонда қачон икки палатали парламент тузиш бўйича референдум ўтказилди?
4. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати аъзолигига дастлабки сайловлар қачон бўлиб ўтди?
5. Қозоғистон Сенати қандай тартибда шакллантирилади?

5-мавзу. Халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг минтақалар таракқиётидаги ўрни ва ролининг ошиб бориши

Ўзбекистон давлат мустақиллигига эришган дастлабки кунларданок Президент И.А.Каримовнинг ташаббуси ва бевосита раҳбарлигида мамлакатда давлат ва жамият қурилишининг, хусусан маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг “ўзбек модели”ни вужудга келтиришнинг ташкилий шарт-шароитлари яратилди. Давлат ҳокимияти марказий органлари тизими билан бир қаторда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари тизимида ҳам босқичма-босқич туб ислохотлар ўтказилди.

Улар мустабид, маъмурий-буйруқбозлик тузуми учун хос бўлган давлат бошқарув тизимини ўта марказлаштириш тамойилидан воз кечиб, адолатли, демократик давлат қуриш манфаатларига мос келадиган бошқарув соҳасидаги вазифаларнинг бир қисмини республика даражасидан вилоят, туман ва шаҳар миқёсига, яъни бошқарувнинг ҳудудий бўғинларига аста-секин ўтказиб боришга қаратилди.

Бошқарув соҳасидаги вазифаларнинг бир қисмини маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларига бериш ўз навбатида барча даражадаги маҳаллий ҳокимият органларининг ислохотларни амалга ошириш, иқтисодий ва ижтимоий соҳалардаги муаммоларни ечиш, бандлик масалаларини ҳал этиш, аҳолининг турмуш даражасини кўтариш ва фаровонлигини ошириш борасида жойларда олиб борилаётган ишларнинг аҳволи масалалари юзасидан масъулиятини кучайтиришга қаратилди.

Бу борада республикада амалга оширилган ислохотларнинг мазмун - моҳияти ва уларни ҳаётга тадбиқ этиш жараёнлари ҳақида фикр юритилар экан, бу соҳада тўпланган тарихий тажриба нуктаи назаридан уни шартли равишда икки даврга ажратиш мумкин. Жумладан, 1991-2000 йилларни ўтиш даври ва миллий давлатчилик асосларини шакллантириш билан боғлиқ

биринчи галдаги ислохотларни ўз ичига олган, мамлакат ҳаётида муҳим из қолдирган ҳамда қўламига қўра тарихий аҳамиятга эга бўлган вазифалар ҳал қилинган биринчи давр сифатида кўрсатиш мумкин. Эътиборлиси шундаки, мазкур даврда марказий давлат идоралари билан бир қаторда маҳаллий давлат ҳокимиятининг барча бўғинлари, аниқроғи давлат бошқарувининг юқоридан қуйигача бўлган бўғинларини шакллантиришнинг ташкилий ва ҳуқуқий асослари яратилди ва улар тўла шакллантирилди.

Бу ўз навбатида янги сиёсий тузум ва унинг тузилмалари, давлат ҳокимияти, хусусан маҳаллий давлат ҳокимияти органлари учун тамомила янгича фикрлайдиган, демократик бошқарув талабларига жавоб бера оладиган кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйиш сиёсатини ишлаб чиқишни тақозо қила бошлади.

Шунинг учун мустақилликнинг дастлабки одимлариданок жойларда кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйишнинг маъмурий-буйруқбозлик усулларидан воз кечилди. Дарҳақиқат, кадрлар сиёсатида янгича йўл тутилишини тақозо қилган муҳим омиллардан бири давлатни бошқаришда мамлакатда юқоридан пастга қараб миллий давлатчилик тизимига хос янги бошқарув тизими вужудга келганлиги эди. Бу албатта, ҳаётий зарурият сифатида намоён бўлган ҳол. Зотан, ҳар қандай жамиятда давлат ва бошқарув, мамлакатнинг ўз Конституциясида кўрсатилганидек, унинг ўз табиатига мос бўлмоғи лозим. Бу – бошқарув тизимининг миллий хусусияти. Унинг умумжаҳон тамойиллари ҳам бор. Тараққий этган мамлакатлар тажрибаси кўрсатадики, ҳар бир мамлакатда кучли давлат ҳокимияти, юқоридан қуйига қадар мустаҳкам бошқарув бўлмаса, тинчлик ҳам, осойишталик ҳам, ижтимоий-сиёсий ҳаётда барқарорлик ҳам бўлмайди.

Мамлакат мустақил давлат мақомига эга бўлгандан кейин истиқлол талабларига ва Ўзбекистонда қурилажак ҳуқуқий демократик давлат, адолатли, инсонпарвар жамиятга мос кадрлар сиёсати ишлаб чиқиши лозим эди. Шу боис республиканинг барча ҳудудларида қатор чоратadbирлар кўрилди. Мамлакатда энг аввало, қуйи бошқарув органларидаги кадрларни давр талабига мос даражада мустаҳкамлашга киришилди. Чунки XX аср 80-йиллари охирида собиқ Марказнинг кўрсатмалари ва тавсиялари билан республикадаги бошқарув тизимида бошбошдоклик юзага келган эди. Хусусан, кўп йиллик партия ҳукмронлиги ёнига партия-советлар ҳукмронлиги қўшилди. Улар эса айни пайтда халқ депутатлари ижроия кўмиталари вазифасини ҳам бажара бошлади. Шу билан бирга партия советлар таркибида ижроия кўмиталар ҳам саклаб қолинди. Натижада қўшҳокимиятчилик юзага келди. Бу маълум даражада бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида бошқарувда бир-бирини тақрорлашни, айни чоқда бир-бирига ҳалакат беришни келтириб чикарди. Бошқача қилиб айтганда, жойларда бошқарувчи кўп бўлиб, жавобгар шахс, масъулиятни ўз бўйнига оладиган раҳбар кадр топилмай қолди.

Бу ҳол табиий суръатда жойларда ҳокимлик бошқарувини ташкил қилишни талаб қила бошлади. Ана шундай вазиятда мустақилликнинг дастлабки даврида Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДХ) мамлакатлари,

хусусан Россия Федерациясида бўлганидек, тажриба тарикасида айрим ҳокимларни сайлаш тартиби жорий қилинди. Масалан, Тошкент шаҳри ҳокими А.Фозилбеков 1991 йил 29 декабрда умумхалқ овоз бериш йўли билан сайланди. Шу муносабат билан 1992 йил 9 январда Президентнинг “Тошкент шаҳри ҳокими (мэри) лавозимини бажаришга киришиши тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди¹³⁵.

Ўзбекистон шароитида бошқарув тизимини такомиллаштиришга қаратилган саъй-ҳаракатлар 1992 йил 4 январда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши тўққизинчи сессиясида “Ўзбекистон Республикасининг маҳаллий ҳокимият идораларини қайта ташкил этиш тўғрисида” қонун қабул қилиниши билан мустаҳкамланди¹³⁶. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши “Иқтисодиётни бозор муносабатларига ўтказиш шароитида ижроия ҳокимиятини мустаҳкамлаш зарурлиги муносабати билан қуйидаги қарорни қабул қилди: 1. Ўзбекистон Республикасининг вилоятлари, туманлари ва шаҳарларида вакиллик ҳокимиятига ҳамда ижроия-бошқарув ҳокимиятига бошчилик қиладиган ҳокимлар лавозими таъсис этилсин. 2. Белгилаб қўйилсинки, вилоятларнинг ҳокимлари Ўзбекистон Республикаси Президентига ва халқ депутатлари тегишли Кенгашларига ҳисоб берадилар. Президентнинг жойлардаги расмий вакиллари бўладилар, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланадилар ва лавозимидан озод қилинадилар ҳамда шундан сўнг халқ депутатлари тегишли вилоят Кенгашлари томонидан тасдиқланадилар. Туманлар ва шаҳарларнинг (Тошкент шаҳри бундан мустасно) ҳокимлари тегишли вилоят ҳокими томонидан тайинланиб, халқ депутатлари тегишли туман, шаҳар Кенгаши томонидан тасдиқланадилар”¹³⁷.

Юқорида қайд этилган ҳужжатда жойлардаги ҳокимлар бошчилигидаги халқ депутатларининг тегишли тарздаги маҳаллий Кенгашлари ўзлари яшаётган ҳудудда аҳамиятга молик барча масалаларни умумдавлат ҳамда Кенгаш ҳудудидаги яшаётган фуқароларнинг манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ҳал этишлари қайд этилган. Айни пайтда Ўзбекистон Республикасининг Президенти Фармонлари ва юқори давлат идораларининг қарорларини амалга оширадилар¹³⁸.

Умуман олганда вилоят, шаҳар ва туман ҳокимларини танлаш ҳамда тайинлаш жараёни ҳам маълум бир ташкилотчилик ишларини амалга ошириш орқали бажарилиши кўзда тутилган. Ҳокимларни танлаш ва тайинлашда уларнинг халқ ичидаги обрў-эътиборга эгалиги, салоҳият даражаси, ташкилотчилик ва тадбиркорлик фазилатлари, ташаббускорлиги, олдинда турган вазифаларни аниқ тасаввур қила олиши ва мавжуд муаммоларни ўз вақтида ечиш бўйича саъй-ҳаракат қила олиши ҳисобга олинди. Шу маънода Президент Девони, Вазирлар Маҳкамасининг масъул

¹³⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 2-сон. – Тошкент, 1992. – Б. 11.

¹³⁶ Батлер У. Ўзбекистон қонунчилиги / А.Х.Саидов таҳрири остида. – Тошкент: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 1999. – Б. 34.

¹³⁷ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 3-сон. – Тошкент, 1992. – Б. 20.

¹³⁸ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 3-сон. – Тошкент, 1992. – Б. 21.

ходимлари тегишли ҳудудлардаги халқ депутатлари Кенгаши ҳамда маҳаллий фаоллар билан жонли, ошқора суҳбат, маслаҳатлашув ишларини олиб бордилар. Ўзбекистонда ҳокимлик институти жорий этилиши натижасида, 1992 йилнинг ўзида республиканинг барча вилоятларида, Президент тавсияси асосида, вилоят ҳокимлари тайинландилар. Аини пайтда республиканинг 212 шаҳар ва туманида ҳам ҳокимлар тайинландилар. Вилоят, шаҳар, туман ҳокимлари бир вақтнинг ўзида тегишли маҳаллий халқ депутатлари Кенгашларининг ҳам раҳбари эдилар¹³⁹. Тайинланган ҳокимларнинг қўпчилиги катта ҳаёт тажрибасига эга, турли даражадаги раҳбарлик лавозимида ишлаб бошқарув қобилиятига эга кишилардан иборат эди. Республика миқёсида тайинланган ҳокимларнинг 50 нафардан ортиғи илк бор “туман ва шаҳар раҳбарлигига келган кишилар эдилар. Улар республикада яшовчи турли миллатларнинг вакиллари эди. Жумладан, 7 миллат вакили ҳоким – яъни биринчи раҳбар қилиб тасдиқланди”¹⁴⁰.

Туман, шаҳар, вилоят миқёсидаги раҳбарлик лавозимида қўпга ёш кадрларнинг келиши муҳим аҳамият касб этди. Аммо шуниси борки, мустақиллик шароитида раҳбарлик лавозимида фаолият олиб бориш, совет ҳокимияти ҳукмронлиги йилларидан фарқли ўларок, ўз эркинликларига, афзалликларига эга бўлиш билан бирга, маълум бир мураккабликларга, янги иш юритиш заруриятига эга эди. Бошқарув айтганда янги давр янги ишлашни такозо қиларди. Шу мақсадда 1992 йил 3 апрелда Тошкентда вилоят, шаҳар ва туман ҳокимлари билан Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг биринчи учрашуви бўлди. Мазкур учрашувда мустақиллик шароитидаги қўлга киритилган дастлабки ютуқлар, кадрлар сиёятининг шаклланиши ва унинг стратегияси атрофида таҳлил қилинди. Шунингдек, мавжуд камчиликлар ва ғалдаги вазифалар кўриб чиқилди. Аини пайтда айрим жойларда аввалги партия ва совет ташкилотларидаги эскича услубдан ҳамон воз кечилмаганлиги қайд этилди. Хусусан, жойларда фуқаролар билан ишлаш борасида, уларнинг талаб ва истакларини қондиришда жиддий нуқсонларга йўл қўйилаётгани учрашувда ташвиш билан қайд қилинди. Жумладан, “1992 йилнинг январь-март ойларида мамлакат Президенти қабулига 5000 га яқин киши мурожаат қилгани, бу аввалги йилга нисбатан анча қўп эканлиги айтилди. Энг қўп шикоят ва аризалар билан мурожаат қилувчилар Самарқанд, Тошкент, Қашқадарё ва Фарғона вилоятлари фуқаролари эди. Хатлар мазмунини ўрганиш Президентнинг номига келган умумий шикоят ва аризаларнинг 80 фоизини жойларнинг ўзида ҳал қилиш мумкинлигини кўрсатди. Масалан, Хоразм вилоятининг Ҳазорасп туманидан йўлланган хатда бир гуруҳ ўқитувчилар 1989 йилдан буён ер участкаси олишолмаётганлиги ҳақида Президентга шикоят қилинган. Бу масала туман ва вилоят раҳбарлари ҳузурда ижобий ҳал бўлмаган. Оқибатда Президент Девони аралашуви билан масала ижобий

¹³⁹ Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг вилоят, шаҳар ва туман ҳокимлари билан биринчи учрашувда сузланган нутқ // Халқ сузи. 1992. 8 апрель.

¹⁴⁰ Jo'rayev N., Fayzullayev T. Mustaqil O'zbekiston tarixi. 3-kitob. – Toshkent: G'ulom nomidagi NMIU, 2009. – B. 138.

ҳал қилинди. Иккинчи жаҳон урушининг ногирони фарғоналик М.Йўлдошев уй-жой шароитини яхшилаш юзасидан 1991 йил охирида Президентга хат билан мурожаат қилади. Бироқ Фарғона вилояти ижроня қўмитаси масалага масъулиятсизлик билан қараб “аризачининг уруш ногирони эканлигини инобатга олиб тегишли ҳужжатлар билан яшаш жойидан имтиёзли навбатга олинишга таклиф қилинди”, деган мазмунда жавоб хати йўллаган. Ваҳолабки, аризачи 1988 йилдан буён имтиёзли навбатга турган”¹⁴¹.

Юкорида келтирилган мисоллар шундан далолат берадики, мустақиллик шарофати билан жамятда туб ўзгаришлар, ислохотлар ва янгиланиш жараёни бошланганига қарамадан, жойлардаги айрим ҳокимликларда фуқароларнинг талаб ва эҳтиёжлари яхши ўрганилмаётгани ҳамда бу борада масъул раҳбарларнинг масъулиятсизлиги кўзга ташланади. Жойларда бошқарув шакли ўзгарганига қарамадан, моҳиятан ҳамон эскича яъни “советча” услубдан воз кечилмагани, бу эса охир-оқибатда аҳолини сарсон-саргардон бўлиб юришига маҳаллий ҳокимият “йўл қўйиб бергани”дан далолат ҳисобланади. Мазкур учрашувда бошқарув тизими ва унинг жойлардаги фаолиятига янгича қараш, аҳолининг талаб-эҳтиёжларини чуқур ўрганиш зарурлиги таъкидлаб ўтилди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидаги ҳар бир вилоят ҳаётига доир далилларни ўрганиш шунини кўрсатмоқдаки, маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари фаолиятида юкоридаги вазифани бажаришда жиддий камчилик ва нуқсонлар кўзга ташлана бошлади. Шунинг учун ҳам мамлакатимиз Президенти ҳар бир минтақа халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари иш услубини замон талабларига мослаштириш тўғрисида катта ғамхўрлик кўрсатди ва аввало ушбу вакиллик органларини етук, малакали раҳбар кадрлар билан таъминлашга жиддий эътибор берди. Буни Президент И.А.Каримовнинг вилоятларда бўлиб, у ердаги ижтимоий-иқтисодий ислохотлар бориши билан танишиб, айни чоқда халқ депутатлари вилоят Кенгашлари ташкилий сессияларида қатнашиб, худуд олдида турган долзарб вазифаларни белгилаб берганида яққол кўриш мумкин. Масалан, Президент И.А.Каримов 1993-2008 йиллар мобайнида халқ депутатлари Сурхондарё вилояти Кенгашида бўлиб ўтган 4 та навбатдан ташқари сессияларда қатнашди ва улар олдидаги вазифаларни белгилаб берди. Худди шундай ташкилий сессиялар халқ депутатлари Сирдарё вилояти ва Тошкент шаҳар Кенгашларида 5 мартадан, халқ депутатлари Тошкент ва Андижон вилоятлари Кенгашларида 4 мартадан, халқ депутатлари Қашқадарё ва Наманган вилоятлари Кенгашларида 3 мартадан, халқ депутатлари Бухоро ва Жиззах вилоятлари Кенгашларида 2 мартадан бўлиб ўтди. Президент И.А.Каримов халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг ташкилий сессияларида қатнашиб нутқ сўзлар экан, ўша даврдаги вилоятдаги мавжуд ижтимоий-маънавий муҳитни таҳлил қилиб, ҳар бир вилоят учун хос бўлган, келажақда амалга ошириладиган вазифаларни белгилаб берди.

¹⁴¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг вилоят, шаҳар ва туман ҳокимлари билан биринчи учрашувда сўзланган нутқ // Халқ сўзи. 1992. 8 апрель.

Масалан, 1994 йил 15 июлда халқ депутатлари Тошкент шаҳар сессиясида, 1997 йил 14 феврал ва 2000 йил 15 январдаги халқ депутатлари Фарғона вилоят Кенгаши сессияларида, 2000 йил 23 март ва 2004 йил 1 июнда бўлиб ўтган халқ депутатлари Сурхондарё вилоят Кенгашининг навбатдан ташқари сессияларида Президент жойлардаги ижроия ҳокимият раҳбари бўлмиш ҳокимлар фаолиятидаги жиддий нуқсонларни ҳам таҳлил қилиб уларнинг иш услубини янги замон талабларига мослаштириш юзасидан кўрсатмалар берди. Чунки ҳокимлар ва айни пайтда халқ депутатлари маҳаллий Кенгаш раҳбарлари ҳамма вақт ҳам жойларда замон талаби асосида ишлаш, бор имкониятлардан унумли фойдаланиш, бошқарув тизимида ўз салоҳияти ҳамда тажрибаларидан унумли фойдаланиш каби иктидорларини тўлақонли кўрсата олмадилар. Ҳокимларнинг айримлари ҳамон эскича мушоҳададан қутула олмай, “янгича” ишлашга ҳаракат қилдилар. Бошқарувнинг маҳаллий тизимида ҳоким бошчилигидаги қўйилган камчиликлар қуйи бўғинлардаги бошқарувда ҳам ўз аксини топди. Бундай ҳолат амалга оширилиши кўзда тутилган ислохотларни жойларда, хусусан маҳаллий ҳокимият тизимида амалга ошишига маълум даражада тўсқинлик қила бошлади. Бошқарувдаги салбий ҳолатларни таҳлил қилиб Президент И.А.Каримов халқ депутатлари Сирдарё вилояти Кенгашининг 1993 йил 9 октябрда бўлиб ўтган сессиясида шундай деган эди: “Вилоятда кадрларни танлаш, уларни ўрганиш жараёнлари халқ депутатлари, фаоллардан сир тутилган. Кадрларни танлашда уларнинг малакаси, қатъиятлилиги, қобилияти эмас, аксинча, уларни ишга тайинлашда вилоят раҳбарига нисбатан шахсий эътиқоди, садоқати инобатга олинган. Лавозимларни таниш-билишчилик, ошна-оғайнигарчилик асосида тақсимлашга йўл очилган. Бу йўл билан тайинланган раҳбарларда юрт, ватан, истиклол манфаати учун нима кутиш мумкин?”¹⁴².

Дарҳақиқат, жамият ҳаётидаги туб бурилиш одамлар тафаккурида, жумладан раҳбар кадрлар дунёқарашда кескин ўзгариш ясашни тақозо қилади. Истиклолнинг дастлабки йиллари, айтиш мумкинки, ана шундай фикрий ўзгаришларни, жиддий ислохотларга алоҳида тайёргарликни бошлаш лозим эди. Янги давр талаблари асосида кадрларни танлаш, жой-жойига қўйиш, маҳаллий давлат бошқаруви тизимини мустаҳкамлаш муҳим аҳамият касб этади. Маъмурий-бўйрукбозлик тизими барбод этилган бўлсада, тоталитар тузум йўқ қилинган, табиийки, унинг иллатларидан батамом қутилолмаган эди. Жумладан, талон-тароғчилик, одамлар ҳақида хиёнат қилиш, қонунсизлик, маъмуриятчилик ва тўрачилик иллатлари янги тузум маънавий қиёфасига путур етказмоқда эди. И.А.Каримов ана шуларни назарда тутиб қуйидагича таъкидлайди: “Халқ вақтинча давом этаётган қийинчиликларга чидаши мумкин. Лекин билиб қўяйлик, такроран айтаман: адолатсизликка чидамайди! Буни унутиш масъул лавозимдаги шахсни бамисоли устунлари чириб қолган бинога ўхшатиб қўяди. Халқ қаллоб ва

¹⁴² Каримов И.А. Ватан, эл манфаати муқаддасдир. Халқ депутатлари Сирдарё вилояти Кенгаши сессиясида сўзланган нутқ, 1993 йил 9 октябрь // Биздан озод ва обод ватан қолсин. Т. 2. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – Ё. 68.

юлғичларни кўриб билиб турибди ва ҳеч қачон кечирмайди. Халкнинг сабр-тоқати чексиз эмас”¹⁴³.

Замон талабига мувофик иш юритиш, халк манфаати йўлида, аҳолининг турмуш тарзини юкори даражага кўтариш, жойлардаги муаммо ва кийинчиликлар ечимида тадбиркорлик ҳамда узокни ўйлаб саъй-ҳаракатлар қилиш, ҳалол-поқлиги, ташаббускорлиги билан намуна бўлиш каби ҳислатлар раҳбар кадрлар учун муҳим аҳамият касб этган. Шунинг учун ҳам Президент И.А.Каримов такрор ва яна такрор раҳбар кадрлар танлаш ва уларнинг масъулиятига қатта эътибор қарата бошлади. Масалан, Президент халқ депутатлари Жиззах вилоят Кенгашининг 1996 йил 25 октябрда бўлиб ўтган сессиясида республикамизда амалга оширилаётган “ислохотларнинг муваффақияти кадрларнинг малакасига, уларнинг ташкилотчилик қобилиятига, янги давр талабларини нечоғлик ўзлаштириб олганига, жонқуярлигига, ҳалол ва поқлигига, қолаверса, ватанпарварлигига боғлиқ. Шу сабабли янғича фикрлайдиган, янгиликка чанқок, замонавий соҳаларни чуқур англаб етадиган ёшларни тарбиялаб, уларни ҳеч иккиланмай раҳбарлик лавозимларига кўйишимиз керак... Бошқарув тизимини такомиллаштириш бевосита раҳбар маънавияти, унинг шахс сифатидаги камолоти, етук ва қомил инсонлиги билан боғлиқ бўлиб қолмоқда... Одамлар дардига қулоқ солмайдиган, ўзининг манфаатидан бошқа нарсани ўйламайдиган, турмушимиз фаровон бўлишига тўғоноқ бўлаётган, халқ мулкани талон-торож қилаётган таъмагир мансабдорлар энди этагини йиғиштириб олсин”, - дейди¹⁴⁴.

Шу ўринда бир масалани ўйлаб кўриш лозим. Президент И.А.Каримов бир неча марта халқ депутатлари вилоят Кенгашлари сессияларида бошқарув органлари ишидаги жиддий камчиликларни қайта-қайта кескин танқид қилди. Нима учун жойларда вужудга келган мана шу муаммолар ўз вақтида вакиллик органлари, маҳаллий Кенгашлар аъзолари – депутатлар томонидан муҳокама этилиб, тегишли чора-тадбирлар кўрилмаган? Мамлакатимиздаги ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг изчиллигини таъминлашда вилоят ва туман Кенгаши депутатлари қай даражада жонбозлик кўрсатган? Ҳар бир ҳудуд ижтимоий-иқтисодий ҳаётида улар қандай ўрин тутуди? Чунки халқ вакилларининг мана шу қатлами зиммасидаги масъулият уларнинг ҳар бир ҳудуд ижтимоий-иқтисодий ва маданий ривожига фаоллигини талаб қилар эди.

Маълумки, халқ вакилларига кўпдан-кўп ҳуқуқий ваколатлар берилган. Нега улар маҳаллий ижроия органлари фаолияти устидан назорат ўрнатишга муяссар бўла олмади? Бунинг асосий сабаби – депутатнинг аксарият кўпчилигини эскича қарашлардан ҳамон қутула олмаётгани билан изоҳлаш мумкин. Президент И.А.Каримов халқ депутатлари Фарғона вилоят Кенгаши

¹⁴³ Каримов И.А. Ватан, эл манфаати муқаддасдир. Халқ депутатлари Сирдаре вилояти Кенгаши сессиясида сўзланган нутқ, 1993 йил 9 октябрь // Биздан овоз ва обод ватан қолсин. Т. 2. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – 5. 43.

¹⁴⁴ Каримов И.А. Ислохот – аввало одамлар онгидаги узғаришдир. Халқ депутатлари Жиззах вилоят Кенгашининг сессиясида сўзланган нутқ, 1996 йил 25 октябрь // Янғича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. Т. 5. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – Б. 204-205.

сессиясида бу масалага алоҳида эътибор қаратиб, “Депутат зиммасига жуда катта вазифа ва масъулият юкланган. У вилоятдаги ижтимоий муҳитга фаол таъсир кўрсатмоғи, вилоят раҳбарларининг, жумладан, ҳокимнинг ишини ҳолисона баҳолаб, камчилик ва нуқсонлар ҳақида рўй-рост гапириши, буларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этиш масалаларида намуна бўлмоғи лозим”¹⁴⁵, дея таъкидлаган эди.

Аммо масаланинг шу томони борки, жойлардаги халқ депутатлари Кенгашига ҳам ҳоким раис бўлиб турган пайтда депутатлар ҳокимнинг фаолиятига ҳолисона баҳо бериш, унинг камчиликларини рўй-рост гапиришга журъат қила оладими? Халқимизга хос менталитетдан келиб чиқилган бўлса, депутатлар орасида бундай журъат билан ўз фикр-мулоҳазасини билдирадиганлар кўп эмас. Шу ўринда, ҳокимнинг халқ депутатлари маҳаллий Кенгашига раислик қилиши масаласини ўйлаб кўриш мақсадга мувофиқдир. Зеро, шунда депутатлар томонидан ҳокимлар фаолиятига ҳолисона баҳо бериш, улар томонидан қўйилаётган хато ва камчиликлар тўғрисида ўз муносабатини билдириш имконияти кенгаярди. Бундан ташқари ҳокимлар ҳам бевосита ўз лавозими доирасида кенг камровли вазифаларни масъулият билан бажаришга, хусусан ҳокимият бошқаруви тизимининг тўлақонли иш юритишига бошчилик қиларди.

Республика Иқтисодий тадқиқотлар марказининг таҳлилига кўра, ҳоким жойларда ҳам вақиллик, ҳам ижро ҳокимияти раҳбари бўлгани ҳолда икки томонлама вазифани бажаради. Халқ депутатлари Кенгашининг худудни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш масалаларини тартибга солишдаги роли деярли сезилмайди. “Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари тўғрисида”ги қонун халқ депутатлари Кенгашининг аниқ ваколатларини очиб бермайди, улар фаолиятининг ташкилий ва ресурс таъминоти шартларини белгилаб бермайди, уларни расман ҳокимга боғлиқ қилиб қўяди. Амалда, фақат ҳокимлар ҳақиқий сиёсий, ташкилий, моддий ва молиявий ресурсларга эга. Бундай ҳолат ижро ва вақиллик ҳокимиятлари ўртасида самарали кучлар мутаносиблигини шакллантиришга тўсқинлик қилади.

Мустақиллик эълон қилингандан кейинги ўтиш даврида лавозимдаги қўшилиш (ҳокимлик ва тегишли халқ депутатлари Кенгаши раислиги – Н.Д.) қабул қилинаётган қарорларни бажаришда назоратни кучайтиришга ёрдам беради. Бироқ, Иқтисодий тадқиқотлар маркази таҳлилида ўринли айтилганидек, ҳукуматни номарказлаштириш, вақиллик органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари родини ошириш стратегияси келажақда бу ролларни ажратиш мақсадга мувофиқлигини кўрсатади. Маҳаллий ҳокимият органлари ислохоти қуйидаги йўллар билан халқ депутатлари Кенгашининг аҳамиятини оширишга қаратилиши лозим: ҳокимлар ва халқ депутатлари Кенгашининг функционал жавобгарлиги соҳаларини ажратиш; халқ депутатлари Кенгаши ҳокимлик ресурсларидан мустақил равишда фаолият олиб бориши учун ўз моддий ва ташкилий

¹⁴⁵ Каримов И.А. Халқ дарди билан яшайди. Иккинчи чақирик халқ депутатлари Фарғона вилояти Кенгашининг биринчи сессиясида сўзланган нутқ, 2000 йил 15 январь // Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т. 8 – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – Б. 319

базасини тақдим этиш; халқ депутатлари Кенгашининг функционал мустақиллигини таъминлаш мақсадида ҳокимнинг депутатликка сайланиш ва халқ депутатлари Кенгашини бошқариш ҳуқуқини бекор қилиш¹⁴⁶.

Бундай фикр 2010 йил Сенат томонидан халқ депутатлари Жиззах вилоят Кенгашида ўтказилган семинар иштирокчилари томонидан ҳам алоҳида таъкидланди. Хусусан ўтказилган сўровномада иштирокчиларнинг 35 фоизи ҳоким ва Кенгаш раиси вазифаларини бир киши бажаришини бекор қилиш таклифини беришди¹⁴⁷.

Президент И. А. Каримов ҳокимлар фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш, уларни вазифасига тайинлаш жараёнларини янада демократлаштиришга доимий равишда эътибор бериб келмоқда. Хусусан, давлат раҳбари ташаббуси билан қабул қилинган ва 2008 йилдан кучга кирган “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Конституциявий қонун ушбу фикр исботидир.

Ушбу қонунда Ўзбекистонда 2008 йилдан бошлаб “вилоят ҳокими ва Тошкент шаҳар ҳокими номзодлари Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан халқ депутатлари вилоят ва Тошкент шаҳар Кенгашларидаги партия гуруҳларининг ҳар бири билан маслаҳатлашувлар ўтказилгандан сўнг тегишли халқ депутатлари Кенгашига тасдиқлаш учун тақдим этилади”,- деган қоида белгилаб қўйилди.

Шу ўринда халқ депутатлари Наманган вилоят Кенгаши фаолиятига муурожаат қилиш мумкин. Маълумки, 2009 йил 27 декабрда бўлиб ўтган сайлов натижаларига кўра вилоят Кенгашига 60 нафар депутат сайланган бўлиб, улар 4 партия гуруҳига бирлашдилар. Жумладан, 2010 йил 15 январь куни вилоят Кенгашининг биринчи сессиясида Халқ демократик партиясидан сайланган 28 нафар депутат ХДП партия гуруҳи аъзоси қилиб, Ўзбекистон Либерал-демократик партиясидан сайланган 22 депутат ЎзЛиДеп партия гуруҳи қилиб, Ўзбекистон миллий тикланиш демократик партиясидан сайланган 8 депутат ЎЗМТДП партия гуруҳи қилиб, Ўзбекистон Адолат социал-демократик партиясидан сайланган 3 депутат ЎЗАСДП партия гуруҳи қилиб рўйхатга олиндилар. Сессияда вилоят ҳокимлигига номзод ҳар бир партия гуруҳига бирлашган депутатлар билан алоҳида маслаҳатлашиб, Президент ишончига сазовор бўлиб, тақдим қилинган ва амалда вилоятнинг ижтимоий-иқтисодий равнақи йўлида фаолият кўрсатиб келаётган Б.Т.Юсупов бир овоздан билан вилоят ҳокими этиб тасдиқланди¹⁴⁸.

Худди шундай тартибда барча вилоят ҳокимлари ва Тошкент шаҳар ҳокими маҳаллий Кенгашлар сессияларида тасдиқландилар.

¹⁴⁶ Ўзбекистонда давлат маҳаллий органларини ислох қилишнинг асосий йўналишлари. Иқтисодий тадқиқотлар маркази. – Тошкент, 2005. – Б. 49.

¹⁴⁷ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан 2010 йил 22 июнда Жиззах шаҳрида “Ҳокимият вакиллик органлари фаолиятининг ҳуқуқий асослари ва ҳозирги шароитда уларнинг фаолияти” самарадорлигини ошириш бўйича асосий вазифалар” мавзусида ўтказилган уқув-семинар материаллари. Жиззах, 2010 йил. – Б. 5.

¹⁴⁸ Халқ депутатлари Наманган вилояти Кенгашининг 2010 йил биринчи ташкилий сессияси материаллари. Халқ депутатлари Наманган вилояти Кенгаши жорий архиви. 03-ҳужжатлар йиғмажилди. 2010. – Б. 5.

Ушбу мисоллар яна шуни кўрсатмоқдаки, давлат ҳокимиятини амалга ошириш билан боғлиқ масалалар маҳаллий Кенгашлар депутатлари томонидан жамоа бўлиб, эркин фикрлаш ва ошқоралик, жамоатчилик фикрини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилмоқда. Табиийки, жойларда маҳаллий Кенгашлар депутатларининг фикрини ҳисобга олиб ҳудудлар раҳбарларини тасдиқлаш амалиёти мамлакатда давлат ҳокимиятини демократлаштириш жараёни изчил кечаётганини, айтиш вақтда депутатларнинг бу борада бевосита иштирок этаётганларини кўрсатади.

Қонун айтиш чоғда партия гуруҳларига катта масъулият ҳам юклайди. Жумладан, “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги қонуннинг “Қоракалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ҳамда маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларидаги партия гуруҳлари” деб номланган 14-моддасига киритилган ўзгартиришларга кўра партия гуруҳлари вилоят ёки Тошкент шаҳар ҳокимлари лавозимига тасдиқланган шахсларнинг фаолияти коникерсиз эканлиги ҳақида Ўзбекистон Республикаси Президентига асосланган ҳулосалар тақдим этиш ташаббуси билан чиқиш ҳуқуқига ҳам эга. Бу меъёр давлат ҳокимиятини демократлаштиришда маҳаллий Кенгашлар депутатлари масъулиятини, улар аъзо бўлган партия гуруҳлари масъулиятини оширади.

Таъкидлаш жоизки, қонунлар ва меъёрий ҳужжатларда вилоят, шаҳар ва туманлар ҳокимларининг, ташкилот, муассаса раҳбарларининг ҳам маҳаллий Кенгашлар ва доимий Комиссиялар йиғилишларида депутатлар олдида ҳисоб бериш тартибининг жорий этилиши ҳам давлат ҳокимияти ва бошқарувни демократлаштиришда муҳим кадамлардан биридир.

“Халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари Регламенти”га мувофиқ (24-модда), халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари ҳоким, ижро ҳокимияти бўлимлари, бошқармалари, бошқа таркибий бўлинма раҳбарларининг ҳисоботларини эшитадилар ва улар юзасидан қарорлар қабул қиладилар¹⁴⁹. Масалан, биргина 2005-2010 йилларда халқ депутатлари Самарқанд вилоят Кенгаши сессияларида вилоят ҳокими, унинг ўринбосарлари, вилоят ташкилотлари раҳбарларининг ҳисоботлари, халқ депутатлари Самарқанд шаҳар Кенгаши сессияларида эса 50 дан ортиқ масъул шахсларнинг ҳисоботлари эшитилган¹⁵⁰.

Умуман, маҳаллий Кенгашлардаги депутатларнинг сессияларда, Кенгашлардаги партия гуруҳлари ва доимий Комиссиялар таркибида фаол иштирок этишлари, муҳокама қилинаётган ҳар бир масала юзасидан эркин фикр-мулоҳаза билдиришлари, айтиш чоғда таклиф ва тавсияларни илгари суришлари давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятидаги демократик жараёнлардир. Бу ўз навбатида давлат ҳокимиятини жойларда демократлаштиришнинг муҳим кўриниши ҳамдир.

Шунингдек, депутатларнинг доимий Комиссиялар йиғилишларида ижроия ҳокимият тузилмалари раҳбарларининг ҳисоботларини эшитиш

¹⁴⁹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Аxbоротномаси. 3-сон. – Тошкент, 2007. – Б. 8

¹⁵⁰ Халқ депутатлари Самарқанд вилояти Кенгашининг 2005-2010 йилларда олиб борган фаолияти тўғрисидаги ҳисобот. Халқ депутатлари Самарқанд вилояти Кенгаши жорий архиви. 05-ҳужжатлар йиғмажилди. 2010. – Б. 11.

имкониятини яратилгани, биринчидан, маҳаллий Кенгаш депутатининг давлат ҳокимиятини демократлаштиришда амалий иштироки учун ҳукукий шарт-шароитлар яратилганини кўрсатса, иккинчидан, бу жараён депутатдан ҳудуд ёки сайлов округидаги ижтимоий-иқтисодий ривожланишга доир масалаларни ҳал қилишда кузатувчи ёки назорат қилувчи эмас, балки муаммолар ечишда фаол иштирок этишини ҳам такозо қилади.

Халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари фаолиятини янада такомиллаштириш масалалари қўриб чиқилаётган даврда, яъни 1995-2010 йиллар мобайнида мамлакат парламентининг ҳам доимий диққат-эътиборида бўлди. Масалан, биринчидан, қабул қилинган сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатларида халқ депутатлари вилоят, шаҳар ва туман Кенгашлари фаолиятини янада такомиллаштириш билан боғлиқ ҳукукий меъёрлар асослаб берилган бўлса, иккинчидан, Олий Мажлис Кенгашларида вилоятларда қонун ижроси билан боғлиқ масалалар муҳокама қилиниб, камчиликларни бартараф қилиш йўллари белгилаб берилди. Хусусан, 1995-2010 йиллар мобайнида мамлакатнинг барча вилояти ва Қорақалпоғистон Республикасида қонунлар ижроси атрофлича муҳокама қилинди. Олий Мажлис Кенгаши муҳокамасига биргина 1998 йилда Фарғона ва Наманган вилоятларида табиатни муҳофаза қилишга оид қонун ҳужжатлари, Тошкент вилоятида “Ташки иқтисодий фаолият тўғрисида”ги қонун, Фарғона вилоятида “Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун, Жиззах вилоятида “Қишлоқ хўжалиги қорхоналарини санация қилиш тўғрисида”ги қонун ижролари ҳақидаги масалалар киритилган¹⁵¹.

Олий Мажлисни маҳаллий Кенгашлар фаолиятини такомиллаштириш бўйича амалий ишлари яна шунда кўринадики, қонунлар ижроси билан боғлиқ масалалар Қўмиталар ва Комиссия йиғилишларида ҳам муҳокама қилиниб, тегишли тавсиялар бериб борилган. Жумладан, Олий Мажлисининг Бюджет, банк ва молия масалалари қўмитасида 1998 йил январиди Қашқадарё вилоятида солиққа оид қонун ҳужжатлари ижроси, шу йилнинг февралда Фарғона вилоятида “Қимматли қўғозлар бозори ва фонд биржаси тўғрисида”ги қонун ижроси муҳокама қилинган. Иқтисодий ислохотлар ва тадбиркорликни ривожлантириш қўмитасида эса 1998 йил июнь ойида Тошкент вилоятида “Ташки иқтисодий фаолият тўғрисида”ги қонун, йилнинг II чорагида Жиззах вилоятида “Кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириш тўғрисида”ги қонун, Хоразм вилоятида “Чет эл инвестициялари ва чет эллик инвесторлар фаолиятининг қафолатлари тўғрисида”и қонун ижролари кўриб чиқилган. Шунингдек, шу йилнинг октябрида Фан, таълим, маданият ва спорт масалалари қўмитаси томонидан Андижон вилоятида “Ўзбекистон Республмқаси Давлат герби тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси Давлат байроғи тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси Давлат мадҳияси тўғрисида”ги қонунлар, Сирдарё вилоятида “Халқ таълими тўғрисида”ги қонун ижролари, Самарқанд вилоятида Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга ошириш борасида кўрилаётган чора-

¹⁵¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 3-сон. – Тошкент, 1998. – Б. 85-86.

тадбирлар тўғрисидаги масалалар муҳокама қилинган. Аграр, сув ҳўжалиги масалалари ва озик-овқат масалалари кўмитасида эса Тошкент шаҳрида “Озик-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисида”ги конун, Бухоро вилоятида “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги конун ижролари, Мехнат ва аҳолини ижтимоий химоя қилиш кўмитасида Тошкент шаҳри, Тошкент ва Хоразм вилоятларида “Фуқароларнинг пенсия таъминоти тўғрисида”ги конун ижроси, Қурилиш ва уй-жой ҳўжалиги кўмитасида Наманган ва Сурхондарё вилоятларида “Архитектура ва шаҳарсозлик тўғрисида”ги конун ижроси, Матбуот ва ахборот кўмитасида Самарқанд, Сирдарё, Андижон ва Бухоро вилоятларида “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги конун ижролари муҳокама қилинган¹⁵².

Олий Мажлис Кенгаши ва Кўмиталарида нафақат вилоятлардаги конун ижролари таҳлил қилинди, балки маҳаллий Кенгашлар фаолиятини яхшилашга доир республика миқёсида конференциялар, семинарлар ўтказиш амалиёти ҳам жорий қилинди. Масалан, 2000 йил 16 майда Олий Мажлис томонидан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академиясида “Ижтимоий ҳаётнинг барча томонларини демократлаштириш жараёнини чуқурлаштиришда ҳокимият вакиллик органларининг мавқеини ошириш” мавзусида семинар-кенгаш ўтказилди. Семинарда Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси кўмиталарининг ҳамда халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашлари доимий комиссия раислари, депутатлар катнашди¹⁵³.

Семинар-кенгашда жамиятнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва бошқа соҳаларини янада эркинлаштириш халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари фаолиятини кучайтириш, жойларда нодавлат, жамоат тузилмаларининг мавқеини ошириш масалалари таҳлил қилинди. Давлат ҳокимияти марказий органларининг ваколатларини маҳаллий, ижтимоий демократик гузилмаларга босқичма-босқич ўтказиш, аҳолининг кенг қатламларини давлатни бошқаришга фаол жалб этиш таъқидланди. Шу муносабат билан маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари ишини ташкил этишнинг шакллари такомиллаштириш, ҳокимият тузилмалари устидан жамоатчилик назоратини ўрнатишнинг ишончли тизимини шакллантириш муаммоси муҳим масала бўлиб турганлиги қайд қилинди. Маҳаллий Кенгашлар депутатларининг ҳокимликлар, оммавий ахборот воситалари, сиёсий партиялар вилоят бўлинмаларининг ходимлари билан ўзаро ҳамкорлиги жуда муҳимлиги, маҳаллий ҳокимият вакиллик органларида хотин-қиз депутатларининг мавқеини ошириш зарурлиги алоҳида уқтирилди.

Ушбу семинар-кенгашнинг фойдали бўлганлиги ҳақида фикр юритиб халқ депутатлари Андижон вилояти Кенгаши доимий комиссияси раиси А.Содиқов “Семинар-кенгаш туфайли депутатлик фаолиятимизда эътибор беришимиз лозим бўлган асосий масалалар бўйича етарли тушунча ва материалларга эга бўлдик. Вилоят Кенгаши регламенти, вилоят Кенгаши иш

¹⁵² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 3-сон. – Тошкент, 1998. – Б. 75-82.

¹⁵³ Семинар-кенгаш бўлиб ўтди // Халқ сўзи. 2000. 17 май.

тартиби, доимий комиссиялар тўғрисидаги низомнинг ишлаб чиқилганлиги биз учун айтиш мумкин бўлди”, деб таъкидлади¹⁵⁴.

Маҳаллий Кенгашлар фаолиятини такомиллаштириш ва янада яхшилаш учун амалий ва услубий ёрдам бериш мамлакатда, айниқса Олий Мажлис Сенати ташкил қилиниши билан янада жонланди. Бу борада шуни айтиш жоизки, 2005 йил январдан иш бошлаган парламент юқори палатасининг фаолиятида халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари ишини яхшилаш борасида янги амалий тажриба вужудга келди. Бу тажриба шу билан изоҳланадики, XXI асрнинг биринчи ўн йиллигида миллий парламентчиликда мамлакат миллий давлатчилиги учун хос бўлган янги бир йўналиш яъни Олий Мажлис Сенатининг маҳаллий Кенгашлар билан ҳамкорлиги масаласини ҳаётнинг ўзи кун тартибига қўйган эди.

Маълумки, ўтган йиллар мобайнида Президент И.А.Каримовнинг ҳар бир маърузасида миллий парламент фаолиятини такомиллаштиришга мунтазам эътибор бериб келинди. Мақсад миллий давлатчиликнинг янги шаклу-шамойилини яратишгина эмас, тараққиётнинг ҳар бир янги босқичида уни жаҳон андозаларига мос мазмун билан бойитиш эди.

Шу жиҳатдан Олий Мажлис Сенатининг 2006 йил 24 февралдаги V ялпи мажлиси алоҳида аҳамиятга эга бўлди. Президент И.А.Каримовнинг ушбу мажлисда “Мамлакатимиз тараққиётининг қонуний асосларини мустаҳкамлаш фаолиятимиз мезони бўлиши даркор” мавзuidaги маърузасида нафақат парламент ривожини, балки маҳаллий Кенгашлар фаолиятини такомиллаштириш билан боғлиқ масалаларга алоҳида эътибор берилди¹⁵⁵. Аниқроғи ушбу мажлисда мамлакатда икки палатали парламент ташкил қилиш ғояси билан чиққан давлат раҳбари Сенатнинг бир йиллик фаолияти ҳақида таҳлилий хулоса қилиб, энди Ўзбекистон тараққиётининг кейинги босқичларида юқори палата фаолиятида маҳаллий Кенгашлар депутатлари билан ҳамкорлик ғоясини биринчи бўлиб илгари сурди ва уни устивор вазифа сифатида белгилаб берди. Бу билан Президент парламент юқори палатасининг маҳаллий Кенгашлар депутатлари корпуси билан ҳамкорлик қилиш ғоясини илгари суриш билан ўзбек парламентчилиги ҳақидаги қарашларини янги қолида билан бойитди.

Жумладан, маърузада “Сенат аъзолари ўз ваколатларини маҳаллий Кенгашлар депутатларидан олган ва уларнинг олий органдаги тўлақонли, айтиш вақтда шу Кенгашларга ҳисоб берадиган вакиллари сифатида фаолият кўрсатади. Бироқ амалда Сенат ва маҳаллий Кенгашлар ўртасида изчил, самарали алоқа ва ҳамкорлик ҳозиргача йўлга қўйилмаган”, деб таъкидлаган эди¹⁵⁶.

¹⁵⁴ Семинар-кенгаш бўлиб ўтди // Халқ сўзи. 2000. 17 май.

¹⁵⁵ Каримов И. А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари – олий кадрият. Т. 14. – Тошкент: Ўзбекистон, 2006. – Б. 143-144.

¹⁵⁶ Каримов И. А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари – олий кадрият. Т. 14. – Тошкент: Ўзбекистон, 2006. – Б. 143.

Ушбу вазифаларни ҳал этиш мақсадида Сенат томонидан барча даражадаги вакиллик ҳокимияти органлари ҳамкорлигини ташкилий ва ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашга, улар фаолиятини мувофиқлаштириб бориш механизмини яратишга қаратилган қатор чоралар амалга оширилди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Ҳаракат дастури қабул қилинди ва амалга ошириб келинмоқда. Халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг намунавий регламенти, Халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг доимий комиссиялари тўғрисидаги намунавий низом, Халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг фаолиятини ташкил этишга доир тавсиялар, Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг депутатлари бўлмиш сенаторларнинг сайловчилар билан алоқасини кучайтиришга доир тавсиялар, Олий Мажлис Сенати томонидан, Сенат аъзолари томонидан парламент сўрови юбориш тартиби ишлаб чиқилди ва жойларга етказиб берилиши таъминланди.

Олий Мажлис Сенати ялпи мажлисидаги маърузадан келиб чиқадиган вазифалар нафақат парламент Кенгашларида, балки жойлардаги маҳаллий Кенгашларда ҳам, унинг доимий комиссия йиғилишларида ҳам атрофлича муҳокама қилиниб, чора-тадбирлар белгиланди. Бу борада халқ депутатлари Хоразм вилояти Кенгашининг Қонунийлик, ҳуқуқ-тартибот, фуқаролар ҳавфсизлигини таъминлаш доимий комиссияси фаолияти диққатга сазовордир.

Комиссия 8 депутатдан иборат бўлиб, Сенат V ялпи мажлиси (2006 йил, февраль)дан сўнг сессиялар муҳокамасига киритилган масалалар хусусида хулосаларни бериш, Кенгаш ва ҳоким қарорларини ҳамда юқори давлат ҳокимияти идоралари қарорларини бажарилиши бўйича ташкилий ишларда фаол қатнаша бошладилар. Масалан, мазкур вилоят Кенгаши доимий Комиссияси ҳаёт талабидан келиб чиқиб, 2005 йил 24 апрелда “Олий Мажлис Сенати ва маҳаллий Кенгашлар ҳамкорлиги – ҳаётий зарурият” мавзусида амалий семинар ўтказди. Ушбу семинарга тайёргарлик қўриш жараёнида халқ депутатлари Урганч шаҳар ва туман Кенгашлари қонунийлик, ҳуқуқ-тартибот ва фуқаролар ҳавфсизлигини таъминлаш масалалари доимий Комиссиялари фаолияти ўрганилди ва шундай хулосага келиндикки, бу Комиссиялар аввалдан мавжуд Низом асосида иш ташкил қилганлар.

Жумладан, халқ депутатлари Урганч шаҳар Кенгаши Комиссияси томонидан сайловчиларни қабул қилиш жадваллари тузилган, унга қатъий амал қилинади. Хусусан, ҳар бир маҳалла фуқаролар йиғинида депутатлар хонаси ташкил қилинган. Вилоят ва шаҳар Кенгаши депутатлари ушбу хонада сайловчиларни қабул қилади, улар билан учрашувлар ўтказган. Эътиборлиси шундаки, доимий Комиссия аъзолари сайловчилар томонидан қўрилган масалаларни тезроқ ҳал қилишга қўмаклашиш мақсадида ҳар сешанба куни ўтадиган ҳокимлик соатида иштирок этадилар ва мутассадди ташкилотлар олдига уларни қўйиб, ҳал қилиш чорасини қўрганлар¹⁵⁷.

¹⁵⁷ Халқ депутатлари Хоразм вилояти Кенгаши жорий архиви. 05-ҳужжатлар йиғмажилди. 2005. – Б. 60.

Шундай ишлар халк депутатлари Андижон, Сурхондарё, Қашқадарё вилоятлари ва Тошкент шаҳар Кенгашларининг Қонунийлик, ҳуқуқ-тартибот ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш доимий Комиссияси аъзолари томонидан ҳам изчил амалга оширила бошланган.

Президент томонидан Олий Мажлис Сенати V ялпи мажлисида белгилаб берилган вазифаларни бажаришга қаратилган семинар, ўқув курсларини жойларда ўтказиш фойдали эканлиги нуктаи назаридан Сенат ташаббуси билан халк депутатлари маҳаллий Кенгашлари доимий комиссия раислари учун ўқув курслари ҳам мунтазам ташкил этилди. Жумладан, 2008 йил 28 февраль – 1 март кунлари мамлакатнинг барча вилоятларида халк депутатлари туман, шаҳар Кенгашлари доимий комиссиялари раислари учун ўқув-семинарлар ўтказилди (3.1-жадвал)¹⁵⁸.

Шунингдек, бундай ўқув курслар вилоят Кенгашлари доимий комиссия раислари учун ҳам ўтказилди. Жумладан, 2008 йил 14-18 ноябрь кунлари Тошкент шаҳрида халк депутатлари Тошкент, Фарғона, Наманган ва Андижон вилоятлари Кенгашлари доимий комиссия раислари ўқув-семинари бўлиб ўтди. Кейинчалик бундай семинарлар Самарқандда халк депутатлари Бухоро, Навоий, Самарқанд вилоятлари Кенгашлари доимий комиссия раислари учун, Урганчда Қорақалпоғистон Республикаси Жўкорғи Кенгеси, халк депутатлари Хоразм, Қашқадарё, Сурхондарё вилоятлари Кенгашлари доимий комиссия раислари учун ташкил этилди. Ўтказилган семинарларда келтирилган фикр-мулоҳазалар халк депутатлари маҳаллий Кенгашлари доимий Комиссиялари, депутатлар қолятини янада яхшилаш, уларни Сенат кўмиталари билан ҳамкорлиги, ўз навбатида мамлакатда кечаётган янгиланиш жараёнида фуқаролар иштирокини янада кенгайтириш имконини берди.

3.1-жадвал

Халк депутатлари туман ва шаҳар Кенгашлари доимий комиссиялари раислари ўқув-семинари жадвали

№	ҳудуд номи	вакти	Масъуллар	
1	Қорақалпоғистон Республикаси	22-23.02	С.Сафоев	Ташқи сиёсат масалалари кўмитаси раиси
2	Андижон вилояти	28-29.02	Б.Иминов	Бюджет ва иқтисодий ислохотлар кўмитаси раиси
3	Бухоро вилояти	26-27.02	А.Алтиев	Бюджет ва иқтисодий ислохотлар кўмитасида доимий ишловчи сенатор
4	Жиззах вилояти	26-27.02	М.Усмонов	Мудофаа ва хавфсизлик масалалари кўмитаси раиси
5	Навоий вилояти	29.02-01.03	Ғ.Алиев	Аграр, сув ҳўжалиги масалалари ва экология кўмитаси раиси

¹⁵⁸ Халк депутатлари маҳаллий Кенгашлари доимий комиссиялари раисларининг махсус ўқув курси кулланмаси. Наманган, 2008. – Б. 2.

6	Наманган вилояти	19-20.02	М.Ражабова	Қонунчилик ва суд-ҳуқуқ масалалари қўмитаси раиси
7	Самарқанд вилояти	27-28.02	Ғ.Алиев	Аграр, сув ҳўжалиги масалалари ва экология қўмитаси раиси
8	Сирдарё вилояти	28-29.02	М.Усмонов	Мудоффа ва хавфсизлик масалалари қўмитаси раиси
9	Сурхондарё вилояти	18-19.02	А.Алтиев	Бюджет ва иқтисодий ислохотлар қўмитасида доимий ишловчи сенатор
10	Тошкент вилояти	20-21.02	Э.Воҳидов	Фан, таълим, маданият ва спорт масалалари қўмитаси раиси
11	Фарғона вилояти	26-27.02	Б.Иминов	Бюджет ва иқтисодий ислохотлар қўмитаси раиси
12	Хоразм вилояти	21-22.02	С.Сафоев	Ташқи сиёсат масалалари қўмитаси раиси
13	Қашқадарё вилояти	21-22.02	Ғ.Алиев	Аграр, сув ҳўжалиги масалалари ва экология қўмитаси раиси

Олий Мажлис Сенатининг халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари ишيني яхшилашдаги энг самарали амалий фаолиятдан яна бири бу маҳаллий Кенгашлар билан биргаликда “Бирлашган сессия”лар ўтказиши бўлди. Биргина мисол ўтган давр мобайнида Сенат ва маҳаллий Кенгашлар ҳамкорлиги борасида “Бирлашган сессия”лар ўтказиш ҳамкорлигининг энг самарали шакли сифатида анъана тусини олди ва буни “Ўзбек парламентичилигидаги янги тажриба” деб аташ ўринли бўлар эди.

Масалан, 2005-2010 йилларда Сенат қўмиталари томонидан Жиззах, Сирдарё, Самарқанд, Хоразм, Қашқадарё, Сурхондарё, Наманган, Андижон, Фарғона, Навоий ва Бухоро вилоятларида 40 дан ортиқ конун ижросига бағишланган “Бирлашган сессиялар” бўлиб ўтди. Уларда депутатларнинг сайловчилар томонидан қўтарилган масалаларни хал қилишга, хар бир округ ёки худуд ижтимоий-иқтисодий муаммосини хал қилишда депутат иштирокнини, унинг масъулиятини оширишга қаратилиши лозимлигига қайта-қайта эътибор берилди.

Хулоса қилиб айтганда, юқорида санаб ўтилган ҳужжатлар Олий Мажлис Сенати ва маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг ҳамкорлигини ташкилий ва ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашга асос солди, шунингдек, улар фаолияти механизмини яратиш, маҳаллий Кенгашлар билан Сенат қўмиталари фаолияти йўналишларини аниқ белгилаб олиш имконини берди. Бу ўз навбатида халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларнинг худуд ва минтакалар ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги ўрни ва ролининг ортиши, маҳаллий Кенгашлар депутатлар корпусининг фаоллашувига олиб келди.

Назорат учун саволлар:

1. 1991 йил 29 декабрда умумхалк овоз бериш йўли билан Тошкент шаҳри ҳокимлигига ким сайланди?
2. Тошкентда қачон Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг вилоят, шаҳар ва туман ҳокимлари билан биринчи учрашуви бўлди?
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов вилоятларда ўтказилган халқ депутатлари маҳаллий кенгашлари сессияларида қандай масалаларга алоҳида эътибор қаратди?
4. Вилоят ҳокими ва халқ депутатлари кенгаши раиси вазифаларини бир киши бажаришини бекор қилиш бўйича қайси вилоятда сўровнома ўтказилган?

6-мавзу. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ва маданий ривожлантиришдаги фаолияти

Мустақиллик маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг минтақалар ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётига раҳбарлик соҳасидаги фаолияти самарадорлиги, унинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни ва ролининг ошиб боришини тақозо қилар эди. Чунки, XX аср 90-йилларининг дастлабки даврида, яъни 1994 йилга келиб Навоий вилоятида дон етиштириш режаси - 71,7, сабзавот - 86,8, полиз маҳсулотлари - 77,7, мева - 72,4 фоиз, пахта тайёрлаш режаси - 97,7 фоизга бажарилган¹⁵⁹ бўлса, Сирдарё вилоятида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини давлатга сотиш режалари белгиланган 12 асосий турдаги маҳсулотдан 6 таси, яъни 50 фоизи бўйича бажарилмай қолган. Пахта етиштириш - 93,7, сабзавот - 94,4, узум - 76,4, сут - 92,8, тухум - 72,5, асал - 16,4 фоизга бажарилди¹⁶⁰.

1994 йилда Тошкент шаҳридаги машинасозлик саноати комплекси корхоналарида маҳсулотлар ишлаб чиқариш, жумладан, экскаваторлар ишлаб чиқариш - 84,3 фоизга, автомобиль прицеплари ва ярим прицеплари - 64,3 фоизга, компрессорлар - 57,2 фоизга, пахта териш машиналари - 58,3 фоизга, тракторлар ишлаб чиқариш - 85,9 фоизга тушиб қолди¹⁶¹.

Самарқанд вилоятида эса биргина 1995 йилда саноат маҳсулоти 81,5 фоиз, халқ истеъмоли моллари 77,5 фоизга бажарилган. Гўшт ишлаб чиқариш эса 27 фоизга, сут маҳсулотлари - 52, қандолатчилик - 69, ип

¹⁵⁹ Каримов И.А. Фаолиятимиз давр руҳига мос бўлсин. Халқ депутатлари Навоий вилояти кенгашининг биринчи сессиясида сўзланган нутқ // Биздан овоз ва обод ватан қолсин. Т. 2. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – Б. 343-344.

¹⁶⁰ Каримов И.А. Ватан, эл манфаати муқаддасдир. Халқ депутатлари Сирдарё вилояти Кенгаши сессиясида сўзланган нутқ // Биздан овоз ва обод ватан қолсин. Т. 2. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – Б. 61.

¹⁶¹ Каримов И.А. Ҳалоллик ва фидойилик фаолиятимизнинг асосий мезони бўлсин. Халқ депутатлари Тошкент шаҳар Кенгаши сессиясида сўзланган нутқ // Биздан овоз ва обод ватан қолсин. Т. 2. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – Б. 101.

газламалар - 70, шойи - 36, трикотаж буюмлари - 45 фозизга камайиб кетган¹⁶² бўлса, мазкур йилда Жиззах вилояти республикада энг кўп галла экиладиган вилоятлардан бири бўлишига карамай кўзланган ҳосилнинг 40 фозизи етиштирилган ёки давлатга сотиш режаси атиги 53 фозизга етказилган¹⁶³, Наманган вилоятида эса барча турдаги хўжаликларда гушт сотиш топшириғи 82, сўт - 58, тухум - 63 фозиз бажарилган, ҳолос¹⁶⁴.

Келтирилган статистик маълумотлардан кўриниб турибдики, агар ҳар бир минтақа микёсида ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши муттасил таъминланишига эришилса, бу умумий тарзда мамлакат микёсидаги ижтимоий-иқтисодий ривожланишга ҳисса қўшган бўлар эди.

Мана шу ҳаётий заруриятнинг ўзи халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларидан қонун берган ваколат доирасида тегишли ҳудуд ижтимоий-иқтисодий ва маданий ривожланишининг изчил ўсиб боришини таъминлашни тақозо қилади.

Президент И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Жойларда вакиллик ва ижро ҳокимияти органларини тузишдаги асосий мақсад, биринчидан, шу жойларда давлат органларини тузишда аҳолининг иштирокини таъминлаш, иккинчидан, маҳаллий аҳамиятга эга масалаларни бамаънафит, кўпчилик бўлиб муҳокама қилиш ва тўғри қарор қабул қилиш, учинчидан, ижро ҳокимияти органлари фаолияти устидан маҳаллий микёсда назорат ўрнатиш эди”¹⁶⁵.

Мустақиллик йилларида маҳаллий ҳокимият органлари ҳукумат томонидан ишлаб чиқилган давлат сиёсатининг ҳудудлардаги ижросини таъминловчи тузилма сифатида иш қўрди. Хусусан, маҳаллий ҳокимият органлари аҳоли турмуш даражаси ва фаровонлигини оширишга, ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий соҳаларда ривожланишига йўналтирилган ҳудудий сиёсатни ишлаб чиқувчи ва амалга оширувчи орган бўлиб қолди¹⁶⁶. “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги қонунда бу органларга ўз ҳудудларида ижтимоий-иқтисодий соҳаларда кенг доирадаги масалаларни ҳал қилиш вазифаси юкланган. Масалан, қонуннинг 24-моддасида халқ депутатлари Кенгашлари ҳокимнинг тақдимида мувофиқ ҳудудни ривожлантиришнинг истиқболга мўлжалланган дастурларини, туман, шаҳарнинг бош режаси ва уни қўриш қоидаларини тасдиқлайди деб белгиланган бўлса, қонуннинг 25-моддасида эса вилоят, туман ва шаҳарни иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришнинг асосий йўналишларини халқ депутатлари Кенгаши тасдиғига ҳоким томонидан тақдим қилинади, деб

¹⁶² Каримов И.А. Халқ ташвиши билан яшайлик. Халқ депутатлари Самарқанд вилояти Кенгаши сессиясида сўзланган нутқ // Бунёдкорлик йўлидан. Т. 4. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – Б. 101.

¹⁶³ Каримов И.А. Ислохот – аввало одамлар онгидати ўзгаришидир. Халқ депутатлари Жиззах вилояти Кенгашининг сессиясида сўзланган нутқ // Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. Т. 5. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – Б. 198.

¹⁶⁴ Каримов И.А. Ҳалол яшаш ва ҳалол меҳнат қилиш – бурчимиз. Халқ депутатлари Наманган вилояти Кенгаши сессиясида сўзланган нутқ // Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. Т. 5. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – Б. 226.

¹⁶⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интиломда. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – Б. 207.

¹⁶⁶ Ўзбекистонда давлат маҳаллий органларини ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари... – Б. 7.

кўрсатилган¹⁶⁷. Булардан маълум бўлаяптики, маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг у ёки бу ҳудудни ривожлантиришнинг истикболга мўлжалланган дастурларини қабул қилишга қаратилган фаолияти, уларнинг ўз ҳудудларини ижтимоий-иктисодий ривожлантиришдаги раҳбарликни таъминловчи асосий омиллардан деб ҳисоблаш керак.

Яна шунини таъкидлаш жоизки, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ҳудудни ижтимоий-иктисодий ривожланишига раҳбарлиги “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги қонунга “Маҳаллий давлат ҳокимияти фаолиятининг иктисодий асоси” деган махсус бобнинг киритилиши билан ҳам янги мазмун ва моҳият касб этди. Натижада раҳбарлик самарадорлигининг иктисодий кафолати вужудга келди, зеро аввалги қонунларда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг иктисодий асослари четда қолган эди. Демак, бу қонун моддалари аввало, маҳаллий вакиллик органларининг иктисодий томондан мустақиллигини таъминлашга ҳам қаратилди.

1991-2010 йилларда халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг ҳудудларни ижтимоий-иктисодий ва маданий ривожлантиришдаги амалий фаолияти билан боғлиқ тажрибалар ҳақида гапирганда, аввало, ушбу масалалар маҳаллий Кенгашларнинг сессияларида мунтазам кўрилиб, муҳокама қилиб борилганини таъкидлаш лозим.

Масалан, мазкур даврда маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари ҳар бир ҳудудни ижтимоий-иктисодий ривожлантиришни Кенгаш йўғилишларида ва сессияларида мунтазам кўриб бордилар ва ҳудудни ижтимоий-иктисодий ривожлантириш чора-тадбирларини белгиладилар. Жумладан, халқ депутатлари Фарғона вилояти Кенгашининг 2003-2005 йилларда 10 марта сессияси ўтказилган бўлиб, 2003 йилда 8 та, 2004 йилда 10 та ва 2005 йилда 18 та ҳудудни ривожлантиришнинг истикболга мўлжалланган дастурлари қабул қилинган. Бундан ташқари халқ депутатлари вилоят Кенгашининг ижтимоий-иктисодий ривожланишини таъминлашга оид масалалар бўйича назорат ишлари сони 2003 йилда 3 та, 2004 йилда 4 та ва 2005 йилда 4 та ҳамда атроф-муҳитни муҳофаза қилишга доир масалалар бўйича назорат ишлари сони 2003 йилда 1 та, 2004 йилда 2 та ва 2005 йилда 2 тани ташкил этган¹⁶⁸.

Ана шундай саъйи-ҳаракатлар натижасида эса Фарғона вилояти Ўзбекистоннинг ривожланган ҳудудларидан бирига айланиб бораётганини кўплаб мисолларда кўриш мумкин. Биргина 2007 йил давомида эришилган амалий натижалар ҳам бу фикрни тасдиқлайди. Шу даврда ялпи ҳудудий маҳсулот ишлаб чиқариш – 7,9 фоиз, саноат маҳсулотлари – 7,2 фоиз, кишлоқ хўжалиги – 8,4 фоиз, халқ истеъмоли моллари – 11,8 фоиз, пуллик хизматлар 20 фоизга ошгани вилоят иктисодиётидаги ўсиш суръатларидан далолат

¹⁶⁷ “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. Ўзбекистон Республикасининг янги қонуналар тўплами. – Тошкент: Адолат, 1995. – Б. 13-14.

¹⁶⁸ Ўзбекистон Республикаси “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонуни мониторинги натижалари. Масъул муҳаррир Ф.Х.Отахонов. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти, 2006. – Б. 8-9.

беради. Бу борада, айниқса, энгил саноат тармоғида катта ишлар килинмоқда. 2007 йилнинг ўзида соҳага 81,3 миллион АҚШ доллари миқдоридagi инвестиция, жумладан, 20,2 миллион долларлик тўғридан-тўғри хорижий инвестиция ва кредитлар жалб этилганини таъкидлаш жоиз. Вилоятда 2006-2007 йиллар мобайнида Маҳаллийлаштириш дастури доирасида салкам 22 миллиард сўмлик махсулот ишлаб чиқарилди ва бу ўз навбатида 17,7 миллион доллар миқдоридa валютани иктисод килиш имконини берди¹⁶⁹.

Мамлакатнинг бошқа вилоятларида ҳам маҳаллий Кенгашлар шундай ишларни амалга ошира бошладилар. Жумладан, халқ депутатлари Самарканд вилояти Кенгаши сессияларида ҳам ҳудудни ижтимоий-иктисодий ривожлантиришга доир масалалар мунтазам равишда муҳокама қилиб борилган ва тегишли чора-тадбирлар белгиланган. Хусусан, халқ депутатлари вилоят Кенгашининг 2003-2005 йилларда 12 марта сессияси ўтказилган ҳамда жами 32 та ҳудудни ривожлантиришнинг истикболга мўлжалланган дастурлари қабул қилинган. Шунингдек, халқ депутатлари вилоят Кенгашининг ижтимоий-иктисодий ривожланишини таъминлашга оид масалалар бўйича назорат ишлари сони 2003 йилда 2 та, 2004 йилда 3 та ва 2005 йилда 3 та ҳамда атроф-муҳитни муҳофаза қилишга доир масалалар бўйича назорат ишлари сони 2 тани ташкил этган¹⁷⁰.

Қўлланманинг аввалги мавзуларида Президент И.А.Каримовнинг Олий Мажлиси Сенатининг бешинчи ялпи мажлисидаги дастурий маърузасида умумдавлат манфаатлари билан минтакавий манфаатларнинг мутаносиблигига эришиш, мамлакатда ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иктисодий ислохотларни изчил амалга ошириш учун парламент юқори палатасининг халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари, шунингдек ижро этувчи ҳокимиятнинг маҳаллий органлари билан ҳамкорлигини тубдан яхшилаш зарурлиги алоҳида таъкидланган эди.

Шу мақсадда 2007 йил 26 январда Олий Мажлис Сенати қарори билан халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари ва ижро этувчи ҳокимият органлари билан ҳамкорлиги, уларнинг минтакавий ривожланиш муаммоларини ҳал этишдаги фаолиятини мувофиқлаштиришни таъминлаш масалалари бўйича сенаторлар орасидан 14 кишидан иборат гуруҳ тузилди. Гуруҳга сенатор Ғ.Алиев раҳбар этиб белгиланди. Мазкур гуруҳ қисқа вақт ичида Сирдарё, Тошкент, Фарғона вилоятларида халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари ҳамда Тошкент шаҳар Кенгаши ўз амалий фаолиятида ҳудудларнинг ривожига қандай раҳбарлик қилаётганини ўрганиб чиқди. Ўрганиш ва таҳлил қилиш натижасида гуруҳ аъзолари маҳаллий Кенгашларнинг, улар доимий комиссияларининг иши бўйича шундай хулосага келдиларки, ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иктисодий ислохотлар дастурларини амалга оширишда маълум тажрибалар тўпланишига қарамай, уларнинг бу борадаги фаоллиги

¹⁶⁹ Каримов И. А. Халқ депутатлари Фарғона вилояти кенгашининг сессиясида сўзланган нутқ // Мамлакатни модернизация қилиш ва иктисодий-тимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Т. 16. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – Б. 256.

¹⁷⁰ Ўзбекистон Республикаси “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонуни мониторингнинг натижалари... – Б. 8-9.

етарли эмас эди. Жумладан, маҳаллий Кенгашлар томонидан вакиллик ҳамда назорат ваколатларини амалга оширишда камчиликлар мавжудлиги, маҳаллий Кенгашларнинг сессияларида минтақанинг ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал қилишга доир аниқ чора-тадбирларни кўриб чиқишга етарлича эътибор берилмаётгани, минтақаларни ривожлантириш дастурларини қабул қилиш, аҳоли турмушини яхшилаш йўналишида ташаббус кўрсатилмаётгани, доимий комиссиялар ишида эса расмийлик билан ёндошув ҳоллари кўп учрагани қайд қилинди. Аслида бу муаммолар ечими масаласи маҳаллий Кенгашлар ваколати доирасида кўриб чиқишига, хусусан Кенгаш доимий комиссиялари ҳамда депутатлари ваколатига кирса-да, амалда фуқаролар мазкур маҳаллий аҳамиятга молик муаммолар бўйича Сенатга мурожаатлари орғиб борган. Бундан кўриниб турибдики, жойларда қабул қилинаётган янги қонунларнинг, мамлакат Президенти фармонлари ва қарорларининг, Ҳукумат қарорларининг ҳамда бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг моҳияти ва аҳамиятини аҳолининг онги ҳамда шуурига етказиш ишлари талаб даражасига кўтарилмаган. Хусусан, халқ депутатлари Пскент тумани Кенгаши (Тошкент вилояти) мажлисларида режалаштирилган масалалар кўрилмаган, мажлисларнинг баённоmaları ҳамда қарорлари лозим даражада расмийлаштирилмаган. Бу эса ўз навбатида мазкур Кенгашда қабул қилинадиган қарорларга расмийлик билан ёндошилаётганлиги ва бу қарорлар бажарилмаслигидан далолат беради. Бундан ташқари халқ депутатлари Пскент тумани Кенгашининг доимий комиссиялари мажлислари мунтазам ўтказилмаган. Боз устига доимий комиссияларнинг раислари ўз ваколатларини яхши билмайдилар. Халқ депутатлари Оқолтин (Сирдарё вилояти) ҳамда Бешарик (Фарғона вилояти) туманлари Кенгашлари фаолиятида ҳам шундай камчиликлар аниқланган¹⁷¹.

2007 йил мобайнида мазкур гуруҳ томонидан халқ депутатлари Бухоро ва Қашқадарё вилоят Кенгашларининг 2005–2006 йиллардаги фаолиятлари ҳам таҳлил қилиб чиқилди ва қайд этилдики, халқ депутатлари вилоят Кенгашларининг сессияларида Олий Мажлис Сенати Кенгашининг “Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Сенатнинг ва Сенат кўмиталарининг қарорлари ижро этилишини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари ва ижро этувчи ҳокимият органлари билан ҳамкорлиги тўғрисида”ги 2006 йил 29 июнда қабул қилинган 200–I-сонли Қарори муҳокамаси ўтказилган. Халқ депутатлари Кенгашлари фаолиятига тааллуқли ҳужжатлар ҳисобини юритиш ва уларни тизимга солиш ишлари амалга оширилган.

Айни чоқда халқ депутатлари Бухоро шаҳар ва Вобкент туман Кенгашларининг, шунингдек халқ депутатлари Қарши шаҳар, Яққабғ,

¹⁷¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг “Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Сенатнинг ва Сенат кўмиталарининг қарорлари ижро этилишини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари ва ижро этувчи ҳокимият органлари билан ҳамкорлиги тўғрисида”ги Қарорининг бажарилиши ҳақида”ги № 294-I сонли Қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати жорий архиви. 2007.

Чирокчи, Шахрисабз, Китоб, Касби туман Кенгашларининг доимий комиссиялари ишларида ижобий ўзгаришлар бўлган¹⁷².

Шунингдек, Олий Мажлис Сенати Кенгашининг 2008 йил 31 январь куни бўлиб ўтган мажлисида Жиззах, Сирдарё ва Тошкент вилоятларидаги халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашларининг 2005–2007 йиллардаги фаолияти тўғрисидаги масала кўриб чиқилган.

Маҳаллий Кенгашлар фаолиятини режалаштириш яхшиланганлиги натижасида улар томонидан кўриб чиқилаётган, минтакаларни ривожлантириш билан боғлиқ масалалар доираси аввалги йилларга нисбатан анчагина кенгайган. Жойлардаги сенаторлар ҳамда халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг депутатлари томонидан сайловчилар кўтарган масалаларни ҳал этишга қаратилган ишлар олиб борилган. Шунингдек, уларнинг минтакавий ривожланиш масалаларни ҳал этишдаги фаолиятида самарадорликни ошириш мақсадида шу вилоятлардан сайланган сенаторлар ва мазкур Кенгашларнинг депутатлари олдига аниқ вазифалар кўйилган ҳамда улар муайян туманларга бириктирилган.

Жойлардаги иш аҳволини ўрганишда шу нарса маълум бўлдики, халқ депутатлари Жиззах вилоят Кенгашининг доимий комиссиялари томонидан минтака учун долзарб дастурлар, хусусан “Фермер хўжалигини ривожлантириш”, “Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш”, “Вилоят аҳолисини тоза ичимлик сув билан таъминлашни яхшилаш” дастурлари ишлаб чиқилиб амалга оширишга киришилган¹⁷³.

Сирдарё вилоятидаги халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари томонидан минтака иктисодиётини ва ижтимоий соҳасини янада ривожлантириш билан боғлиқ тавсиялар ҳамда таклифларни амалга ошириш тадбирлари мунтазам ўтказиб келинган. Халқ депутатлари Сирдарё вилоят Кенгашининг раиси, шунингдек, депутатлар ва сенаторлар томонидан вилоятнинг туман ҳамда шаҳарларида фуқароларни ҳар hafta қабул қилиш анъана бўлиб қолган. Аҳолини ишга жойлаштириш ва ижтимоий муҳофаза қилиш, фермерлик ҳаракатини ривожлантириш ҳамда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари фаолиятини янада жонлантириш масалалари халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари доимий комиссияларининг мажлислари ҳамда Кенгаш сессияларида муҳокама этилган. Жумладан, вилоятда доимий комиссиялар сони 72 тани ташкил этган бўлиб, 2005–2007 йилларда жойларда фуқаролар билан 1400 дан ортиқ учрашувлар ўтказилган¹⁷⁴.

Тошкент вилоятида, бошқа вилоятлардан фарқли ўлароқ, маҳаллий Кенгашлар минтақанинг долзарб масалаларини ҳал этишда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари билан биргаликда иш олиб бориш йўлга кўйилган. Жумладан, вилоятдаги халқ депутатлари Кенгашлари доимий комиссияларининг аъзолари, сенаторлар ва депутатлар фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари билан биргаликда аҳолини ишга жойлаштириш,

¹⁷² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг “Халқ депутатлари Бухоро ва Қашқадарё вилоят Кенгашларининг 2005–2006 йиллардаги фаолияти тўғрисида”ги № 368-1 сонли Қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати жорий архиви. 2007.

¹⁷³ Олий Мажлис Сенатида // Халқ сузи. 2008. 1 февраль. №23.

¹⁷⁴ Масъулият ортида – халқ ишончи // Сирдарё ҳақиқати. 2008. 5 февраль.

шахарлар, шахарчалар ҳамда кишлокларни ободонлаштириш дастурларини амалга оширишга, шунингдек, аҳоли ўртасида спорт ва соғломлаштириш ишларини яхшилашга қаратилган тadbирлар ўтказилган. Хусусан 2006-2007 йилларда Тошкент вилоятида қарийб 80 минг киши ишга жойлаштирилган, 67 та аҳоли пунктида ободонлаштириш ишлари ўтказилган.

Олий Мажлис Сенати Кенгаши шуни ҳам қайд этдики, олиб борилган ишлар натижасида халқ депутатлари Жиззах вилоят, Жиззах шаҳар, Фориш, Зомин, Зарбдор, Мирзачўл, Пахтакор туманлари, Сирдарё вилояти, Янгиер шаҳар, Оқолтин, Ховос туманлари, Тошкент вилоят, Чирчик шаҳар, шунингдек, Қибрай, Ўрта Чирчик, Зангиота туманлари Кенгашлари фаолиятида ижобий ўзгаришлар юз берган. Шунингдек, Сенат Кенгаши мажлисида сенаторлар Жиззах, Сирдарё ва Тошкент вилоятларидаги халқ депутатлари айрим туман, шаҳар Кенгашларининг ишидаги мавжуд камчиликлар ҳамда фойдаланилмаётган резервларга эътибор қаратилган. Шу муносабат билан мазкур минтақаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш билан боғлиқ устувор масалаларни ҳал этишда халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари ва улардаги доимий комиссияларнинг ташкилий ишларни янада кучайтирилиши муҳим эканлигига алоҳида урғу берилди. Мажлисида халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг сессиялари ва тегишли доимий комиссияларнинг мажлисларида минтақаларни устувор ривожлантириш масалаларини мунтазам равишда муҳокама этиш, қабул қилинган қарорларнинг ижроси устидан назорат олиб бориш, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари ва улардаги доимий комиссиялари ишларини минтақанинг долзарб масалаларини инобатга олган ҳолда режалаштиришни янада такомиллаштириш, доимий комиссияларнинг қилинган ишлар юзасидан ҳисоботларини халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг мажлисларида тинглаш зарурлиги ҳақида ҳам тақлифлар билдирилди¹⁷⁵.

Олий Мажлис Сенати мониторинги тахлили шуни кўрсатдики, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг самарали фаолият олиб бориши соҳасида Сирдарё вилоятида муайян ижобий ўзгаришлар рўй бергани эътироф этилди. 2005-2008 йиллар мобайнида халқ депутатлари Сирдарё вилояти Кенгашининг ўн битта сессияси ўтказилиб, уларда минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга оид долзарб масалалар муҳокама қилинган. Ташкилот, уюшма ва бошқармалар раҳбарларининг ҳисоботини эшитиш амалиёти яхши натижалар берган. Депутатлар ҳаётнинг турли жабҳаларига қизиқиш билдирганлар. Жумладан, вилоят сессияларининг бирида вилоят прокурори ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш бўйича бажарилган ишлар юзасидан уларга батафсил ахборот берган бўлса, яна бошқа бирида эса меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси бошлиғи қасаначиликни ривожлантириш, шахсий ёрдамчи, дехкон ва фермер хўжалиқларида чорва молларини кўпайтириш йўли билан аҳоли бандлигини таъминлаш борасида қилинган ишлар хусусида депутатларни хабардор этган. Яна бир сессияда “Маҳалла” жамғармаси

¹⁷⁵ Олий Мажлис Сенатида // Халқ сўзи. 2008. 1 февраль. №23.

вилоят бўлими раисининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан тасдиқланган “Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари фаолиятини такомиллаштиришга доир 2007-2008 йилларга мўлжалланган Ҳаракат дастури”нинг бажарилиши юзасидан ҳисоботи тингланган. Ушбу масалаларнинг барчаси муҳокама қилиниб, аниқланган камчиликларни бартараф этиш юзасидан чора-тадбирлар режаси ишлаб чиқилган.

Олий Мажлис Сенати билан халқ депутатлари Сирдарё вилоят Кенгашининг алоқаларини мустаҳкамлаш доирасида доимий комиссияларнинг вилоят иктисодиётини ривожлантириш ҳамда ижтимоий масалаларни ҳал этиш билан боғлиқ тавсияномалари бажариб келинган. Шунингдек, конунлар, фармонлар ва Кенгаш сессияларида қабул қилинган қарорлар ижросини назорат қилиш ҳам яхши йўлга қўйилган. Халқ депутатлари Янгиер шаҳар, Оқолтин ва Ховос туманлари Кенгашлари депутатлари фаолияти ижобий томонга ўзгарган.

“Парламент юқори палатаси томонидан ўтказилган мониторинг бизга кўп томонлама фойдали бўлди, - дейди халқ депутатлари Сирдарё вилояти Кенгаши ижтимоий-маданий ривожлантириш масалалари бўйича доимий комиссия раиси Фарҳод Шерназаров. – Олий Мажлис Сенати билан алоқаларни мустаҳкамлаш борасида ўзаро фикрлашдик ҳамда тажриба алмашиш имкониятига эга бўлдик. Умумхалқ ишларига ҳар биримиз фидойилик билан ёндошсаккина, маҳаллий вакиллик органларига аҳолининг ишончи ортаверади”¹⁷⁶.

Тадқиқот давомида Андижон, Наманган ва Фарғона халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларининг 2005-2010 йиллардаги фаолияти таҳлил қилиб чиқилганда бир қатор ижобий ҳолатлар билан биргаликда бажарилиши зарур бўлган вазифалар ҳам мавжудлиги аниқланди.

Масалан, мазкур даврда Андижон вилоятидаги халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларида 448 нафар депутат фаолият кўрсатган бўлиб, уларнинг 401 нафари олий, 32 нафари ўрта-махсус, 15 нафари ўрта маълумотга эга бўлган¹⁷⁷. Наманган вилоятидаги халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларида эса 401 нафар депутат фаолият олиб борган бўлса, уларнинг 363 нафари олий, 28 нафари ўрта-махсус, 10 нафари ўрта маълумотли бўлган¹⁷⁸. Фарғона вилоятидаги халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларининг 607 нафар депутатидан 529 нафари олий, 69 нафари ўрта-махсус, 9 нафари ўрта маълумотга эга бўлган¹⁷⁹.

Мазкур давр мобайнида халқ депутатлари Андижон, Наманган, Фарғона вилоятлари Кенгашлари ҳамда Андижон, Наманган, Қўқон, Асака шаҳарлари Кенгашлари ва Балиқчи, Олтинқўл, Чуст, Тошлоқ, Фарғона туманлари Кенгашлари сессияларида мунтазам равишда ҳудуд учун долзарб муаммоларнинг ечимига оид масалалар муҳокама этиб борилган.

¹⁷⁶ Маҳаллий Кенгашларда // Халқ сузи. 2008. 3 февраль. №24.

¹⁷⁷ Халқ депутатлари Андижон вилоят Кенгашининг жорий архиви. 02-ҳужжатлар йиғмажилди. 2008. – Б. 2.

¹⁷⁸ Халқ депутатлари Наманган вилоят Кенгашининг жорий архиви. 02-ҳужжатлар йиғмажилди. 2008. – Б. 3.

¹⁷⁹ Халқ депутатлари Фарғона вилоят Кенгашининг жорий архиви. 02-ҳужжатлар йиғмажилди. 2008. – Б. 2.

Шу билан бирга халк депутатлари маҳаллий Кенгашлари ҳамда улар хузуридаги доимий комиссиялар томонидан тегишли ҳудудга тааллуқли муаммоли масалаларни кўтариб чиқиш, уларни ҳал этишга қаратилган фаолиятнинг аввалги йилларга қараганда жонланганлигини кузатиш мумкин. Масалан, халк депутатлари Қўқон шаҳар Кенгашининг Аграр, сув ҳўжалиги ва экология масалалари доимий комиссияси томонидан шаҳарда ичимлик суви таъминоти билан боғлиқ муаммони ҳал этиш мақсадида олиб борилган саъй-ҳаракатлар натижасида биргина 2007-2008 йилларда 14 та артезиан кудуғи ишга туширилган, бу мақсадларга 512 миллион сўмлик маблағ сарфланган¹⁸⁰.

Халк депутатлари Фарғона вилоят Кенгашининг Аграр, сув ҳўжалиги ва экология масалалари доимий комиссияси томонидан эса Бешарик, Данғара, Фуркат, Ўзбекистон туманлари сессияларида ҳудуддаги мелиоратив ҳолати ёмонлашган ерларда алмашлаб экиш орқали ахволни яхшилаш масалалари муҳокама қилиб борилган ҳамда масалага оид аниқ таклиф ва ташаббус билан чиқилган¹⁸¹.

Тахлиллар давомида Олий Мажлис Сенати томонидан халк депутатлари маҳаллий Кенгашларининг фаолиятини жонлантириш, уларни том маънода вакиллик органига айлантириш борасида амалга оширилаётган тадбирлар натижасида маҳаллий Кенгашлар фаолиятида кўплаб ижобий ҳолатлар кўзга ташланганини кўриш лозим. Биринчидан, кейинги йилларда депутатларнинг фаоллиги анча ошганини, уларнинг ҳуқуқий онги, дунёқараши ўзгарганини, иккинчидан, депутатларда муайян масалаларни ҳал этишда дадиллик, узокни кўра билиш, одамларнинг ўй-ташвишлари билан яшаш, эл-юрт манфаатлари йўлидаги фидойилик каби хусусиятлар намоён бўлганини, учинчидан, фуқароларнинг маҳаллий Кенгашлар ва депутатларга бўлган ишончи ҳам ортганини кузатиш мумкин. Муҳими шундаки, аҳоли аввалги йилларга қараганда, ўзларини кизиқтирган ёки қийнаётган масалалар юзасидан депутатларга кўпроқ мурожаат қила бошлаганлар.

Шу билан бирга Андижон, Наманган, Фарғона вилоятларидаги халк депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашлари фаолиятидаги камчиликлар, ҳал этилиши лозим бўлган муаммо ва масалаларни ҳам кўрсатиб ўтиш мумкин. Хусусан, халк депутатлари маҳаллий Кенгашларида иш юритишнинг ахvoli мавжуд талабларга тўла жавоб бермаётгани, уларнинг ҳисоботларида таҳлил, баъзи ҳолларда эса аниқлик етишмаётгани аниқланди. Масалан, халк депутатлари Қувасой шаҳар, Кува туман Кенгашлари фаолияти ҳақидаги ҳисоботлар талабга умуман жавоб бермаслиги¹⁸², халк депутатлари Косонсой ва Наманган туман Кенгашларида эса халк депутатлари туман Кенгашлари фаолияти тўғрисидаги ҳисоботлар ўрнига туман ҳокимларининг ҳоким сифатидаги олиб борган ишлари тўғрисидаги

¹⁸⁰ Халк депутатлари Қўқон шаҳар Кенгаши жорий архиви. 05-ҳужжатлар йиғмажилди. 2008. – Б.15.

¹⁸¹ Халк депутатлари Фарғона вилоят Кенгашининг жорий архиви. 05-ҳужжатлар йиғмажилди. 2008. –Б. 2.

¹⁸² Халк депутатлари Қувасой шаҳар Кенгаши жорий архиви. 05-ҳужжатлар йиғмажилди. 2009. –Б. 12; Халк депутатлари Кува туман Кенгаши жорий архиви. 05-ҳужжатлар йиғмажилди. 2009. –Б. 14.

хисоботлар эшитилгани кўрсатиб ўтилган¹⁸³. Бундан ташқари жойлардаги халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари ҳамда улар ҳузуридаги доимий комиссиялар иш режаларини тузишида ҳам расмийликка тўла барҳам берилмаганлигини кўриш мумкин. Айрим туман Кенгашларида режага киритилган масалалар қолиб, унда йўқари кўрилган, иш режасига эса тегишли ўзгартиришлар киритилмаган. Масалан, халқ депутатлари Хонобод шаҳар Кенгашининг 2006 йилда иш режасига киритилган олтита масаладан фақатгина иккитаси, режадан ташқари эса бешта масала кўрилган¹⁸⁴.

Мустақиллик йилларида халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг ҳар бир ҳудуд ижтимоий-иқтисодий тараққиётидаги ўрни ва роли Наманган вилояти мисолида яққол кўринади. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 28 ноябрдаги ПФ-4058 сонли “Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида”ги Фармонининг вилоятда бажарилишини таъминлаш мақсадида вилоят ҳокимининг 2008 йил 31 декабрдаги 222-сонли қарори тасдиқланган. Фармонда белгиланган вазифаларни бажариш юзасидан чора-тадбирлар дастури ишлаб чиқилган. Фармон ижроси бўйича 2008-2009 йилларда 26 марта йиғилиш ўтказилиб, бунда корхоналарнинг 42 тасини вилоят даражасидаги муаммолари ҳал этилган. 15 та муаммо Вазирлар Маҳкамасига тақдим қилиниб, шундан 7 таси ижобий ҳал қилинган. Бундан ташқари вилоятда ишлаб чиқарилаётган енгил саноат ҳамда чармпойабзалли маҳсулотларни ихтисослаштирилган махсус дўконларда сотишни йўлга қўйиш мақсадида вилоят Архитектура ва қурилиш бошқармаси томонидан ҳудудларда 21 та, “Матлуботсавдо” АК томонидан 11 та ҳамда вилоят “Ўзулгуржисавдоинвест” МЧЖ томонидан эса 9 та дўконлар ташкил этилган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 24 августдаги “2009-2012 йилларда Наманган вилоятида кичик бизнес, тадбиркорлик ва касаначиликни ривожлантириш дастури тўғрисида”ги 246-сонли Қарори вилоятда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш, вилоятнинг ишлаб чиқариш ва меҳнат салоҳиятидан тўлиқ фойдаланиш, янги иш ўринларини ташкил этиш, ички бозорни маҳаллий товарлар ва хизматлар билан тўлдириш, аҳоли бандлигини ва даромадини оширишга қаратилган. Унда вилоятда 2009 йилда 2684 та янги иш ўрни, 2010 йилда 3094 та, 2011 йилда 4151 та, 2012 йилда 5215 та янги иш ўринлари яратиш белгиланган¹⁸⁵. Мазкур қарорлар ижроси доимий равишда вилоят Кенгашининг сессияларида муҳокама қилиб борилган ва тегишли чора-тадбирлар ишлаб чиқилган.

¹⁸³ Халқ депутатлари Косонсой туман Кенгаши жорий архиви. 05-ҳужжатлар йиғмажилди. 2009. – Б. 17; Халқ депутатлари Наманган туман Кенгаши жорий архиви. 05-ҳужжатлар йиғмажилди. 2009. – Б. 15.

¹⁸⁴ Халқ депутатлари Хонобод туман Кенгаши жорий архиви. 04-ҳужжатлар йиғмажилди. 2008. – Б. 16.

¹⁸⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан 2009 йил 27 мартда қабул қилинган “Инкирозга қарши чораларнинг 2009-2012 йилларга мўлжалланган Дастурини сўзсиз бажариш борасида маҳаллий ҳокимият органларининг роли ва масъуллиги тўғрисида”ги 624-1 сонли Қарорининг ижро этилиши ҳақида халқ депутатлари Наманган вилояти Кенгаши томонидан амалга оширилган ишлар юзасидан ахборот. Наманган вилояти ҳокимлиги, 2009. – Б. 3-9.

Вилоятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини белгилашда И.А.Каримовнинг Наманган вилояти юзасидан чиқарган 3 та махсус қарорларини бажариш муҳим аҳамиятга эга эканлигини қайд қилиш лозим. Хусусан, Президентнинг “Наманган вилоятининг индустриал салоҳиятини ошириш тўғрисида”ги, “Наманган шаҳрини 2009-2012 йилларда ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар Дастури тўғрисида”ги 2009 йил 6 августдаги Қарори, вилоят ҳокимининг 2009 йил 10 августдаги Қарорида Наманган шаҳрини меъморий кифъасини тубдан яхшилаш, ижтимоий инфратузилмани, шаҳар муҳандислик-коммуникация тармоқларини комплекс жойлаштириш ва ривожлантиришни таъминлаш, бунинг асосида вилоят ва шаҳар, жумладан ҳар бир сайлов округи ҳудудида маҳаллаларда аҳоли учун муносиб қулай шароит яратиш, турмуш даражасини ошириш масалалари атрофида белгилаб берилган. Бу ҳақда халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари депутатлари сайловчиларга доимий тарзда тушунтиришлар бериб боришган.

Ўтган давр мобайнида халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари депутатлик гуруҳларининг Инкирозга қарши чораларнинг 2009-2012 йилларга мўлжалланган дастурини амалга ошириш доирасида ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал қилишга қаратилган масалаларни кун тартибига қўйиш борасидаги фаолияти кучайган.

Айниқса, бу борада халқ депутатлари Наманган вилояти Кенгаши томонидан олиб борилаётган ишлар ўз самарасини бера бошлади. Хусусан, 2009 йилнинг 20 апрель куни халқ депутатлари вилоят Кенгашининг навбатдан ташқари XXI сессиясида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Бюджет ва иқтисодий ислохотлар масалалари қўмитаси раисининг ўринбосари, доимий асосда ишловчи сенатор А.Алтиев иштирок этди ҳамда келгусида амалга оширилиши лозим бўлган вазифалар юзасидан аниқ чора-тадбирлар белгилаш, инкирозга қарши кураш бўйича доимий комиссиялар ва депутатлар томонидан олиб борилаётган ишлар юзасидан танқидий ёндошиб, галдаги вазифалар, ҳақида фикр-мулоҳазалар билдирди. Сўнгра халқ депутатлари вилоят Кенгашининг доимий комиссияларининг “Инкирозга қарши чора-тадбирлар дастури” ишлаб чиқилди.

Шунингдек, 2009 йил 29 июль куни халқ депутатлари Наманган вилояти Кенгашининг XXII сессияси кун тартибига “Халқ депутатлари вилоят Кенгашининг жаҳон молиявий инкирозига қарши амалга ошириладиган 2009-2012 йилларга мўлжалланган чора-тадбирлари Дастурининг ижроси тўғрисида”ги масала киритилди. Мазкур масала юзасидан тегишли мутасадди раҳбарлар ҳисоботлари эшитилиб, вилоят Кенгашининг қарори қабул қилинди. Халқ депутатлари вилоят, шаҳар ва туман Кенгашлари доимий Комиссияларининг 2009 йил давомида амалга оширилган фаолиятини таҳлилини ҳам кўриб чиқишимиз мумкин (3.2-жадвал).

Вилоят, шаҳар ва туман Кенгашлари депутатлари ҳудуддаги қорхона ва ташкилотларга бириктириб қўйилган. Бундан ташқари депутатлар вилоятдаги мавжуд 760 та маҳалла фуқаролар йиғинларига, аҳоли яшаш

пунктларида зарурий ижтимоий маиший хизмат кўрсатишнинг энг зарур шохобчаларини ташкил этиш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 20 январдаги ПК-1041 сонли қарори ижросини таъминлаш мақсадида бириктириб қўйилди.

3.2-жадвал

Халқ депутатлари Наманган вилояти, шаҳар ва туман Кенгашлари доимий Комиссияларининг 2009 йилдаги фаолияти

ойлар	тадбирларда килинган маърузалар	Ўтказилган учрашувлар	фуқаролар кабули	депутатлик музожаати
Январь- сентябрь ойларида жами	849	712	773	188
телевидения орқали	радио орқали		газеталарда чоп этилган мақолалар	
60	17		90	

Масъул депутатлар ҳар бир маҳалла ҳудудида 3 тадан маиший хизмат кўрсатиш шохобчалари ташкил этиш орқали янги иш ўринлари ташкил этмоқдалар. 2009 йил 15 сентябрь ҳолатига жами 760 та маҳалла фуқаролар йиғинлари ҳудудида 916 та маиший хизмат кўрсатиш шохобчалари қурилиб, фойдаланишга топширилди. Бу билан эса қўшимча 2707 та иш ўринлари яратилди¹⁸⁶.

Яна шунини айтиш жоизки, маҳаллий Кенгашлар депутатларининг зиммаларидаги вазифаларни сидқидилдан бажаришга жалб қилиниши, охиروقибатда улар масъулиятининг ошишига олиб келди. Масалан, И.А.Каримовнинг 2010 йил 27 январда бўлиб ўтган Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир” номли маърузасида ҳокимиятнинг маҳаллий вакиллик органлари – Кенгашларнинг ижро этувчи ҳокимият, яъни ҳукумат томонидан марказда, ҳокимликлар томонидан эса жойларда қонунлар қандай бажарилаётгани устидан катъий парламент назоратини, депутатлик назоратини ўрнатишга, барча босқичдаги ижро этувчи тузилмаларнинг минтақаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга доир муайян масалаларни ҳал қилиш борасидаги ишига таъсир кўрсатишга қаратилган фаолиятини кучайтириш зарурлиги таъкидланган эди¹⁸⁷. Мазкур маърузанинг асосий қоида ва ҳулосаларини рўёбга чиқариш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан тегишли Ҳаракат дастури

¹⁸⁶ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2009 йил 27 мартдаги 624-1 сонли Қарорининг ижро этилиши ҳақида ... – Б. 35.

¹⁸⁷ Олий Мажлис Сенатида // Халқ сўзи. 2010. 28 январь.

кабул қилинган бўлиб, унда халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари фаолиятини кучайтириш чора-тадбирлари назарда тутилган.

Олий Мажлис Сенати Бюджет ва иқтисодий ислохотлар масалалари қўмитасининг 2010 йил 9 сентябрь куни Андижон вилоят ҳокимлигида ва 14 сентябрь куни Хоразм вилоят ҳокимлигида бўлиб ўтган мажлисларида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2009 йил 4 декабрда қабул қилинган “2010 йилда иш ўринлари ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш дастури тўғрисида”ги қарорининг, кишлоқда уй-жой қурилиши ва ижтимоий инфратузилмани жадал ривожлантириш дастурларининг халқ депутатлари Андижон ва Хоразм вилоят Кенгашлари томонидан ижро этилишини ўрганиш натижалари кўриб чиқилди. Мажлисларда таъкидланганидек, халқ депутатлари Андижон ва Хоразм вилоят Кенгашлари томонидан юқоридаги дастурлар бажарилишининг бориши устидан назоратни таъминлаш вазифаларини белгилаб олишга, мўлжалланган натижаларга эришиш, суниестемолликлар ва кўшиб ёзиш ҳолларига йўл қўймаслик учун кескин чоралар кўриш, шунингдек, вилоятда ушбу дастурларни амалга ошириш учун масъул доимий комиссиялар ва депутатларнинг, ижро этувчи ҳокимият мансабдор шахсларининг ахборотларини эшитиш юзасидан бир қатор қарорлар қабул қилинган. Халқ депутатлари Андижон вилоят Кенгашининг тегишли доимий комиссиялари томонидан Булокбоши, Избоскан туманларида ҳамда халқ депутатлари Хоразм вилоят Кенгашининг тегишли доимий комиссиялари томонидан Урганч шаҳрида иш ўринлари ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш, Андижон вилоятининг Пахтаобод, Қўргонтепа, Бўз туманларида, Хоразм вилоятининг Богот, Ҳазорасп туманларида уй-жой қурилиши ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш масалалари ўрганилган. Ўрганиш натижасида мазкур масалалар бўйича мўлжалланган чораларни амалга ошириш учун жавобгар бўлган ушбу туман ҳокимликларининг ҳамда вилоят ва туман даражасидаги тегишли бўлинмаларнинг фаолияти танкид остига олинди. Хусусан, ўтган давр ичида Андижон ва Хоразм вилоятларида тегишли тарзда 42842 та ва 32660 та, шу жумладан ишлаб чиқариш объектларини ишга тушириш, ишлаб турган корхоналарни модернизация қилиш ва кенгайтириш ҳисобига 1204 та ва 2762 та, кичик корхоналар, микрофирмалар барпо этиш ва яқка тадбиркорликни ривожлантириш ҳисобига 20764 та ва 10565 та, касаначиликни ташкил қилиш ҳисобига 13376 та ва 10949 та, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш ҳисобига 1248 та ва 1760 та, фермер хўжалиklarини (паррандачилик, чорвачилик, балиқчилик, асаларичилик ва бошқаларни – Д.Н.) ривожлантириш ҳисобига 5667 та ва 6152 та, ишламаётган корхоналар фаолиятини тиклаш ҳисобига 166 та ва 472 та иш ўринлари яратилган¹⁸⁸. Ўз навбатида Андижон ва Хоразм вилоятларидаги депутатлар корпусининг иш тажрибасини ҳисобга олган ҳолда сенаторлар томонидан маҳаллий ҳокимият вакиллик органларининг ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш давлат ва

¹⁸⁸ <http://uz.uz/uz/politics/14031>

худудий дастурларини амалга ошириш борасидаги фаолиятини янада такомиллаштириш ва унинг самарадорлигини ошириш бўйича асосли таклифлар ишлаб чиқилди.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, 1991-2010 йилларда маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари миқталакларда маданий-маърифий ишларни ривожлантиришга катта ҳисса қўшди. Жумладан, халқ депутатлари Ғузор тумани Кенгаши ижтимоий-маданий ривожлантириш, оила, аёллар ва ёшлар ишлари масалалари доимий комиссияси ташаббуси билан 3500 нафар аҳоли истиқомат қиладиган Октош ва Қудук қишлоғида сайловчилар билан бўлган учрашувларнинг бирида сайловчилар қишлоқда болалар боғчаси бўлса, деган таклиф билан чиқишган эди. Туман ҳокими, сенатор Ш. Донаев ҳам ушбу таклифни қўллаб-қувватлади. Туман халқ таълими бўлими раҳбарлари билан келишган ҳолда фойдаланилмай ётган бинони хашар йўли билан болалар боғчасига айлантирилди. Бу муассаса 60 ўринга мўлжалланган бўлиб, “Лола” болалар боғчасининг филиали сифатида фаолият юрит бошлади¹⁸⁹.

Маълумки, ёшларнинг ҳар томонлама соғлом ва баркамол бўлиб вояга етишларида таълим-тарбия ишларини ташкил этишнинг аҳамияти катта. Мамлакатда 2010 йилда қабул қилинган “Баркамол авлод йили” Давлат дастурида бу борада тегишли чора-тадбирлар белгилангани йигит-қизларнинг билим ва кўникмаларини, уларнинг ҳаётга мустақил муносабатини шакллантириш ва мустақамлашда муҳим аҳамият касб этди. Бу борада маҳаллий Кенгашлар ҳам дастур ижроси бўйича катор ишларни амалга оширишган.

Масалан, Қўқон шаҳар халқ таълими бўлими тасарруфида 40 дан ортиқ умумтаълим мактаблари бўлиб, уларда 2 минг 100 нафардан ортиқ ўқитувчилар ёшларга таълим-тарбия беришган. Шаҳар Кенгаши доимий комиссияси мактабларда “Устоз-шогирд” анъанасини янада кенг қарор топтириш, ўқитувчи-мураббийлар билим ва малакаларини замон талаблари асосида узлуксиз ошириб бориш бўйича бажарилаётган ишларни ҳам мунтазам назорат қилиб боришган¹⁹⁰.

2010 йил декабрь ойида бўлиб ўтган Фарғона вилояти фаоллари йиғилишида касб-хунар коллежлари битирувчиларини иш ўринлари билан камраб олиш бўйича ишлар қўламини янада кенгайтириш борасидаги вазифалар ҳам белгилаб олинган. Ана шу йўналишда ташкиллаштирилган “Меҳнат ярмаркалари”да шаҳар саноат корхоналари ва ташкилотлари томонидан тақдим этилган бўш иш ўринларига минглаб ёш мутахассислар қабул қилинганлар. Ушбу масала халқ депутатлари вилоят Кенгаши ва доимий комиссияларининг мунтазам назоратида бўлиб келган¹⁹¹.

Маълумки, Президент И.А.Каримов 2009 йил 16 октябрда Фарғона вилоятига ташрифи чоғида Қўқон шаҳри фуқаролари ва ёшлар вакиллари билан суҳбатлашган эди. Ўшанда шаҳарнинг меъморий қиёфасини янгилаш

¹⁸⁹ http://qashqadaryo.gov.uz/view_post.php?id=728

¹⁹⁰ Халқ депутатлари Қўқон шаҳар Кенгаши жорий архиви. 05-ҳужжатлар йиғмажилди. 2010. – Б. 44.

¹⁹¹ Халқ депутатлари Фарғона вилояти Кенгаши жорий архиви. 05-ҳужжатлар йиғмажилди. 2010. – Б. 36.

ва ёшлар учун марказ бунёд этиш борасида таклиф билдирган эди. Шунинг алоҳида таъкидлаш керакки, шаҳар ҳокимлиги, халқ депутатлари шаҳар Кенгаши саъй-ҳаракати Қўқонда янги бинолар, кенг йўллар, боғ ҳамда хиёбонлар барпо этиш, модернизация қилинган корхона, ташкилотларда очилган янги иш ўринларига ёш мутахассисларни жалб этиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантиришга қаратилган. Хусусан, “Ёшлар маркази” барпо қилиш, ёшларнинг маданий хордик чиқаришлари ва спорт маҳоратларини оширишлари учун Ўрдаолди майдонини кенгайтириш кўзда тутилди. Бу ерда “Боулинг”, 3 та теннис корти, шахмат-шашка клуби, 2 та кафе ва 2 та замонавий фаввора бунёд этилиши режалаштирилган¹⁹².

Умуман, халқ депутатлари Фарғона вилояти Кенгаши сессияларида ҳам доимий равишда ҳудуд учун муҳим бўлган масалалар ижроси муҳокама қилиб борилган ва ташкилот раҳбарларининг ҳисоботлари эшитиб борилган. Сессияларда маъқулланган қарорлар асосида ўтган йиллар давомида вилоятда 101 та спорт иншооти ҳамда 4 та болалар мусика ва санъат мактаби қурилган ва қайта таъмирланган. Ушбу таълим муассасаларига 255 минг ўқувчи-ёшлар жалб этилган. Бундан ташқари вилоятдаги 836 та умумтаълим мактабида таъмирлаш ишлари амалга оширилган. Жумладан, 11 та мактаб қурилган, 216 та мактаб капитал реконструкция қилинган, 357 таси капитал, 252 таси жорий таъмирдан чиқарилган¹⁹³.

Шунингдек, Фарғона шаҳри ҳамда Риштон, Бувайда, Кува, Бешарик туманларида 5 та янги касб-хунар коллежлари қурилиб, фойдаланишга топширилган. Аввал қуриб ишга туширилган Фарғона 1-, 2-тиббийёт, Олтиарик, Бағдод, Ўзбекистон туманларидаги педагогика, Сўх туманидаги агросаноат коллежлари учун 650 ўринли 6 та ётоқхоналар қурилган. Мазкур масалалар юзасидан 47-Заркент сайлов округидан депутат, Тошлоқ тумани ҳокими Ҳ.Умаров, 54-Ғафур Ғулом сайлов округидан депутат, вилоят “Электр тармоқлари” АЖ раиси А.Эҳсонов ҳисоботлари тингланган.

Халқ депутатлари вилоят Кенгашининг Ижтимоий-маданий ривожлантириш масалалари доимий комиссияси депутатлари ташаббуси билан “Таълим тўғрисида”ги Қонун ижросини таъминлаш борасида туманларда олиб борилаётган ишлар ўрганиб чиқилган. Бу ҳақида эса 13-Ипакчи сайлов округидан депутат Ш.Султонов, вилоят халқ таълими бошқармаси бошлиғи З.Тешабоев, Олий Мажлис Сенати аъзоси, Бувайда педагогика коллежи директори Р.Қўрғоноваларнинг ахборотлари эшитилган¹⁹⁴.

Халқ депутатлари Қашқадарё вилояти Кенгаши Қонунийлик, ҳуқуқ-тартибот ва фуқаролар ҳавфсизлигини таъминлаш масалалари доимий Комиссияси томонидан биргина 2010 йилда 150 нафардан ортик фуқаролар муаммолари, талаб ва таклифлари ўрганиб чиқилди. Улар асосида мутасадди ташкилотларга 50 га яқин депутатлик сўрови юборилди. Депутатлик сўровлари натижасида кўпгина масалалар ижобий ҳал этилди. Хусусан, Касби туманидаги “Алачабоб” кишлоқ фуқаролар йиғини ҳудудида янги

¹⁹² www.senat.gov.uz

¹⁹³ <http://uz.uz/uz/sport/16191/>

¹⁹⁴ <http://www.fargonahqiqati.uz/cgi-bin/main.cgi?lan=u&nom=33&id=251>

мактаб биноси қурилиши режага киритилди. Комиссия томонидан Қамаш, Китоб, Косон, Касби туманларида ҳудудда маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш масаласи ҳамда “Ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги қонунлар ижроси ўрганилган ва мавжуд камчилик, муаммоларни бартараф этиш юзасидан тегишли тавсиялар берилган¹⁹⁵.

Бундан ташқари Халқ депутатлари Косон шаҳар Кенгаши депутатлари тумандаги 40, 93, 81, 70, 66, 35, 16-мактаблар биноларининг ҳолати талаб даражасида эмаслигини аниқлаб, бу масалаларни ҳал этиш юзасидан вилоят халқ таълими бошқармаси бошлиғига хат билан чиқишган¹⁹⁶.

1995-2010 йилларда маҳаллий давлат ҳокимияти вакилик органларининг ҳудуд маънавий-маърифий соҳаларини ривожлантиришдаги фаоллиги тобора ошиб борди. Маҳаллий Кенгашлар сессияларида ушбу соҳаларга оид ҳудуд учун долзарб бўлган масалалар муҳокама қилиниб, тегишли қарорлар чиқарилган. Қорақалпоғистон Республикаси Жўкорги Кенгеси фаолиятида ҳам буни кўриб чиқиш мумкин. Ушбу ҳудудда спорт соҳасини ривожлантириш мақсадида ўтган йиллар давомида 95 замонавий спорт иншооти фойдаланишга топширилган. Биргина 2010 йилнинг ўзида саккиз иншоот қурилиб, ишга туширилган. Нукус олимпия захиралари спорт коллежи қошида замонавий ёпик сузиш хавзаси барпо этилган. Шунингдек, Нукус шаҳридаги кураш мактабини реконструкция қилиш ва қайта жиҳозлаш ишлари амалга оширилган. Умумтаълим мактаблари ўқув жиҳозлари билан таъминланган. Амалга оширилган ушбу чора-тадбирлар мунтазам равишда Жўкорги Кенгеси сессияларида муҳокама қилиб борилган¹⁹⁷.

Жиззах вилоятида ҳам бу борада ижобий ишлар амалга оширилган. Маҳаллий Кенгашлар сессияларида маънавий-маърифий соҳага оид масалалар юзасидан тегишли қарорлар чиқарилган ва амалиётга жорий этилган. Хусусан, биргина 2010 йилнинг ўзида вилоятда бешта янги спорт иншооти қурилган бўлса, Ғаллаорол туманидаги 4-мактаб, Пахтакор туманидаги 1-мактаб ва Жиззах туманидаги 38-умумтаълим мактабларининг реконструкция қилинган. Вилоятда 2004-2010 йиллар давомида 73 таълим иншооти бунёд этилган бўлиб, уларнинг саккизтаси алоҳида лойиҳалар бўйича қад ростлаган. 51 та мактабда спорт заллари қурилган, 14 спорт мажмуаси реконструкция қилинган. Ушбу иншоотларининг 63 таси ёки 89 фоизи қишлоқларда барпо этилган¹⁹⁸.

Сурхондарё вилоятида эса 2003-2010 йилларда 94 та иншоот қурилиб, фойдаланишга топширилган. Уларнинг 86 таси қишлоқ жойларида барпо этилган. 64 та мактабда спорт зали, учта сузиш хавзаси, учта болалар мусика ва санъат мактаби бунёд этилган¹⁹⁹.

Халқ депутатлари Қаттақўртон шаҳар Кенгашининг ижтимоий-маданий ривожлантириш масалалари бўйича доимий комиссияси

¹⁹⁵ Маҳаллий Кенгашларда // Халқ сўзи. 2011 йил 23 январь.

¹⁹⁶ <http://www.qashqadardov.uz/cgi-bin/main.cgi?lan=u&raz=1&id=1473>

¹⁹⁷ <http://uza.uz/uz/sport/16193/>

¹⁹⁸ <http://uza.uz/uz/sport/16157/>

¹⁹⁹ <http://uza.uz/uz/sport/16105/>

депутатлари шаҳардаги дам олиш ва маданият масканлари, таълим муассасалари, спорт иншоотлари ахводини ўрганиб чиқилган ҳамда мазкур масалаларни Кенгаш сессиясида муҳокама этини тақлифини билдиришган²⁰⁰.

Олий Мажлис Сенатининг “Маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари фаолиятини кучайтиришга қўмаклашувчи комиссияси” томонидан Сурхондарё ва Фарғона вилоятларидаги халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари фаолияти ўрганилганда сессиялар ва доимий комиссиялар мажлисларида худудий дастурлар ижроси, худудларни маънавий-маърифий ривожлантиришга қаратилган масалалар кўриб борилгани аниқланган.

Жумладан, “Баркамол авлод йили” Давлат дастурини амалга оширишда халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг иштироки тўғрисидаги ахборот 2010 йил 20 феврал куни халқ депутатлари Сурхондарё вилоят Кенгашининг иккинчи сессиясида, 2010 йил 31 май куни халқ депутатлари Фарғона вилоят Кенгашининг иккинчи сессиясида эшитилган²⁰¹.

Маҳаллий Кенгашлар депутатлари томонидан сайловчиларга ўз фаолиятлари тўғрисида ахборот бериб борилган ҳамда сайловчилардан тушган мурожаатлар кўриб чиқилиб, мавжуд муаммоларни ҳал этиш чора-тадбирлари кўрилган. Масалан, 2010 йил давомида халқ депутатлари Шеробод туман Кенгаши депутатларининг сайловчилар билан 173 та, халқ депутатлари Фарғона тумани Кенгаши депутатларининг 227 та учрашувлари ўтказилган. Халқ депутатлари Ўзбекистон туман Кенгашига фуқаролардан келиб тушган 231 хатдан 127 таси ижобий ҳал этилган. Халқ депутатлари Термиз шаҳар Кенгаши қошида ташкил этилган мониторинг гуруҳида 695 та мурожаат кўрилган бўлса, улардан 490 таси ижобий ҳал этилган²⁰².

Мамлакат минтақаларида маданий-маърифий соҳаларда амалга оширилаётган ишларда маҳаллий Кенгашлар депутатлари ҳам ўз фаоллигини оширишга ҳаракат қилишмоқда. Хусусан, халқ депутатлари Хоразм вилояти Кенгаши депутатлари маданий-маърифий соҳалардаги муҳим вазифаларни ўз вақтида бажарилишини таъминлаш борасида фаолият кўрсатиб боришган. Туманларда ижтимоий, маданий соҳалардаги масалалар бўйича билдирилган тақлиф, талаб, фикр-мулоҳазалар чуқур ўрганилиб, уларнинг ижроси бўйича амалий ишлар олиб борилган. Жумладан, Гурлан туманида жисмоний тарбия ва спорт, Хонка туманида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш, Шовотда маданий-маърифий тадбирлар самарадорлиги, Боғотда таълим соҳаси каби масалалар батафсил кўриб чиқилиб, тегишли чора-тадбирлар белгиланишида Э.Каримов, Р.Собиров, З.Каримов, Г.Матмуродова каби депутатларнинг фаоллиги муаммолар ечимини ҳал қилишда муҳим аҳамият касб этган.

Вилоят Кенгашининг Ижтимоий-маданий ривожлантириш масалалари бўйича доимий комиссияси депутатлари томонидан Ичанқалъа музей кўриқхонаси тарихий обидаларини назоратга олиш, музей осори-атиқалари

²⁰⁰ <http://www.zarnews.uz/cgi-bin/main.cgi?lan=u&raz=1&god=2008&mes=3&id=1733>

²⁰¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг “Маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари фаолиятини кучайтиришга қўмаклашувчи комиссияси”нинг Сурхондарё ва Фарғона вилоятларидаги халқ депутатлари Кенгашларининг 2010 йилдаги фаолияти тўғрисидаги маълумотномаси. – Тошкент, 2011. – Б. 1.

²⁰² Ўша жойда. – Б. 6.

рўйхатини компьютерлашган нусхаларини тайёрлаш, сайёҳларга намунали маданий-маиший хизматларини янада яхшилашда амалий ёрдам кўрсатилган.

Вилоятда таълим-тарбия соҳасидаги ишларни давр талаблари асосида ташкил этиш мақсадида қатор ишлар амалга оширилган. Вилоят Кенгаши депутатлари “Таълим тўғрисида”ги Қонуннинг Ҳазорасп туманида бажарилишини таъминлаш бўйича касб-хунар коллежларида олиб борилаётган ишлар юзасидан депутат кузатуви ўтказганлар²⁰³.

Юқоридагиларни умумлаштириб айтиш жоизки, ўрганилаётган даврда:

- биринчидан, маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари мамлакат ҳукумати томонидан ишлаб чиқиладиган давлат иқтисодий сиёсатининг ҳудудлардаги ижросини таъминловчи тузилма сифатида иш кўрди, шунингдек, марказда шаклландиган гоёлар, концепциялар ва дастурларни амалга оширди. Шу туфайли жойларда давлат ҳокимияти органлари вазифаларининг таҳлили республикада бошланган маъмурий ислохотларнинг самарадорлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этди;

- иккинчидан, маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари аҳоли турмуш даражаси ва фаровонлигини оширишга, ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий соҳаларни ривожланишига йўналтирилган ҳудудий сиёсатни ишлаб чиқувчи ва амалга оширувчи институт сифатида ўзини намоён қилди.

Назорат учун саволлар:

1. 1994 йилда республика вилоятларида дехқончилик, чорвачилик, саноат корхоналарида ишлаб чиқариш қандай аҳволда эди?

2. Олий Мажлис Сенати қарори билан ташкил этилган халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари ва ижро этувчи ҳокимият органлари билан ҳамкорлиги, уларнинг минтақавий ривожланиш муаммоларини ҳал этишдаги фаолиятини мувофиқлаштиришни таъминлаш гуруҳи қайси вилоят ва туманларда мониторинг олиб борди ҳамда қандай камчиликлар аниқланди?

3. Андижон, Наманган ва Фарғона вилоятларида халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларининг минтақа ижтимоий-иқтисодий соҳаларини ривожлантиришдаги фаолияти ҳақида нималарни биласиз?

4. Хоразм вилоятида коммунал хизматни яхшилаш, бўш иш ўринларини яратиш, саноат ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятини ривожлантириш бўйича маҳаллий кенгашлар қандай чора-тадбирлар олиб боришган?

5. Қашқадарё вилоятида халқ депутатлари маҳаллий кенгашлари таълим соҳасини ривожлантириш соҳасида қандай чора-тадбирларни амалга оширишди?

²⁰³ http://xorazm.uz/uz/news/masuliyat_har_lahzada_zanir_mgr

ХУЛОСА

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда давлат бошқаруви тизимида маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини такомиллаштириш соҳасида босқичма-босқич олиб борилган ислохотлар самараси ва унинг тарихий тажрибасини илмий жиҳатдан таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, мустақиллик йилларида миллий давлатчилик анъаналари нафақат тикланди, балки янгича мазмун-маъно билан бойитилиб, ҳуқуқий демократик давлат шакли шамойилига эга бўлди. Хусусан, Ўзбек давлатчилигининг таркибий қисми бўлган маҳаллий давлат ҳокимияти органлари шаклланиш ва ривожланиш босқичларини босиб ўтди. Тадқикот натижалари қуйидаги асосий хулосаларни баён қилиш имкониятини беради:

1. Тарихий тараққиётнинг ҳар бир босқичида маҳаллий ҳокимият органлари давлат бошқаруви тизимида муҳим ўрин тутиб келган ва бу жараёнлар бир текисда кечмаган. Советлар тузуми шароитида маҳаллий вакиллик органлари дастлаб ишчи-солдат, матрос, деҳқон советлари шаклида вужудга келган ва расмий ҳужжатларга кўра меҳнаткашлар советлари сифатида шакллантирилган бўлса-да, амалда уларнинг фаолияти чекланган ҳамда партиявий раҳбарлик остида бўлиб, унинг таъсиридан чиқиб кета олмаган. Аниқроғи, бошқа соҳаларда бўлгани каби мустақил маъмурий-бўйруқбозлик тузуми шароитида халқ вакилларининг давлат ҳокимиятида фаолият кўрсатиши масаласида ҳам чекланганлик тенденцияси ҳукмронлик қилган. Мазкур ҳолат айниқса, Ўзбекистонда давлат мустақиллигини қўлга киритилиши арафасидаги тарихий жараёнларда янада яққол намоён бўлди.

2. Ўзбекистон мустақилликка эришгач, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари тизимини тубдан ислох қилиш ва такомиллаштириш учун қулай ижтимоий-сиёсий муҳит ва тарихий шарт-шароитлар вужудга келди.

3. Мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларини шакллантириш билан боғлиқ тарихий жараёнлар ва жойлардаги ислохотларни амалга оширишга қаратилган воқеа-ҳодисалар ривожини билан боғлиқ тажрибалар, миллий давлатчиликни тиклаш йўлидаги ислохотлар, ўтказилган сайловлар ва унда халқнинг хоҳиш-иродасининг эркин ифодалаш имкониятларининг яратилганлиги Ўзбекистонда демократик жараёнларни янада ривожлантириш борасида қўйилган тарихий қадам, ўзига хос тажриба бўлди.

4. Мустақиллик йилларида босқичма-босқич равишда маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ва маданий ривожлантириш борасидаги фаоллиги ва ваколати ортиб борди.

5. Мустақиллик йилларида халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари фаолиятидаги муҳим тажриба ва янгилик шундан иборат бўлдики, 2005 йилдан бошлаб маҳаллий вакиллик органлари Олий Мажлис Сенатини шакллантиришда ҳам бевосита иштирок этиш имкониятига эга бўлди. Шу билан бирга мазкур тарихий босқичда Президент И.А.Каримов томонидан маҳаллий Кенгашлар фаолиятининг янада самарали бўлиш механизмини яратиш, улар билан Сенат қўмиталари фаолияти йўналишларини аниқ

белгилаб беришнинг ташкилий ва ҳукукий асосини яратишга қаратилган ғоя ва фикрлар илгари сурилди. Бу ўз навбатида халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг ҳудуд ва минтақалар ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий-маърифий ривожланишидаги ўрни ва ролининг ортиши, маҳаллий Кенгашлар депутатлар корпусининг фаоллашувига олиб келди.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
1-мавзу Ўзбек давлатчилиги тарихида маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ўрни	5
2-мавзу Ўзбекистон мустақилликка эришиши арафасида халқ депутатлари маҳаллий Советлари фаолиятидаги муаммо ва нуксонлар.....	18
3-мавзу Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг шакллантирилиши.....	34
4-мавзу Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг ҳудудий вакиллик органи – Олий Мажлис Сенатини шакллантиришдаги иштироки.....	45
5-мавзу Халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг минтакалар тараккиётидаги ўрни ва ролининг ошиб бориши.....	58
6-мавзу Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ва маданий ривожлантиришдаги фаолияти.....	74
Хулоса	92

